Bir İtaat Eylemi Olarak İslâm'da Hicret ve Muhacirler

Mehmet DEMİR*

Özet

Bu makalede, İslâm'da hicret kavramı, hicret hükümleri ve Muhacirler ele alınmıştır. Hicretin sözlük ve terim anlamı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Tarihte Mekkeli Müslümanların türlü zorluklarla karşılaştıklarında vatanlarını terk edip yeni yurtlara göç edişini ifade eden hicret, Kur'ân'da övgüyle zikredilmiş, Muhacirler de Allah'ın müjdelerine mazhar olmuşlardır. Bu nedenle İslâm geleneğinde ilk Müslümanların Mekke'yi terk edişleri sıradan bir göç değil, mübarek bir "hicret", göç edenler de göçmenler değil, gerçek "Muhacirler"dir. Binaenaleyh yerinden, yurdundan her göç eden kimsenin bu kapsama girip girmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Zorunlu sebeplerle son birkaç yıldır ülkemize gelen Suriyelilerin durumu buna dair bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmamızda Kur'ân, Sünnet ve İslâm fıkhına göre hicretin gayesi, sebepleri ve çeşitleri üzerinde durulmuş ve İslâm tarihinde -özellikle Asr-ı saadetteki- hicretler müfessirlerin değerlendirmeleri bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede İslâmî açıdan hicretin salt bir göç olarak tavsif edilemeyeceği; din, can ve mal maslahatı gereği yapılan göçlerin gerçek "hicret" kapsamına dâhil edilmesi gerektiği temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İltica, hicret, muhacir, Suriyeli göçmenler.

As an Act of Obedience Hijra (Immigration) in Islam and Immigrants

Abstract

This article deals with Hijra (immigration) in Islam and immigrants. I demonstrated the linguistic and conventional meaning of hijra and the importance and necessity of hijra. I also stated hijra historical benefits as the Muslims of Mecca encountered various difficulties upon leaving their home to new ones; hence, hijra was praised in Quran and the muhajereen (immigrants) got glad tidings from Allah Almighty. In Islamic traditions, the event when the earlier Muslims left Mecca is not an ordinary immigration, rather it is a blessed one. Those who leave their homes are true immigrants. As such, a discussion starts as whether anyone

* Gaziantep Ömer Özmimar Erkek Anadolu İHL Meslek Dersleri Öğretmeni. Gaziantep İl Milli Eğitim Müdürlüğü Denklik Komisyonu Üyesi. HRÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

who leaves their home or land is considered a true immigrant or not. In this article, I studied a sample of Syrian refugees who have been forced and obliged to leave to other countries for years; are they refugees or muhajereen (true immigrants.) I approached the aforementioned issue in the light of the Holy Quran, Sunnah and Islamic fiqh as related to hijra divisions, types, causes and history in the age of Islamic legislation and commentaries of the commentators. From a religious point of view, not all immigration is a pure hijra. That is, immigration happening for the sake of the religion, the self and money must be included in the comprehensiveness of the true immigration or hijra in Islam.

Key Words: Asylum, immigration, emigrant, Syrian refugees

Giriş

Hicret, insanlık âleminin tarihte çeşitli vesilelerle şahit olduğu ve bütün peygamberlerin ve onlara inanan insanların Allah Teâlâ'ya ibadeti gerektiği şekilde eda etmek için yaşadığı önemli bir olaydır. Peygamberler ve onlara inananlar, düşmanları tarafından hicret edilmeye zorlanmışlar, onlar da imanları uğruna vatanlarını, yurtlarını ve oradaki varlıklarını bırakıp hicret etmişlerdir.[1]

Kur'ân'da hicret kelimesi, "Kur'an'ı terketmek",[2] "bir kişiden veya gruptan ayrılmak",[3] "kötü şeyleri terketmek"[4] ve terim anlamına uygun olarak "Allah uğrunda başka bir yere göç etmek"[5] gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Hicret eden kimseye "muhacir" denilmekte, çoğulu olarak "muhacirîn, muhacirât" kelimeleri kullanılmakta,[6] hicreti konu edinen âyetlerin çoğunda da Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlar kastedilmektedir.[7]

Zalim toplumlar, başkalarını kendi egemenlikleri altında tutmak için her türlü gayr-ı meşrû' yola başvurarak onları daima sömürmüşlerdir,[8] onların yeraltı ve yerüstü zenginliklerini; tabii kaynaklarını ele geçirmeye ve yeni topraklar aramaya çalışmışlardır.[9] Böylece onlar tarih boyunca sonu gelmeyen göçün türlerini de karşımıza çıkarmışlardır. Bir tarafta terör, korku, kanlı savaşlar, sömürü faaliyetleri, öbür tarafta yer ve vatanlarından göçe zorlanan ve yapılanlara karşı mukavemet gösteremeyen insanlar. Bu zalim toplumlar, onların neredeyse sahip oldukları her şeyini gasp ederek, onları çeşitli sıkıntılara sürüklemişlerdir. Yaşanan bu olayların müsebbibi ve faili kim olursa olsun, doğal olarak insanlık adına

---

[1] A'râf, 7/88; Yûnus, 10/90; Hûd, 11/80, 81; İbrahim, 14/13; Hicr, 15/65; İsrâ, 17/76-77; Tâhâ, 20/77, 78; Şuarâ, 26/52-67; Ankebût, 29/26.

[2] Furkan, 25/30.

[3] Nisâ', 4/34; Meryem, 19/46; Müzzemmil, 73/10.

[4] Müddessir, 74/5.

[5] Bakara, 2/218, 97; Âl-i İmrân, 3/195; Nisâ', 4/89, 97; Tevbe, 9/20.

[6] Nisâ', 4/100; Tevbe, 9/100, 117; Nûr, 24/22; Mümtehine, 60/10.

[7] Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, 458.

[8] Kasas, 28/4.

[9] Mustafa Müslim vd., *et-Tefsiru'l-Mevdûiyyu li Suvari'l-Kur'âni'l-Kerim*, Câmiatu'ş-Şârika, el-İmaratu'l-Arabiyyetu'l-Muttehide, 1. Baskı, 2010, II, 181-182.

engellenmesi ve yaptıklarından sorumlu tutulması gerekir. Bugün de insanlık, meydana gelen bu acı gerçekler karşısında büyük bir sınavdan geçmekte, burada özellikle Müslümanlara çok önemli görevler ve büyük roller düşmektedir.[10]

Göçler, içtimaî, iktisadî, siyasî ve kültürel yapıları etkiler.[11] Bu durum göç alan ülkelerde açıkça görülmektedir. Hatta Türkiye bu ülkelerin içinde başı çekenlerdendir. Bugün yaşanan hadiseler gösteriyor ki Türkiye, mülteci ve göçmen almaya devam edecektir. Buna karşılık ülkemizde bazı kimseler de, özellikle Suriyeli göçmenlerin gelmesiyle birlikte, göçmen karşıtı söylem ve eylemlerde bulunmaktadırlar. Müslümanlar olarak göç olayları karşısında duruşumuzu belirlerken, bir nebze de olsa, İslâmî açıdan önemine binaen bir itaat eylemi olarak hicret, tarafımızdan tekrar hatırlanmalı, bilinmeli ve gündemde tutulmalıdır.

Uluslararası zeminde vatanını veya yaşadığı yeri terk edenlerle ilgili birtakım hukuki kurallar söz konusu olmuştur. Göç olayında mülteciler ve göçmenler ayrı bir durum arz etmiş, birinci ve özellikle ikinci dünya savaşından sonra onlarla ilgili hukukî düzenlemeler evrensel hukuk beyannamelerinde yerini bulmuş ve Birleşmiş Milletler tarafından mülteci ve göçmenlerin hukukî durumuna dair sözleşme, 1951 tarihinde imzalanmış ve 1954 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Daha sonra ise onların hukuk statüsüne ilişkin 1967 protokolü de imzalanmıştır. Lakin İslâm, 14 asır önce mülteci, göçmen ve Muhacirlerle ilgili düzenlemeler getirmiş ve uygulamalarda bulunmuştur. Binaenaleyh Hz. Peygamber, Müslümanların önce Habeşistan'a gitmelerine izin vermiş, sonra Allah'ın dilemesiyle bütün Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret etmişlerdir ki bu hicretler, İslâm tarihinde önemli yere sahiptir. Ahkâm tefsirleri ve fıkıh kitapları da hicreti ele almış ve onunla ilgili birtakım kurallar ortaya koymuştur.[12]

Bu makalede "Bir İtaat Eylemi Olarak İslâm'da Hicret ve Muhacirler" ele alınmakla birlikte mülteci, göçmen ve muhacirin durumları üzerinde durulmuştur. Hicret, bir kimsenin kendi vatanını, ya dinini ve inancını yaşayamaması veya can ve mal emniyetinin olmaması durumunda zorunlu hale gelir. Kişi bazen rahat bir hayat yaşamak için bulunduğu yerden daha iyi bir yere gitmek istemesi halinde de göç eder. Burada hicret kavramı ve Muhacirler, bir itaat eylemi çerçevesinde Kur'ân ve Sünnet ışığında fakihlerin görüşleriyle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu muvâcehede günümüzde Suriyeli göçmenlerin mülteci, göçmen ve muhacir olma durumları ise önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

---

[10] Âl-i İmrân, 3/110.

[11] Basın ve yayın organlarında yer aldığı gibi bu sebeple Batı, Suriyeli göçmenleri kabul etmemek için neredeyse her türlü yolu kapatmaya çalıştığı herkesin bilgisi dâhilindedir.

[12] Özel, Ahmet, "Hicret" DİA, İstanbul 1998, XVII, 463-464.

1. Kavramsal Açıdan Hicret

(هاجر) "Hâcera" fiilinden türeyen "hicret" kelimesi sözlükte, (هجران) 'hicran' mastarından "terk etmek, ayrılmak, ilgisini kesmek" anlamına gelen bir isimdir.[13] Ancak kelime daha çok bir yerin terk edilerek başka bir yere göç edilmesi[14] anlamında kullanılır. Kişinin bulunduğu yerden göç yoluyla ayrılması anlamına gelir.[15] Bu ayrılma beden ile olabileceği gibi, dil veya kalp ile de olabilir.[16]

"(الهجرة) 'Hicret', 'bir yerden bir yere taşınmak ve ikincisini tercih ederek birincisini terk etmek maksadını gütmek' demektir. (هجر) 'Hecr', 'ilişkiyi koparmak' anlamındadır. Hicret de isimdir. Bir yerden bir yere, birincisini terk edip ikincisini tercih etmek ise (مهاجرة) 'muhaceret', yani hicret etmektir. 'Tehâcur' ise 'karşılıklı olarak ilişkileri koparmak' demektir. 'Muhâceret', 'çölden şehre intikal etmek'tir, diyen kimse bu açıklamasında yanılmıştır. Çünkü bu çoğunlukla Araplarda görülen bir durumdur. Hem bu açıklamayı yapanın görüşüne göre Mekkeliler, muhacir olmazlar."[17] "Muhâceretin" aslı, "mufâale"dir; iki adamın kendi aralarındaki kin, düşmanlık ve buğz sebebiyle birbirlerini terk etmeleri anlamındadır, fakat daha sonra bu kelime, kişinin hoşlanmayıp terk ettiği her şey için kullanılır olmuştur.[18]

Terim olarak ise "hicret", genelde Darü'l--Harb'den Darü'l--İslâm'a çıkıştır.[19] Yani gayrimüslim ülkeden İslâm ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade eder. Muhacirlerin evlerini, akraba ve aşiretlerini Allah için terk ettiklerinden dolayı bu ismi almıştır.[20]

---

[13] el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Lügati ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd., Darü'l-Hadis, Kahire 2009, s. 1189.

[14] el-İsfehânî, Râğıb, *el-Mufredât*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, s. 537; Cevherî, *es-Sihah*, s. 1189; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim, Daru Sadır, Beyrut, *Lisanu'l-Arab*, V, 250-257; Fîyrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî, Muessesetu'r-Risale, 8. Baskı, Beyrut 2005, s. 495; Hasan İzeddin el-Cemel, *Mu'cemun ve Tefsirun Lüğaviyyun li Kelimâti'l-Kur'ân*, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitab, 1. Baskı, Kahire 2008.

[15] İbn Faris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Faris, *Mekayisu'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Darü'l-Fikir, VI, 34; el-Cevherî, *es-Sihâhu Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-Arabiyye*, s. 1189; ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1997, II, 362.

[16] el-İsfehânî, *el-Mufredât*, s. 536; Râzî, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir, *Muhtâru's-Sihâh*, Mektebetu Lubnan, 1986, s. 288; Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, 458.

[17] el-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Müessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2006, III, 432.

[18] et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Daru Hicr, 1. Baskı, Kahire 2001, III, 667.

[19] İbnu'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ', Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2003, I, 101; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv, Daru Alemi'l-Kutub, 3. Baskı, Riyad, 1997, XIII, s. 149; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddik el-Minşâvî, Darü'l-Fadile, Kahire, "Hicret", s. 214.

[20] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, III, 667; İbn Abbâd, İsmail, *el-Muhîtu fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl Yasin, Âlemu'l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut 1994, III, 372.

Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlara "Muhacir",[21] Hz. Peygamber'e ve Muhacirlere yardım eden Medineli Müslümanlara da "Ensar"[22] unvanı verilmiştir.[23] Kur'an'da bu hususta şöyle buyrulmuştur: *"Öne geçen Muhacirler ve Ensar ile onlara güzellikle uyanlar; Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır ve* (Allah) *onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş ve mutluluk budur."*[24]

"Ensar, İslâmî bir adlandırmadır. Enes b. Malik'e şöyle sorulmuş: İnsanların sizlere Ensar demesine ne dersin? Bu, Allah'ın size vermiş olduğu bir isim midir, yoksa cahiliye döneminde de bu isimle anılıyor muydunuz? Şu cevabı vermiş: Hayır o, Allah'ın Kur'ân'da bize verdiği bir isimdir."[25]

Allah, kendi yolunda hicret edenlere hem dünyada güzel bir yer, hem de âhirette mükâfat vereceğini;[26] hicret edip, sonra öldürülen veya ölenlere de güzel rızık vereceğini ve hoşnut olacakları bir yere yerleştireceğini[27] beyan etmiştir. Zulüm ve kötülük diyarından başka bir diyara hicret, ya gönüllü olur veya zorla yaptırılır. Hicret, öz vatanını zorla terk, yurttan sürülmek veya çıkarılmakla gerçekleşmesi halinde, zulme uğrayanların kendilerini savunma hakları doğar.[28] Allah, hicret edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, kendi yolunda eza ve cefaya maruz kalanların, savaşan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğini[29] bildirmiştir.

Kur'ân'da "hicret" kelimesi geçmemektedir, ancak bu kelimenin (هجر) "hecr" kökünden türeyip "yalnız kalmak",[30] "uzlette bulunmak",[31] "göç etmek",[32] "ayrılmak",[33] "terk etmek",[34] "yönelmek",[35] ve "hakaret etmek"[36] anlamına gelen[37] toplam otuz bir yerde çeşitli türevleri bulunmaktadır.

---

[21] İbn Fâris,*Mekayisu'l-Luğa*, VI, 34; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs*, thk. Abdulalim et-Tahâvî, Matbaatu Hukûme, Kuveyt, XIV, 397.
[22] ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIV, s. 224-225.
[23] Önkal, Ahmet, "Hicret" DİA, İstanbul 1998, XVII, 458.
[24] Tevbe, 9/100.
[25] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 343-344.
[26] Nahl, 16/41.
[27] Hac, 22/58-59.
[28] Âl-i İmrân, 3/195; İsrâ', 17/76-77; Haşr, 59/8.
[29] Âl-i İmrân, 3/195.
[30] Meryem, 19/46; Nisâ', 4/34.
[31] Müzzemmil, 73/10.
[32] Nisâ', 4/100.
[33] Ankebût, 29/26.
[34] Müddessir, 74/5.
[35] Ankebût, 29/26; Nisâ', 4/34.
[36] Mu'minûn, 23/67; Furkân, 25/30.
[37] ed-Dâmeğânî, el-Huseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, thk. Abdulaziz Seyyid el-Ehl, Darü'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut, 1983, s. 471-472; Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 288; Önkal, Ahmet, "Hicret", DVİ, İstanbul 1998, XVII, 458.

Kur'ân'da hicret kelimesi türevlerinin kullanıldığı bazı yerler ve anlamları ise şöyledir:

"Nihayet Rableri dualarına şöyle karşılık verdi: Gerek erkek olsun gerek dişi olsun, her bir çalışanın hiçbir işini boşa çıkarmam. Birbirinizdensiniz. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, Benim yolumda işkenceye uğrayanların, savaşanların ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. Allah katından mükâfat olmak üzere onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır."[38] Âyette geçen (هَاجَرُواْ) "hâcerû" kelimesi, "inkârcı kavimlerini, aşiretlerini Allah için terk edip, Allah'a inanan ve Rasûlünü tasdik eden iman ehli kardeşlerine hicret ettiler", anlamındadır ki bunlar da Kureyş Müşriklerinin Mekke'den çıkardığı Muhacirlerdir.[39]

"*... Serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Onlara* (evvelâ) *öğüt verin* (vazgeçmezlerse) *kendilerini yataklarda yalnız bırakın (terk edin)...*"[40] âyetinde yer alan (وَاهْجُرُوهُنَّ) "ve'hcurûhunne" kelimesi de, "serkeşliklerinden korkulan kadınlarla yatakta sözlerini terk edip onlarla konuşmamak, ya da eziyet verici, kaba ve rastgele konuşmak, alay etmek ve onlara sırt dönmek, onları reddetmek", ayrıca "kontrol altına almak için devenin ön ile arka ayağını iple bağlama" kelimesinden kinaye olarak "onları bağlamak" anlamında kullanılmıştır.[41]

"Kim, Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde yerleşecek çok yer ve bolluk bulur. Kim, evinden Allah'a ve Resulüne muhacir olarak çıkarsa, sonra da ölüm kendisine erişirse, muhakkak onun sevabı Allah'a düşer. Allah, bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[42] Bu âyette de (يُهَاجِر) "yuhâciru" "hicret eden" kelimesi ve (مُهَاجِرًا) "muhâcir" kelimesi yer almıştır. Her iki kelime de "bedenen, lisanen ve kalben terk etmek" anlamında kullanılmış olup, şirk diyarı ve onun ehlinden uzaklaşmayı, Allah'ın kullarına meşru kıldığı yöntem ve yollarla kendi dini için İslâm diyarına ve orada yaşayan Müminlere gitmeyi ifade etmiştir.[43] Âyette yer alan (مُرَاغَم) "murâğam" kelimesi ise, "İslâm'a giren kişinin, kavmine düşmanlık ederek onlardan uzaklaşması" anlamındadır. O bakımdan, onun aralarından hicret maksadıyla çıkışına (مُرَاغَم) ismi verilmiştir ki bundan maksat, hicret edilecek yerdir. Kişinin Hz. Peygamber'in yanına varışına da hicret denilmiştir.[44]

"(İbrahim'in babası şöyle) *dedi: "Ey İbrahim! Sen, benim ilâhlarıma rağbet etmiyor musun* (kıymet vermiyor musun)? *Eğer sen,* (bundan) *vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım ve uzun müddet beni yalnız bırak (benden uzaklaş).*"[45] Bu âyette yer alan

---

[38] Âl-i İmrân; 3/195.
[39] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VI, 322.
[40] Nisâ', 4/34.
[41] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VI, 700-707.
[42] Nisâ', 4/100.
[43] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VII, 391.
[44] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 66.
[45] Meryem, 19/46.

(وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا) "ve'hcurnî meliyyen" sözü de, "benden ayrıl ve uzun müddet uzak dur"[46] anlamındadır.

"(Siz), *ona* (âyetlerime) *kibirlenenlerdiniz. Gece toplanarak* (âyetlerim hakkında) *saçma sapan konuşuyordunuz",*[47] âyetinde bulunan (تَهْجُرُونَ) "tehcurûn" kelimesi de "hezeyan, saçma sapan"[48] anlamında kullanılmıştır. Kurtubî bunu, "siz Benim âyetlerimi dinledikten sonra büyüleniyorsunuz, azgınlaşıyorsunuz, bu nedenle *Kur'ân'a iman etmiyorsunuz"*[49] diye açıklamıştır.

"Peygamber: Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'an'ı terk edilmiş bir şey hâline getirdi, dedi."[50] Bu âyette de (مَهْجُورًا) "mehcûr" kelimesi, hem "terk edilmiş"[51] hem "hakkında çirkin konuşulmuş" hem de "abes ve hezeyan" anlamında kullanılmıştır.[52] Yani onlar bu Kur'ân hakkında gerçeğin dışına çıkarak onun bir sihir ve bir şiir olduğunu söylediler. Hz. Peygamber âhirette, "Onlar Kur'ân'ı terk ettiler, onunla amel etmediler, benden uzaklaştılar, beni yalanladılar diyecektir."[53]

"Sizden fazilet ve imkân sahipleri yakınlara, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere infak etmemeye yemin etmesinler. Affetsinler ve görmezlikten gelsinler. Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, bol bol rahmet edicidir."[54] Bu âyette geçen (وَالْمُهَاجِرِينَ) "ve'l-Muhâcirûn" "muhacirler" kelimesinden maksat, Bedir savaşına katılmış, miskin muhacir, Hz. Ebu Bekir'in teyzesi oğlu Mistâh b. Esâse[55] olmakla birlikte bu kelime bütün muhacirleri kapsamaktadır.

"… ve seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helâl kıldık …"[56] Bu âyette yer alan (هَاجَرْنَ) "hâcerne" "hicret edenler" kelimesiyle, Hz. Peygamber ile beraber hicret eden amca kızları, hala kızları, dayı kızları ve teyze kızları, kastedilmiştir.[57]

"*Onların* (müşriklerin) *söylediklerine sabret/katlan ve onları güzel bir şekilde terk*

---

[46] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâta, Muessesetu'ut-Târihi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 2002, II, 630; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XV, 552-555.
[47] Mü'minûn, 23/67.
[48] el-Cürcânî, Abdukâhır, *Dercü'd-Dürer fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Talat Salah el-Ferhan-Muhammed Edib Şekûr, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, Ammân 2009, II, 350.
[49] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 64.
[50] Furkan, 25/30.
[51] el-Cürcânî, Abdukâhır, *Dercü'd-Dürer fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim*, II, 385.
[52] el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-Uyûn* (Tefsiru'l-Mâverdî), thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, *en-Nüket ve'l-Uyûn* (Tefsiru'l-Mâverdî), IV, 143.
[53] es-Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VII, 132; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 405.
[54] Nûr, 24/22.
[55] es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Halid b. Ali el-Ğamidî, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, Cidde, 2015, VII, 132; el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, IV, 84.
[56] Ahzâb, 33/50.
[57] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 179.

et (onlardan ayrıl)."[58] Bu âyette yer alan (وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلا) "ve'hcurhum hecran cemilen" sözü, "onlara taarruz etme, onların mükâfat (veya ceza) görmelerini beklemekle de uğraşma" anlamındadır. Çünkü bunda, Allah'a yapılan davetin terki vardır. Ebu'd-Derdâ da şöyle demiştir: "Bizler bazı kimselerin yüzüne gülümsüyor hatta gülüyoruz, fakat bununla birlikte kalplerimiz de onlara buğz etmekte, ya da onlara lanet okumaktadır."[59] Bu âyette Mekkeli müşriklerin yaptığı eziyetlere, hakaretlere, alay etmelere ve söylediklerine karşı sabır ve metanetle tepki gösterilmesi ve güzellikle onların terk edilmesi istenmiştir.[60] Muhtemeldir ki burada terk etme olayı, hem beden, hem dil, hem de kalp ile yapılan her üç terk etme türünü kapsamakta, dolayısıyla "bunlardan en uygun olanı hangisi ise onu güzellikle yapmakta serbestsin" anlamına gelmektedir.[61]

"Kötü şeyleri terk et (fe'hcur)."[62] Bu âyette bulunan (فَاهْجُرْ) "fe'hcur" kelimesi de "terk et", anlamındadır. Taberî, âyette geçen (الرُّجْزَ) "er-Rucze" kelimesine, "şirk ve put" anlamını verdikten sonra onun "kötülükler" anlamına geldiğini belirtir.[63] Dolayısıyla âyet, "şirk ve putlardan ve ayrıca her türlü kötülükten bedenen, lisanen ve kalben uzak dur" anlamına gelir.[64]

2. Hicretin Gayesi, Sebebi, Şekilleri ve Önemi

İnsanlar, özellikle Müslümanlar gayesiz ve sebepsiz göç etmezler. Göçün birtakım gayeleri, sebepleri ve şekilleri olmalıdır.

Göç; ekonomik, sosyolojik, demografik, coğrafî ve psikolojik sebeplerle doğal afetler ve savaşlardan dolayı olabilir. Çeşitleri açısından da, kendisiyle belli olduğu devletler arasındaki sınırlardan gerçekleşen dâhili ve harici göçler, göç kararı doğasındaki iradeye dayalı ve zorunlu göçler ve süreye bağlı yapılan daimî ve muvakkat göçler diye bir taksime tabi tutulabilir. Ayrıca göçü doğrudan ilgilendiren, göç ile ekonomik gelişmeler arasındaki ilişkiler, göçün eğitim-öğretim ve yetkili kılma arasındaki ilişkiler ve göçün oturma, yani mesken ile arasındaki ilişkiler gibi konular da önem arz eder.

2.1. Hicretin Gayesi ve Sebebi

Yapılan her işin bir başlangıcı ve gayesi vardır. İş eğer İslâm inancından kaynaklanıyorsa, Allah'a itaat ve O'na yakın olma özelliği taşır. O işi yaptıran sırf iman olmalıdır, yoksa âdet, hevâ, övülme, meşhur olma gibi faktörler olmamalıdır.

---

[58] Müzzemmil, 73/10.
[59] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXI, 334-335.
[60] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XXIII, 380.
[61] el- İsfehânî, el-Mufredât, s. 536-537.
[62] Müddessir, 74/5.
[63] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XXIII, 410-412.
[64] el-İsfehânî, *el-Mufredât*, s. 537.

Bedenle yapılan göçün temelinde de Allah'a ve Rasûlü'ne hicret etme inancı vardır.[65] Bu dünya da, gerçekleşmesi istenilen belli gayeler ve hedeflerle sebeplere dayalı bir dünyadır. Allah tarafından her şey, özellikle insan boşuna[66] ve abes olarak yaratılmamış,[67] kendi haline de bırakılmamıştır.[68] Hicretin de bir gayesi vardır. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Ey iman eden kullarım! Şüphesiz Benim yarattığım yeryüzü geniştir. O halde* (nerede güven içinde olacaksanız orada) *yalnız Bana kulluk edin",*[69] buyurmuştur. Yani bir diyarda masiyet olup onu değiştirmeye güç yetirmeniz ve Bana kulluk etmeniz mümkün değilse, orayı terk ederek Bana rahatça kulluk edeceğiniz başka bir yere gidin.[70]

Hicretin neredeyse söz konusu olmadığı an yoktur. Hak ve bâtıl mücadelesinin olduğu her yerde o da olmuştur. Kur'ân'a göre bütün peygamberler ve onlara inanan insanlar, Allah'a ibadeti gerektiği şekilde ifâ etmek için imanları uğruna yerlerini, yurtlarını ve mallarını terk ederek göç etmişlerdir.[71] Kur'ân, *"İnkâr edenlerin, peygamberlerine, elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız ya da mutlaka dinimize döneceksiniz"* dediklerini haber vermiş, aynı zamanda Allah'ın bu peygamberlere, *"zalimleri mutlaka helâk edeceğiz"*[72] diye vaadde bulunduğunu da bildirmiştir. Kur'ân'da yine şöyle buyrulmuştur: *"Onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse dünyayı başına dar getirecekler. O takdirde, senin ardından kendileri de fazla kalamazlar. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda bir değişiklik bulamazsın."*[73]

Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmuştur: "Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah'a ve Rasûlü'ne ise, onun hicreti Allah'a ve Rasûlü'nedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikâhlanacağı bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeyedir."[74] Bu hadis, hicretin kişinin niyetine ve gayesine göre anlam ve değer kazanacağını, asıl hicretinde Allah'a ve Rasûlü'ne yapılan hicret olduğunu ifade etmiştir. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kâfirlerle savaş devam ettikçe hicret kesilmez."[75] Bu hadis, savaşın hicretin sebebi olduğunu göstermiştir. "Tevbe sona ermedikçe hicret sona ermez; güneş batıdan doğuncaya kadar da tevbe son

---

[65] İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Risâletü't-Tebûkiyye* (Zâdu'l-Muhacir ilâ Rabbihi), s. 9.
[66] Âl-i İmrân, 3/191; Sâd, 38/27.
[67] Mü'minûn, 23/115.
[68] Kıyâme, 75/36.
[69] Ankebût, 29/56.
[70] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XVIII, 433.
[71] A'râf, 7/88; Yûnus, 10/90; Hûd, 11/80, 81; Hicr, 15/65; Tâhâ, 20/77, 78; Şuarâ, 26/52-67; Ankebût, 29/26.
[72] İbrahim, 14/13.
[73] İsrâ', 17/76, 77.
[74] *Buhârî*, Vahy 1; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, thk. Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1998, İmâret 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2008, I, 307.
[75] *Nesâî*, Bey'at, Bab 45, VII, 7747.

bulmaz",[76] hadisi de hicretin kesintisiz devam ettiğini bildirmiştir.

Müslüman bir toplumun bir beldede hayatta kalma ve İslâmî olarak gelişme mücadelesinde son alternatif hicrettir. Belli bir ortamda İslâm'ın gelişmesi ya da hayatta kalması ihtimali ortadan kalktığında ve bu yolda gösterilecek çabaların sonuçsuz kalacağı anlaşıldığında, bir kişi ya da grup o ortamı terk etmeye karar verebilir.[77] Ayrıca Allah'ın, kullarına ruhsat verip, lütfettiği hususlardan biri, canlarına yapılacak eziyetten kaçmalarıdır. Eğer bir kimse canına bir zarar geleceğinden korkarsa, Allah, kendisini böyle bir tehlikeden kurtarmak için oradan çıkıp kaçmaya izin vermiştir ki, canını bu mahzurlu durumdan kurtarsın.[78]Bu açıdan bakıldığında, örneğin Suriyeli göçmenlerin birbirlerinden farklı sebep ve gayelerle yurtlarından ayrıldıkları doğru olmakla birlikte, genelde savaş sebebiyle yerlerinden göç ettikleri açıktır. Canlarını kurtarmak amacıyla vatanlarını bırakıp, güvenle yaşayacakları özellikle komşu ve muhtelif ülkelere iltica ve göç etmeleri veya himayeleri altına girmeleri tabiatıyla onların hakkı olarak kabul edilebilir. Nitekim birinci Habeşistan hicreti böyle olmuştu. İlticâ ve göç edilen ülkelerin de bundan kaçınmamaları ve bu göçmenlerle ilgilenmeleri gerekmez mi? Müslümanlık bir yana, insanlık adına bunun aksini düşünmek mümkün müdür?

Mekke'de Hz. Peygamber ve Müslümanlar, Mekkelilerin baskısı ve zulmüne maruz kalmışlardı.[79] Hatta bu dönemde şehit edilen sahabeler bile vardı.[80] Onlar, *Lâ ilâhe illâllah Muhammedün Rasûlüllah* Kelime-i Tevhid'i söylemekle Mekkelilerin dinlerini terk ettiklerini beyan ediyorlardı; İslâm'a yöneliyor, her türlü ma'budu reddedip, sadece Allah'a ibadet etmeye çalışıyorlardı. Müslümanların söyledikleri Kelime-i Tevhid alelade bir söz değildi. Bu hem Müslümanlar hem de Mekkeliler açısından büyük önem taşıyordu.

Mekkeliler düzenlerinin bozulacağını, makam ve mevkilerinin kaybedileceğini anlayınca Müslümanlara karşı hakaret, alay etme, işkence ve ambargo gibi en ağır uygulamalarını da arttırdılar.[81] Mekkeli önderler ve aveneleri, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları bu yoldan döndürmek için her türlü baskı ve zulmü yapıyorlardı.[82] Hz. Peygamber, Müslümanları bundan kurtarmak ve onlara rahat bir nefes aldırmak için adil ve merhametli bir kişi olarak bilinen Necâşî adlı Hıristiyan bir hükümdar tarafından yönetilen Habeşistan'a gitmelerinin uygun

---

[76] Dârımî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behram, *Musnedu'd-Dârımî*, thk. Esedu'Dârânî, Siyer, 70, III, 2555; Ebû Dâvud, Suleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Davud*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 1. Baskı, Dimaşk 2009, Cihad 2, IV, 2479.

[77] Mîr, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996, s. 85.

[78] İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 610; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 70.

[79] İbn İshâk, Muhammed, *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Suheyl Zekkâr, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, 1978, s. 209-231.

[80] İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, s. 192-193.

[81] İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Mağâzî*, s. 144.

[82] İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Mağâzî*, s. 189-196.

olduğuna karar verdi. Bu, Müslümanların ilk hicreti idi.[83] Nitekim o sıralarda hicretten söz eden ilk âyetler de inmişti.[84] Habeşistan'a yapılan hicret, Müslümanlar açısından büyük bir rahatlık sağlamıştı. Bu hicrette dikkat çeken bir husus vardır ki o da şudur: İslâm ülkelerinde bulunmayan dini yaşama özgürlüğü, Müslüman olmayan bazı ülkelerde olabilir. Bunun delili de Hıristiyan Habeşistan ülkesidir. Burası İslâm ülkesi olmadığı halde Müslümanlar Mekke gibi bir yeri terk edip oraya (iki defa) hicret etmişlerdir. Hicret edenlere de muhacir denilmiştir.[85]

Hz. Peygamber hac mevsiminde Yesrib'den gelen altı kişiye Akabe denilen yerde İslâm'ı anlattı, onlar da iman edip doğruladılar ve Hz. Peygamber'e biat ettiler. Sonra da İslâm'a davet etmek üzere geri döndüler.[86] Bu olayla birlikte Allah, Müslümanlara yeni bir yol açmış oldu. Bu gelişmelerin akabinde İslâm, Medine'de zamanla yerleşti.

Bundan sonra Hz. Peygamber'in teşvikiyle Müslümanlar, belirli bir zamanda gruplar halinde, gizlice Mekke'den Yesrib'e doğru yola çıktılar.[87] Onlar ne ile karşılaşacaklarını bilmedikleri bir geleceğe doğru Allah'a tam bir tevekkül ve teslimiyetle ilerliyorlardı. Böylece Hz. Peygamber'in buyruğuna samimiyetle uymak suretiyle hicret edip Mekke'yi terk ettiler. Sonunda Mekke'de yalnızca Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali kaldı. Allah'tan, Mekke'den çıkış ve Medine'ye hicret iznini bekleyen Hz. Peygamber[88]nihayet gelen izinle Hz. Ebu Bekir'le birlikte Yesrib'e hicret etti.[89] Kur'ân'da bu olay şöyle anlatılmıştır: *"Eğer siz ona* (Muhammed'e) *yardım etmezseniz,* (iyi bilin ki) *iki kişiden biri olduğu halde* (Rasûlullah ve Ebu Bekir) *kâfirler onu* (Mekke'den) *çıkardıkları zaman Allah ona yardım etmişti. Hani onlar mağarada* (Sevr mağarasında) *idiler,* (Ebu Bekir korkunca Rasûlullah) *o zaman arkadaşına: Üzülme, Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona* (sükûnet sağlayan) *emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu* (melekler) *ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın kelimesi/sözü ise* (zaten) *yücedir. Çünkü Allah daima üstündür, hikmet sahibidir."*[90] Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkışı, onların Hz. Peygamber'i buna mecbur etmelerinin bir sonucu idi. Nihayet o da Mekke'den çıkmak zorunda kalmıştı.[91] Bu konuda Hz. Peygamber'in, bineği üzerinde olduğu halde Hazvara'da[92] durmuşken şöyle dediği nakledilmiştir:

---

[83] İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Mağâzî*, s. 213-215; İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, tahk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hanci, 1. Baskı, Kahire 2001, I, 172-173.

[84] Zümer, 39/10; Nahl, 16/41, 42.

[85] Muhammed Casim Abd, *Ahkâmu'l-Hicreti fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, Mecelletu Ebhâsi Kulliyyetu't-Terbiye el-Esasiyye, Külliyyetü'l-İmam el-A'zam, 2008, c. 8, sayı:1, s. 98-99.

[86] İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut 1990, II, 76-78.

[87] İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 109; İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubrâ*, I, 192.

[88] İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 109.

[89] İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 121; İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubrâ*, I, 194.

[90] Tevbe, 9/40.

[91] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 211.

[92] Mekke'de bir çarşı adı.

"Vallahi (ey Mekke), sen Allah'a en sevimli olan Allah'ın en hayırlı yerisin, eğer senden çıkarılmasaydım, senden çıkmazdım."[93] Böylece neredeyse bütün Müslümanlar Mekke'yi terk etmiş, Hz. Peygamber'in önderliğinde Medine'de toplanmış oldular.

Hicret basit bir olay değildir. O, bâtıldan hakka, zulmetten nûra, cehaletten ilme, zulümden adalete, kötülükten iyiliğe, çirkinlikten güzelliğe; İslâm'ın aydınlığına yönelmedir. Kısaca hicret, küfrün ve şirkin bataklığından kurtulup, Allah'a hakkıyla yönelip kulluk yapma, İslâmiyet'i en uzak yerlere götürüp duyurabilme imkânı veren önemli bir yolculuktur. Müminler, hicretle Medine'de bunu elde etmiş oldular.

Şimdi düşmanları tarafından vatanlarını terk etmek zorunda bırakılan Suriyeli göçmenleri ve benzerlerini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Çünkü savaş ortamında kendi ülkelerinde onların İslâmiyeti yaşama imkânları, can ve mal emniyetleri kalmamıştır. Görmekte oldukları sosyolojik, psikolojik, ekonomik, kültürel gibi her türlü baskı ve zarardan kurtulmak ve korunmak için yerlerini terk etmeleri, onlara muhacir vasfını kazandırabilir.

2.2. Hicretin Önemi ve Çeşitleri

Bir itaat eylemi olarak hicretin İslâm'da büyük önemi vardır. Kur'ân'da bu hususta şöyle buyrulmuştur: *"Onlar, kendileri inkâr ettikleri gibi sizin de inkâr etmenizi, onlarla denk olmanızı isterler. Onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, onlardan kimseyi veli (dost ve yönetici) edinmeyiniz. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, nerede bulursanız onları öldürün. Onlardan veli ve yardımcı edinmeyiniz."*[94] Âyette yer alan (حَتَّى يُهَاجِرُوا) "hattâ yuhâcirû" "hicret edinceye kadar" ifadesi, beden ile bir diyardan başka bir diyara; Darü'l-Harb'den Darü'l-İslâm'a ve kalp ile Allah'a ve Rasûlüne yapılan hicret diye iki şekilde yorumlanabilir. Burada şehvetlerin, kötü ahlâkın ve günahların terki ve reddi de söz konusudur.[95] Âyette, *"O halde Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden kimseyi veli edinmeyin"*, buyrularak Müslümanların küfür ve münafıklıkta kendileri gibi ve eşit olmasını temenni edenlerden teberrî edip uzaklaşmaları emredilmiştir.[96] Nitekim Kur'ân'da münafıklar hakkında şöyle buyrulmuştur: *"Münafıklara, Allah'ın indirdiğine* (Kur'ân'a) *ve Peygamber'e gelin, dendiği zaman, onların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün."*[97]

Kur'ân'da yine şöyle buyrulmuştur: "(Mücahitlere katılmayarak) *kendilerine zulmedenlerin canlarını melekler alırken: 'Nerede idiniz* (niçin mücahitlerle beraber değildiniz)?' *dediklerinde, 'biz yeryüzünde güçsüzdük* (müstaz'af/çaresiz idik) *dediler.'*

---

[93] *Dârımî,*, Bab: 67, III, 2552.
[94] Nisâ', 4/89.
[95] es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, X, 506-507; İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Risaletü't-Tebûkiyye* (Zâdu'l-Muhacir ilâ Rabbihi), s. 16; el-İsfehânî, s. 537.
[96] Enfâl, 8/72; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, s. 506-507.
[97] Nisâ', 4/61.

Melekler de, 'Allah'ın arzı geniş değil miydi? Oralara hicret etseydiniz ya!' dediler. İşte onların sığınağı (barınağı) cehennemdir. O ne kötü dönüş yeridir."[98] Âyette, Hz. Peygamber hicret ettikten sonra, Müslüman olduğu halde Mekke'den ayrılmayıp, orada Müşriklerin arasında kalarak onlarla birlikte kalan kişilerin bu tavırlarıyla hicret etme emrine uymadıkları ve Allah'ın onların mazeretlerini kabul etmediği ve bu sebeple cehenneme girecekleri ifade edilmiştir.[99]

Bu âyet indiği sırada ve Mekke'nin fethine kadar, Müslümanların Medine'ye hicret etmeleri farz idi. Bu âyet, Mekke'de Müslüman olmuş ve hicret farz kılındığı sırada hicret etmemiş olan bazı kişiler hakkında inmiştir.[100] Demek ki, hicret farz iken kâfirlerin istediklerine göre oturmak, doğrudan doğruya küfür değilse de herhalde bir günah ve nefse bir zulümdür. Tefsircilerin açıklamasına göre bu âyet, bir yerde dinini yaşama imkânı bulamayan bir kişinin oradan göç etmesi gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Her kim dini uğruna bir yerden kaçarsa, gittiği bir karış yer de olsa cennete girmeye hak kazanır. Babası İbrahim'in ve peygamberi Muhammed'in yoldaşı olur."[101]

Şâfiî'ye göre, Medine'ye hicreti takip eden ilk zamanlar hicret farz olmadığı gibi Mekke'de ikamet de haram değildi. Hicretten sonra cihad önce mubah, daha sonra farz kılınınca hicret etmeyenlere karşı uygulanan baskı ve zulüm iyice arttı. Bunun üzerine baskıya maruz kalanlardan hicrete gücü yetenlerin hicret etmesi farz kılındı. Âyette, ilk İslâm toplumunun geleceği bakımından taşıdığı önem sebebiyle bu emre uymayanların durumu ve akıbeti haber verilmiştir.[102]

Kurtubî de, *"Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi, oralara hicret etseydiniz ya!"* buyruğu hakkında şunu demiştir: "Böyle bir soru ve cevap, onların hicreti terk etmek suretiyle nefislerine zulmeden Müslümanlar olarak öldüklerini ifade etmektedir. Aksi halde kâfir olarak ölmüş olsalardı, onlara bu kabilden bir söz söylenmezdi. Bu kimselerin Sahabe-i Kiram arasında anılmayışlarının sebebi ise, karşı karşıya kaldıkları durumun ağırlığı ve muayyen olarak onlardan herhangi birinin iman edip etmediğinin açık olmaması ve irtidat etmiş olma ihtimallerinin bulunması sebebiyledir."[103]

İbn Kudâme'ye göre de bu âyet, hicret etmeye güç yetirenlere hicretin farz olduğunu gösteriyor. Kâfirler arasında dinini yaşama ve onun vecîbelerini yerine getirme imkânı bulamayan kimselere hicret etmek farzdır. Dinin vecîbelerini yerine getirmeye güç yetirenlere de bu vecîbeler farzdır. Hicret ise dinin zarureti ve

98 Nisâ', 4/97.
99 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VII, 381; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 61.
100 İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Mağâzî*, s. 309.
101 el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 64.
102 Özel, Ahmet, "Hicret" DİA, İstanbul 1998, XVII, 463.
103 el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 63.

tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla farzın kendisiyle tamamlandığı şey de farzdır.[104]

"Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) *âciz (müstaz'af) olup hiçbir çareye gücü yetmeyenler, hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır."*[105]

"İşte bunları, umulur ki Allah affeder. Allah affedicidir, çok bağışlayıcıdır."[106]

Allah'ın, (لاَ يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً) "lâ yestatîûne hîle" "çare bulamayan" buyruğundaki (حِيلَةً) "hîle" "çare" kelimesi, çeşitli kurtuluş yolları hakkında kullanılabilen umumi bir lafızdır. Âyetteki (سَبِيلا) "sebîl" "yol" kelimesi de "Medine'ye varan yol" demektir.[107] Bunun bütün yollar hakkında umumi bir tabir olduğu anlamı da vardır. *"İşte bunları, umulur ki Allah affeder",* buyruğu ile kastedilenler, hicret etmeye çare bulamayan ve günahsız (gerçekten müstaz'af) olan kimselerdir. Hicret uğrunda aşırı derecedeki sıkıntılara katlanmanın icap ettiği zannedilebilir. Öyle ki, bu zorluğa katlanmayan kimse bundan dolayı cezaya maruz kalabilir. İşte Allah burada böyle bir vehmi izale etmektedir. Zira aşırı meşakkate katlanmak icap etmemektedir. Aksine gerekli azık ve bineğin bulunmaması halinde hicretin terki caizdir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: İşte Allah, böylelerini hesaba çekerken, aleyhlerine olmak üzere nihai ve kılı kırk yararcasına onları hesaba çekmez. Bundan dolayı Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."*[108]

Bu iki âyette hastalık, zayıflık, zorla orada kalmadan ve düşkünlükten dolayı hicret edemeyip aciz kalan kadın, çocuk gibi kendilerine hicret etmenin farz olmadığı kimselerden bahsedilmiştir. Küfür diyarındaki bu mecburî kalış için, ona güç yetirilemediğinden dolayı müstehaptır denilemez. Darü'l-Harb'de ikamet edip dinin emirlerini yerine getirebilene ise hicret farz değil, ama müstehaptır, çünkü orada onlara karşı cihad yapma, Müslümanların sayısını çoğaltma ve onlara yardım etme, ayrıca kâfirlerin azlığına onların içine girmeden sebebiyet verme ve onların kötülüklerini engelleme ve onlardan kurtulma imkânına sahiptir. Böylece orada kalmasında dinin vecîbelerini yerine getirme imkânı söz konusu olduğu için hicret etmek ona farz değildir. Nitekim Hz. Abbas, Müslüman olduğu halde Mekke'de ikamet etmişti. Nuaym en-Nahhâm da, hicret etmek istediğinde kavmi Benu Adiy ona gelmiş ve: "Sen dinin üzere kalarak yanımızda ikamet et, sana eziyet etmek isteyenlere de mani oluruz. Bizim için yaptıklarına devam et." demişlerdi. O, Benu Adiy kavminin yetim ve dullarıyla ilgileniyordu. Bu sebeple hicret etmekten geri kalmış, sonradan hicret etmişti. Hz. Peygamber ona: "Senin kavminin sana karşı tavrı benim kavmimin bana karşı tavrından daha hayırlıdır, zira kavmim beni Mekke'den çıkardı ve öldürmek istedi. Senin kavmin ise seni korudu, sana eziyet etmek isteyenlere de mâni oldu." dedi. O da: "Ya Rasûlallah! Bilakis, kavmin seni Allah'a itaate ve O'nun düşmanına karşı cihad etmeye çıkardı.

[104] İbn Kudâme, *el-Muğnî,* XIII, 151.
[105] Nisâ', 4/98.
[106] Nisâ', 4/99.
[107] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* VII, 385.
[108] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* VII, 65.

Fakat benim kavmim ise beni hicretten ve Allah'a itaatten alıkoydu." demişti.[109]

"Şüphesiz, iman edenler, hicret edenler, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenler, (muhacirleri) *barındıranlar ve* (onlara) *yardım edenler, işte onlar birbirlerinin velileridirler. İman edip de hicret etmeyenler ise, hicret edinceye kadar sizin onlarla hiçbir velâyetiniz yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, size yardım etmek düşer. Ancak sizinle aralarında antlaşma bulunan bir kavme karşı değil. Allah yaptıklarınızı görendir."*[110] Bu âyette, (هَاجَرُواْ) "hâcerû" "hicret edenler", (لَمْ يُهَاجِرُواْ) "lem yuhâcirû" "hicret etmeyenler" ve (حَتَّى يُهَاجِرُواْ) "hattâ yuhâcirû" "hicret edene kadar" şeklinde üç kelime yer almıştır. Âyette yer alan, *"Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse"* ifadesine göre, Darü'l-Harb'de kalıp hicret etmeyen Müminler, kendilerinin kurtarılmaları için asker yahut mâlî bakımdan yardımcı olmak üzere çağrıda bulunacak olurlarsa, onlara yardımcı olunur. Bu bir farzdır, onlar yardımsız bırakılamaz. Ancak onlar, kendileri ile arasında antlaşma bulunan kâfir bir kavim aleyhine yardım isteyecek olurlarsa, o kâfirlere karşı onlara yardımcı olunmaz ve süresi bitinceye kadar da kâfirlerle yapılmış olan antlaşma bozulmaz.[111] Âyette geçen *"birbirlerinin velileridirler"* buyruğu da mirasta birbirlerinin velileridirler diye açıklanmıştır.[112] Önceleri hicret sebebiyle Ensar ile Muhacirler birbirlerine mirasçı olurlardı. Burada "velâyet" kelimesi ise, "yardımcı olmak" ve "neseb bağı ile bağlanmak" anlamındadır. Aynı şekilde "vilâyet ve velâyet", "emirlik, yöneticilik" anlamında da kullanılır.[113]

İbnü'l-Arabî'ye göre, bizden yardım isteyen Müminler esir ve mustaz'af kimseler ise, şüphesiz ki onlarla dostluk hâlâ devam ettiği için, onlara yardımcı olmamız gerekir. Eğer gücümüz buna yeterli ise onları kurtarmak maksadıyla cihada çıkmadık kırpan tek bir gözümüz kalmayıncaya yahut da hiçbir kimsenin elinde tek bir dirhem kalmamacasına onları esaretten kurtarmak için bütün malımızı harcayıncaya kadar onlara yardımcı olmamız gerekir. Malik'in ve bütün ilim adamlarının görüşü de budur. Ellerinde hazinelerle servet bulunmakla, ihtiyaç fazlası malları olmakla, güçleri, sayıları, kudretleri ve savaşma güçleri yeterli olmakla birlikte, kardeşlerini düşmanlarının esaretinde bırakmalarından ötürü, insanların karşı karşıya bulundukları bu musibetler dolayısıyla "innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn"dan başka bir şey diyemiyoruz.[114]

"İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihat edenler ve onları (hicret edenleri) *barındıranlar ve* (onlara) *yardım edenler, işte onlar hakiki Müminlerdir. İşte*

---

[109] İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 151-152.
[110] Enfâl, 8/72.
[111] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XI, 294; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 86-87.
[112] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XI, 293-294; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 86.
[113] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 85-86.
[114] İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 440; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 86-87.

onlar için mağfiret ve bol rızık vardır."[115] Ayette geçen (حَقًّا) "hakkan" "gerçek" kelimesi mastardır. Yani onlar hicret etmek ve yardımda bulunmak suretiyle imanlarını gerçekleştirmiş kimselerdir. "Onlar için cennette çok büyük bir mükâfat vardır" müjdesiyle onların imanlarının gerçek olduğu, gerçekten bir imana sahip oldukları ifade edilmiştir.[116]

Hz. Peygamber'in de hicretin önemine dair birçok hadisi vardır. Onlardan bazısı şöyledir:

"Eğer hicret şerefi olmasaydı, ben muhakkak Ensar'dan bir fert olmak isterdim."[117] "(Allah'a) ortak koşan bir müşrik Müslüman olduktan sonra, kâfirlerden ayrılıp Müslümanlar arasına katılmadıkça Allah, onun hiçbir amelini kabul etmez."[118] "Bir adam, Rasûlullah'a: 'Yâ Rasûlallah, hangi hicret daha faziletlidir?' diye sordu. Rasûlullah da 'Allah'ın yasakladığı (haram kıldığı) şeyleri terk etmendir.' buyurdu. Ve devamla, 'Hicret, iki kısımdır: Şehirlilerin hicreti ve çölde yaşayanların hicreti. Çölde yaşayanın hicreti, vazifeye çağrıldığında gelmesi, kendisine emredilen şeyi yapmasıdır. Şehirlilerinki ise, çölde yaşayanınkinden daha ağırdır. Ecir ve sevabı da daha çoktur.'"[119] "Ortalık kargaşa içindeyken ibadet etmek, bana hicret etmek gibidir."[120] Abdullah b. Abbas'a göre "Rasûlullah, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (ve Hz. Peygamber'in ashabı) muhacirlerdendi. Çünkü onlar müşrikleri terk etmişlerdi. Ensar'dan da muhacir olanlar vardı. Çünkü onlar da Medine'nin şirk vatanı olması sebebiyle Akabe bey'atında Hz. Peygamber'e gelmişlerdi."[121] Ayrıca Hz. Peygamber, geçmişte yüz kişiyi öldürdükten sonra tevbe edip, iyilerin yurduna yönelerek orada öldüğü kabul edilen ve bu sebeple affedilen bir şahıstan da bahsetmiştir.[122]

Hz. Peygamber: "Fetihten (Mekke'nin fethinden) sonra (Medine'ye) hicret yoktur. Ancak cihad ve niyet vardır. Allah yolunda savaşa çağrıldığınız zaman koşunuz",[123] diye buyurmuştur. Hadiste bitmiş olduğu beyan edilen "hicret", Mekke'den Medine'ye yapılan hicrettir. Hicret, hangi mekân ve hangi zamanda olursa olsun, şartları oluştuğunda gündeme gelen bir ibâdet ve şartlar çerçevesinde işlenen bir eylemdir.[124] Hadis, Mekke'den hicreti kaldırmış ise de Müslümanlara

---

[115] Enfâl, 8/74.
[116] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 89.
[117]*Müslim*, Zekât 12; *Dârımî*, Siyer, III, 71.
[118] *İbn Mâce*, İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yazid el-Kazvînî (207-275 h.), *Sünenü İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Abdulbaki, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Hudûd 20, Bab: 2, II, 2536.
[119] *Nesâî*, Bey'at, Bab: 15, VII, 7740; *Ebû Dâvud*, Vitr 345.
[120] *Müslim*, Fiten 52; *Tirmizî*, IV, Fiten 30; *İbn Mâce*, Fiten 36, Bab: 14, II, 3985.
[121] *Nesâî*, Bey'at, Bab: 45, VII, 7741.
[122] *Buhârî*, Enbiya 60; *Müslim*, Tevbe 46; *İbnu Mâce*, Diyât 21, Bab: 2, , II 2621.
[123] *Buhârî*, Cihad ve's-Siyer 1; *Ebû Dâvud*, IV, Cihad 2; *Tirmizî*, III, Siyer 32; *Nesâî*, Bey'at, Bab: 45, VII, 7745; *Dârımî*, Siyer 70, Bab: 69.
[124] İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 150-151.

baskı yapılan her küfür diyarından İslâm yurduna hicret, farz olarak devam etmektedir.[125]

Hicret birkaç çeşittir: 1- Hz. Peygamber'e yardımcı olmak için Medine'ye yapılan hicret. 2- Müslüman kimsenin Allah'ın kendisine haram kıldığı şeyleri hecr etmesi, yani onlardan uzak durması. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Muhacir, Allah'ın nehyettiği şeyleri hecr eden (ondan uzak duran) kimsedir."[126] Bu iki hicret türü şu ana kadar sabittir ve hükümleri devam etmektedir. 3- Masiyet işleyen kimseleri de tehdit etmek üzere masiyetlerinden vazgeçinceye kadar hecr edip tevbe edecekleri vakte kadar onlarla konuşulmaması, onlarla birlikte oturup kalkılmaması da bir hicrettir. Nitekim Hz. Peygamber Ka'b b. Mâlik ile iki arkadaşına karşı böyle davranmıştı.[127]

İbnü'l-Arabî'nin hicretle ilgili olarak âyet ve hadislerden yaptığı değerlendirme de dikkat çekicidir. O, yola çıkıp gitmeyi, yani hicreti önce maksad açısından kaçmak maksadı ve talep maksadı diye iki, sonra hükümler yönünden vacip, mendûb, mübâh, mekruh ve haram diye beş türe ayırmıştır. Kurtubî de, bu tasnifi neredeyse aynen kabul etmiş ve tefsirinde dercetmiştir.[128] Her iki müfessir de hicreti İslâm hukuku açısından ele alarak bu konuda önemli bilgiler vermişlerdir. Onunla ilgili şöyle bir tasnifte bulunmuşlardır:

1- Darü'l-Harb'den Darü'l-İslâm'a çıkıp gitmek. 2- Bid'at topraklarından çıkıp gitmek. 3- Haram fiillerin baskın geldiği yerden çıkıp gitmek. 4- Bedene yapılacak eziyetten kaçmak: Bu işi ilk yapan kişi de Hz. İbrahim'dir. Çünkü o, kavminden korkunca: *"Şüphesiz ben Rabbime hicret ediciyim"*[129] demişti. Hz. İbrahim'in şöyle dediği de bildirilmiştir: *"Ben, Rabbime gidiciyim. O, beni doğruya iletecektir."*[130] Hz. Musa'dan ise: *"Korku ile gözeterek oradan çıktı..."*[131] diye haber verilmiştir.[132]

3. Hicretin Sosyal, Kültürel ve Dini Etkinlik Boyutu

Allah, Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlarla Medine'de yaşayan Müslümanlar arasındaki ilişkiye dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: *"Onlardan* (Muhacirlerden) *önce yurda* (Medine'ye) *yerleşen ve iman sahibi olanlar* (Ensar)

---

[125] el-Cevzî, Ebu'l-Farac Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1984, II, 156; *Ebu Davud*, (Dipnot), IV, 2480; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 150.

[126] *Buhârî*, İman 4; Rikak 26; *Ebî Davud*, IV, Cihad 2; *İbn Mâce*, II, Fiten 36, 2934.

[127] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 506-507; *Buhârî*, Meğâzî 79; *Müslim*, Tevbe 53.

[128] İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, s. 609; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 65-72.

[129] Ankebût, 29/26.

[130] Sâffât, 37/99.

[131] Kasas, 28/21.

[132] İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 610-612; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 69-70.

kendilerine hicret edenleri severler ve (muhacirlere) *verilen* (ganimetler) *konusunda yüreklerinde bir ihtiyaç duymazlar ve ihtiyaçları olsa bile onları* (muhacirleri) *kendilerine tercih ederler. Kim, nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."*[133]

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiklerinde, burada yaşayanlarla, yardımlaşma ve dayanışma temeli üzerine bir antlaşma imzaladı.[134] Bu antlaşma İslâmiyetin, Müslüman olmayan topluluklarla barış içinde birlikte yaşamaya ve onlarla iyi ilişkiler içinde olmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Yine Hz. Peygamber, "Muhacirler" ile "Ensar" arasında kardeşlik kurmuştu. Bu kardeşlik esasına göre, Medineli Müslümanlar mallarının yarısını muhacir kardeşlerine vermişlerdi[135] ki, tarihte bu dayanışma ve yardımlaşmanın bir benzerini göstermek mümkün değildir. Böylece, Medine'de ilk İslâm topluluğu kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma temelleri üzerinde oluşmuştur.

Kurtubî, Mümtehine suresinin 10. âyetinde şu bilgilere yer vermiştir: "Allah'ın, Müslümanlara müşrikleri dost ve yardımcı edinmeyi yasaklaması, Müslümanların müşriklerin yurdunu bırakıp Müslümanların yurduna hicret etmelerini gerektirdi. Evlilik ve nikâhlanmak ise dostluk sebeplerinin en sağlamı olduğundan dolayı,*"ey iman edenler, Mümin kadınlar, hicret edenler olarak size geldiklerinde"* buyruğu ile kadınların hicret etmelerine dair hükümleri açıklamıştır. Hudeybiye'de Kureyş müşrikleri ile (Hz. Peygamber) kendisine gelen Mekkelileri onlara geri çevirmek üzere antlaşmış idi. Bir açıklamaya göre, Ümmü Külsüm kocası Amr b. el-Âs'dan, beraberinde iki kardeşi İmare ve el-Velid ile birlikte kaçmıştı. Rasûlullah kardeşlerini geri vermekle birlikte Ümmü Külsüm'ü alıkoydu. Hz. Peygamber'e: Antlaşma şartı gereği onu da bize geri ver, dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Antlaşmada koşulan şart, erkekler hakkında idi. Kadınlar hakkında değildi." Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi."[136]

Göç, toplumları içtimaî, iktisadî, siyasî, ahlâkî, kültürel gibi açılardan etkiler. Bununla karşılaşan ülkeler bu durumu açıkça yaşamaktadır. En çok göç alan bu ülkelerin içinde Türkiye bulunmaktadır. Günümüzde, özellikle Suriye'de ve Irak'ta meydana gelen olaylar sebebiyle Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Müstevliler tarafından toprakları işgale uğrayıp, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine el konulan, kendilerine dinlerini yaşama fırsatı verilmeyen ve can pazarıyla karşılaşan bu güçsüz ve zayıf insanların sığınacakları en uygun yerler, elbette onların din, ahlâk, kültür, tarih ve coğrafya birliği, örf ve adet benzerliği bulunan komşu ülkeler olacaktır. Şartlar muvâcehesinde yapılması en doğru olan da budur. Burada Hz. Peygamber zamanında Müslümanların önce Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret etmeye mecbur edilmesine benzer durumlar söz

---

[133] Haşr, 59/9.

[134] İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 143-144.

[135] İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 146; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 204-205.

[136] el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 410-411.

konusudur. Yurdumuza gelen Suriyeli göçmenlerin durumu bu tarihî gerçeklerle mülahaza edildiğinde belirtilen bu olaylara ne kadar benzediği görülür. Bir tarafta kendilerine muhacir diyebileceğimiz vatanlarını terk etmek zorunda kalan Suriyeli göçmenler, öbür tarafta ise bu Suriyeli muhacirlere Ensar gibi davranması gereken bizler.

Sonuç

Hicret kelimesi birçok anlama gelmektedir. İslâm'a göre hicret ise, Allah'a ve Rasûlü'ne yapılır. Hicret, Müslümanlara vatanlarında uygulanan eziyet, baskı, şiddet ve işkence, ayrıca hak dini tebliğ etme imkânı kalmaması nedeniyle olur. Hicret, Müslüman'ın içinde bulunduğu duruma göre ya farz, ya da müstehap yahut ne farz ne de müstehap olur. Küfür diyarında eğer dinini yaşama, can ve mal emniyeti imkânı kalmamışsa oradan hicret etmesi farz; dinin vecîbelerini yerine getirme imkânı ve fırsatı varsa orada kalması müstehap; yok eğer orada hasta, düşkün vb. olması ve zorla tutulması halinde ise, bu da ne farz ne de müstehaptır. Bununla birlikte hicret etmeksizin küfür diyarında kalarak din konusunda yardım isteyenlere dinen yardımcı olmak gerekir, aksi takdirde yardım etme imkânına sahip Müslümanlara bunun dini sorumluluğu vardır.

Hicret, Mekke'den göç eden Müslümanların sıkıntılı günlerden kurtulmalarına, Ensarla Medine'de dostluk ve kardeşlik, milli birlik ve beraberlik ruhu içinde toplum hayatını yaşamalarına vesile olmuş İslâm tarihinin en önemli olaylarından biridir. Müslümanlar, hicretle güvenli bir ortama kavuşmuş ve güçlenmiş, Hz. Peygamber'in önderliğinde kendilerini başkalarına kabul ettirmişlerdir. Hz. Peygamber, Medine ve çevresinde yaşayan halklarla antlaşmalar yapmış ve yönetimin Müslümanların elinde olmasını sağlamıştır.

Günümüzde değişik ülkelerden gelen, özellikle Suriyeli göçmenlerin durumu, hicretin devamlılığına dair önemli bir misal teşkil etmektedir. Onların kendi vatanlarında istilâcıların ve siyasî otoritenin zorbalığıyla can ve mal emniyetleri kalmamış, onlar en ağır işkencelere uğramışlardır. Özellikle nifak, fesat ve fitnenin kol gezip kan döküldüğü, ahlâkî kötülüklerin yaygınlaştığı ve en önemlisi yaşamaya mükellef oldukları İslâmî vecîbeleri yerine getiremeyişleri sebebiyle yerlerini, yurtlarını ve yakınlarını terk etmişlerdir. Bundan dolayı muhacir kabul edilmeleri mümkündür. Onların bir kısmı ve ülkemizin bazı insanları da yaşanan bu göç olayının İslâmî cihetten pek farkında olmadıkları, bunun ise toplumlar arasında bazı sorunlara yol açtığı görülmüştür. Devlet ve hükümet, bunlara karşı doğru çözümler üretmekle onların verecekleri zararları önleyebilir. Bu da, ciddi, gerçekçi ve güvenilir içtimaî, iktisadî, siyasî, ahlâkî, kültürel ve hukukî bir bünyeyi oluşturup, ırkçı, yabancı düşmanı ve ötekini dışlayıcı her türlü üsluptan uzak durarak, kucaklayıcı, doğru ve insanî bir dil kullanmakla mümkündür.

Ülkelerini terk etmek zorunda kalan, özellikle Suriyeli göçmenlerin ve ülkemiz insanlarının Hz. Peygamber zamanında Muhacir ve Ensar'ın hicrette oynadığı rolü bilmeleri ve hicreti hatırlamaları büyük önem arz etmiştir. Ülkemize gelen Suriyeli göçmenlerle din, ahlâk, kültür, tarih ve coğrafya birliğimiz vardır; ancak dil, örf, adet, gelenek, görenek gibi -kısmen de olsa- farklılıklarımız, bazen birtakım sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Bu ve benzeri meseleler, aynı inancı, aynı coğrafyayı ve genelde benzer kültürleri paylaşan milletler tarafından ancak İslâm'ın ümmet[137] bilinciyle halledilebilir. Yani Allah'ın, *"Müminler ancak kardeştirler."*,[138]*"Mümin erkeklerle Mümin kadınlar birbirlerinin velileri, yardımcılarıdır. Onlar iyilikleri teşvik edip (emredip) kötülükleri menederler"*,[139] ve Hz. Peygamber'in, "Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez ve onu zalime teslim etmez. Kim kardeşinin yardımında bulunursa Allah da ona yardım eder. Kim bir müslümanın sıkıntısını giderirse Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter",[140] "Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar"[141] gibi buyrukların özümlenip uygulanması ve toplumlarda iyice yerleştirilmesiyle mümkündür. Ayrıca göçmenlere Türkçeyi öğretmek için gerekli tedbirlerin alınması, bizlerin de Arapçayı öğrenmeye çalışması ve karşılıklı hoşgörü, sosyal ortamı rahatlatacak ve hayatı kardeşçe daha iyi yaşama imkânı sağlayacaktır.

Çeşitli milletlere mensup Müslümanlar olarak, herkes kendi çapında bir değer taşımakla birlikte, ancak İslâm ümmeti bütünlüğünün içinde bir anlam ifade edebiliriz.

---

[137] Âl-i İmrân, 3/110.
[138] Hücurât, 49/10.
[139] Tevbe, 9/71.
[140] *Buhârî*, Mezâlim 3; *Müslim*, Birr 58; *Ebû Davud*, Edeb 45, VII, 255, 4893; *Tirmizî*, Hudûd 3, III, 254, 1487; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 7943.
[141] *Müslim*, Birr 66, 2586; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 18890; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 18930.

TABLO **Gaziantep'teki Suriyeli göçmenlerin yurtlarından göç sebebini/gayesini gösteren 51 kişilik anket tablosu**							
Sayı	Göçün Sebebi ve Gayesi مواد سبب الهجرة وغايتها	1Derece درجة واحدة	2derece درجتان	3derece ثلاث درجات	4derece أرابع درجات	5derece خمس درجات	Toplam Ve Yüzdesi
1	Dini İnançları Reddetmek رفض العقائد الدينية	%13,72	%1,96	%9,80	%5,88	%23,52	%54,90
2	Can ve Mal Güvenliği Olmaması عدم أمنية النفس والمال	%0	%1,96	%1,96	%5,88	%88,23	%98,03
3	Siyasî Otoritenin Baskısı ضغط الصيطرة السياسية	%0	%1,96	%9,80	%5,88	%80,39	%98,03
4	Mezhep Taassubu ve Şiddeti التعصب المذهبي وشدّته	%3,92	%5,88	%7,84	%11,76	%45,09	%74,50
5	Nifak, Fesat ve Fitnenin Yayılması إنتشار النفاق والفساد والفتنة	%3,92	%5,88	%5,88	%3,92	%62,74	%82,35
6	Kötü Ahlâkın Varlığı	%13,7					%70,58

	وجود الأخلاق السيئة	2	%5,88	%5,88	%7,84	%37,25	
7	Suçu İrtikâp Etmek إرتكاب العقوبة (الجريمة)	%5,88	%1,96	%9,80	%9,80	%19,60	%47,05
8	Eğitim ve Öğretim التربية والتعليم	%7,84	%3,92	%9,80	%7,84	%35,29	%64,70
9	Ticaret التجارة	%11,76	%3,92	%1,96	1,96	%11,76	%31,37
10	Akrabalar ve Evlilik الأقرباء والزواج	%15,68	%3,92	%5,88	%3,92	%7,84	%37,25
GENEL ORTALAMA TOPLAMI		%7,64	%3,72	%6,86	%6,47	%41,17	%65,88

Tablodaki yüzdelikler, 51 Suriyeli göçmen ile yapılan ankette göç sebebi başlığı altında 10 soru üzerinden; 1 derece en az önemli, 5 derece en çok önemli ve aradaki 2, 3, ve 4 derece önemli olmak üzere hesaplanmıştır. Burada görüldüğü gibi %98.03 ile can ve mal güvenliği olmaması ile siyasi otoritenin baskısı ilk sırada yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulbakî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehras li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Darü'l-Hadis, Kahire.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2008.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (194-256 h.), *Sahihu'l-Buhârî*, Daru İbn Kesir, 1. Baskı, Beyrut 2002.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 398 h.), *es-Sihâhu Tâcu'l-Lüğti ve Sihâhu'l-Arabiyyeti*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd., Darü'l-Hadis, Kahire 2009.

- Cevzî, Ebu'l-Farac Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (508-597 h.), *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1984.
- Cevziyye, İbn Kayyim el-Cevziyye (691-751 h.), *er-Risâletü't-Tebûkiyye* (Zâdu'l-Muhacir ilâ Rabbihi), thk. Muhammed Uzeyr Şems, Daru Âlemi'l-Fevâid.
- Cürcânî, Abdulkâhır (ö.471 h.), *Dercü'd-Dürer fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Talat Salah el-Ferhan-Muhammed Edib Şekûr, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, Ammân 2009.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Curcânî (ö. 816 h.), *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddik el-Minşâvî, Darü'l-Fadile, Kahire, "Hicret" maddesi, s. 214.
- Dâmeğânî, el-Huseyin b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, thk. Abdulaziz Seyyid el-Ehl, Darü'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut 1983, 471-472.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behram ed-Dârımî (181-255 h.), *Musnedu'd-Dârımî*, thk. Huseyin Selim Esedu'dârânî, Darü'l-Muğni, 1. Baskı, Riyad 2000.
- Ebû Dâvud, Suleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (203-275 h.), *Sünenü Ebi Davud*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Daru'r-Risaletu'l-Alemiyye, Özel Baskı, Dımaşk 2009.
- İsfehânî, er-Râğıb (ö. 425 h.), *el-Mufredât*, thk. Safvan Adnan Davudi, Darü'l-Kalem, 4. Baskı, Dımaşk 2009.
- Feyrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhamme Naim el-Arkasûsî, Muessesetu'r-Risale, 8. Baskı, Beyrut 2005.
- Hasan İzeddin el-Cemel, *Mu'cemun ve Tefsirun Lüğaviyyun li Kelimâti'l-Kur'ân*, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitab, 1. Baskı, Kahire 2008.
- İbn Abbâd, İsmail b. Abbâd (326-385 h.), *el-Muhîtu fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl Yasin, Âlemu'l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut 1994.
- İbnu'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah (468-543 h.) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ', Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut 2003.
- İbn Faris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Faris (ö. 395 h.), *Mekayisu'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Darü'l-Fikir.
- İbn Hişam (ö. 213 veya 218 h.), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut 1990.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak (ö. 151 h.), *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Suheyl Zekkâr, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, 1978.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (541-620 h.), *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv, Daru Alemi'l-Kutub, 3. Baskı, Riyad 1997.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yazid el-Kazvînî (207-275 h.), *Sünenü İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Abdulbaki, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.

• İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut.

• İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (ö. 230 h.), *et-Tabatu'l-Kubrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hanci, 1. Baskı, Kahire 2001.

• Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-Kurtubî (ö. 671 h.), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, muessesetü'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2006.

• Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî (364-450 h.), *en-Nüket ve'l-Uyûn* (Tefsiru'l-Mâverdî), thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

• Mîr, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996.

• Mukâtil b. Suleyman, *Tefsir Mukâtil b. Suleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâta, Muessesetu't-Târihi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 2002.

• Mustafa Müslim vd., *et-Tefsiru'l-Mevdûiyyu li Suvari'l-Kur'âni'l-Kerim*, Câmiatu'ş-Şârika, el-İmaratu'l-Arabiyyetu'l-Muttehide, 1. Baskı, 2010.

• Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (206-261 h.), *Sahihu Müslim*, thk. Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad 1998.

• Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303 h.), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun'im Şelbî, Kontr. Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2001.

• Râzî, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir er-Râzî, *Muhtaru's-Sihah*, Mektebetu Lubnan, Beyrut 1986.

• Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed es-Sa'lebî (ö.427 h.), *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Halid b. Ali el-Ğamidî, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, Cidde 2015.

• Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Daru Hicr, 1. Baskı, Kahire 2001.

• Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevra et-Tirmizî (ö. 279 h.), *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Daru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Baskı, Dımaşk 2009.

• Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî (ö. 538 h.), *Esâsu'l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1997.

• Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseyin ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, thk. Abdulhalim et-Tahâvî, Kuveyt 1974.

Ansiklopediler

• Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, s. 458-462.
• Özel, Ahmet, "Hicret (Fıkıh)", DİA, İstanbul 1998, XVII, s. 463.
• Özel, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, s. 463-464.

Dergiler

• Muhammed Casim Abd, *Ahkâmu'l-Hicreti fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye,* Mecelletu Ebhâsi Kulliyyetu't-Terbiye el-Esasiyye, Külliyyetü'l-İmam el-A'zam, 2008, c. 8, sayı:1, s. 92-118.

Hijra as an Obedience Action in Islam and Muhajir People*

Mehmet DEMİR**

Abstract

This article deals with Hijra (immigration) in Islam and immigrants. I demonstrated the linguistic and conventional meaning of hijra and the importance and necessity of hijra. I also stated hijra historical benefits as the Muslims of Mecca encountered various difficulties upon leaving their home to new ones; hence, hijra was praised in the Quran and the muhajereen (immigrants) received glad tidings from Allah Almighty. In Islamic traditions, the event when the earlier Muslims left Mecca is not an ordinary immigration, rather it is a blessed one. Those who leave their homes are true immigrants. As such, a discussion starts as whether anyone who leaves their home or land is considered a true immigrant or not. In this article, I studied a group of Syrian refugees who have been forced and obliged to leave for other countries for years; are they refugees or muhajereen (true immigrants.) I approached the aforementioned issue in the light of the Holy Quran, Sunnah and Islamic fiqh as related to hijra divisions, types, causes, and history in the age of Islamic legislation and commentaries of the commentators. From a religious point of view, not all immigration is a pure hijra. That is, immigration happening for the sake of the religion, the self and money must be included in the comprehensiveness of the true immigration or hijra in Islam.

Key Words: Asylum, Hijra, muhajir, Syrian refugees

Bir İtaat Eylemi Olarak İslam'da Hicret ve Muhacirler

Özet

Bu makalede, İslâm'da hicret kavramı, hicret hükümleri ve Muhacirler ele alınmıştır. Hicretin sözlük ve terim anlamı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Tarihte Mekkeli Müslümanların türlü zorluklarla karşılaştıklarında vatanlarını terk edip yeni yurtlara göç edişini ifade eden hicret, Kur'ân'da övgüyle zikredilmiş, Muhacirler de Allah'ın müjdelerine

* This paper is the English translation of the study titled "Bir İtaat Eylemi Olarak İslam'da Hicret ve Muhacirler" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Mehmet DEMİR, "Bir İtaat Eylemi Olarak İslam'da Hicret ve Muhacirler", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 159-184.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Occupational Teacher at Gaziantep Ömer Özmimar Male Anatolian Religious Vocational High School. Gaziantep Provincial Directorate of National Education, Member of Equivalence Commission. Harran University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Doctoral Student of Tafsir Studies.

mazhar olmuşlardır. Bu nedenle İslâm geleneğinde ilk Müslümanların Mekke'yi terk edişleri sıradan bir göç değil, mübarek bir "hicret", göç edenler de göçmenler değil, gerçek "Muhacirler"dir. Binaenaleyh yerinden, yurdundan her göç eden kimsenin bu kapsama girip girmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Zorunlu sebeplerle son birkaç yıldır ülkemize gelen Suriyelilerin durumu buna dair bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmamızda Kur'ân, Sünnet ve İslâm fıkhına göre hicretin gayesi, sebepleri ve çeşitleri üzerinde durulmuş ve İslâm tarihinde -özellikle Asr-ı saadetteki- hicretler müfessirlerin değerlendirmeleri bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede İslâmî açıdan hicretin salt bir göç olarak tavsif edilemeyeceği; din, can ve mal maslahatı gereği yapılan göçlerin gerçek "hicret" kapsamına dâhil edilmesi gerektiği temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İltica, hicret, muhacir, Suriyeli göçmenler.

Introduction

Hijra (emigration in Islam) represents the periods witnessed through various occasions by people and experienced by all prophets and their followers to pray to God as required. Prophets and their believers were forced to emigrate by their enemies, and they left their countries and properties for their commitments to God.[1]

The term "hijra" is used to mean "Abandoning the Quran",[2] "leaving a person or group",[3] "abandoning malevolent things and actions"[4] and literally "emigrate to somewhere else for God"[5]. People who emigrate are called "muhajir", the plural of which is "muhajirin or muhajirat"[6]. Muslims who emigrated from Mecca to Madinah were mentioned in most of the verses based on hijra.[7]

Tyrannical societies have always employed illegal methods to control other societies and to exploit them.[8] They have made attempts to capture their natural underground and ground resources and seek new lands.[9] Therefore, they have caused the emigration waves which have been continuing throughout history. Terror, fear, bloody wars, exploitation on one hand, and on the other hand, people who are forced to emigrate their homes while being unable to resist. These tyrannical societies have seized almost whatever the exploited people had and caused various problems for them. The perpetrators of these actions should be prevented and held responsible for what they have done for humanity, no matter

[1] Araf, 7/88; Yunus, 10/90; Hud, 11/80, 81; Ibrahim, 14/13; Hijr, 15/65; Isra, 17/76-77; Taha, 20/77, 78; Shuara, 26/52-67; Ankabut, 29/26.
[2] al-Furqan, 25/30.
[3] an-Nisa', 4/34; Surah-Maryam, 19/46; al-Muzzammil, 73/10.
[4] al-Muddaththir, 74/5.
[5] al-Baqarah, 2/218, 97; Ali 'Imran, 3/195; an-Nisa', 4/89, 97; at-Tawba, 9/20.
[6] an-Nisa', 4/100; at-Tawba, 9/100, 117; an-Nur, 24/22; Al-Mumtahanah, 60/10.
[7] Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, Istanbul 1998, XVII, 458.
[8] al-Qasas, 28/4.
[9] Mustafa Muslim et al., *at-Tafsiru al-Mawduiyyu li Suwari al-Qur'an al-Karim*, Jamiatu ash-Sharika, al-Imaratu al-Arabiyyatu al-Muttahida, First Edition, 2010, II, 181-182.

who they are. Humanity is going through a great test against this harsh reality, and particularly, Muslims have great duties and roles in this regard.[10]

Emigrations affect social, financial, political, and cultural structures,[11] which is clear in the countries receiving immigration. Turkey is among the most distinctive countries in this regard. The current state indicates that Turkey will keep on receiving refugees and immigrants. However, some sections in Turkey have been making statements and attempts against immigrants following the Syrian refugee waves. Hijra as an obedience action and its importance for Islam should be known, remembered and kept on the agenda by the Muslims while determining the attitude regarding the emigrations.

There are certain international laws regarding the people who have abandoned their countries. Refugees and immigrants have meant a different case in the emigration subject. The legal regulations regarding them were mentioned in the universal legal declarations, and the convention of the legal status of refugees and immigrants were signed in 1951 and executed in 1954. The 1967 convention on their legal status was signed later. However, Islam formed regulations and practices regarding the refugees, emigrants and muhajirs 14 centuries ago. Accordingly, the Prophet first let the Muslims go to Ethiopia, and all Muslims emigrated from Mecca to Madinah upon God's order, which constitutes a significant place in Islamic history. Judgment tafsirs and fiqh books have also examined hijra, and they have formed certain rules regarding it.[12]

This study reviews "Immigration and Refugees as an Obedience Action" and focuses on the states of refugees, immigrants and muhajirs. Hijra becomes obligatory when people are unable to live in their countries, religions, and beliefs and when they have no life and property safety. People sometimes emigrate from one place to another when they desire a better life. Researchers have made efforts to explain the terms "hijra" and "muhajir" as obedience-related concepts in line with Sunnah and canonists' ideas. Syrian immigrants as refugees and muhajirs are the important examples in this regard.

1. Hijra From a Conceptual Perspective

The term "hijra" derived from the base "Hajara" (هاجر) is a noun from the infinitive "hijran" (هجران) meaning "abandoning, leaving, and ending relationship".[13] However, it is often used to mean leaving a place and emigrating

[10] Ali 'Imran, 3/110.

[11] As reflected in press and media work, Western countries have been making efforts to close the doors to Syrian immigrants.

[12] Özel, Ahmet, "Hicret" DİA, Istanbul 1998, XVII, 463-464.

[13] al-Jawhari, Abu Nasr Ismael ibn Hammad, *Taju al-Lughati wa Sihahu al-Arabiyya*, inv. Muhammad Muhammad Tamir et al., Daru al-Hadith, Cairo 2009, p. 1189.

somewhere else.[14] It also indicates leaving somewhere through emigration,[15] which might take place physically, linguistically, or spiritually.[16]

"(الهجرة) 'Hijra' means 'moving from one place to another and preferring the second place or having the purpose of abandoning the first place'. (هجر) 'Hajr' means 'ending relationships'. Hijra is a noun. Moving from one place to another and preferring the second one means (مهاجرة) 'muhajarat', which is emigrating. 'Tahajur' means 'ending relationships mutually.' Anybody saying "'Muhajarat' means going from deserts to cities' would make a great mistake, because this is generally specific to Arabic people. Moreover, according to people making this statement, people from Mecca cannot be muhajir."[17] "Muhajarat" is actually based on "mufaala"; it was used to reflect the end of the relationship between two people due to a mutual grudge, hostility, and hatred, but this was later used to mean anything one dislikes and abandons.[18]

Hijra conceptually indicates moving from Daru al-Harb to Daru al-Islam.[19] It also reflects emigrating from a non-Muslim country to an Islamic country in general, and the emigration of the Prophet and Muslims from Mecca to Madinah. Muhajirs were named so as they left their houses, relatives, and families.[20] Muslims who emigrated from Mecca to Madinah are called "Muhajir"[21] while the Muslims from Madinah who helped the Prophet and muhajirs were named "Ansar"[22].[23] The Quran orders the following in this regard: *"And the first forerunners [in the faith] among the Muhajireen and the Ansar and those who followed them with good conduct - Allah is pleased with them and they are pleased with Him, and He has prepared for them*

---

[14] al-Isfahani, Raghib, *al-Mufradat*, inv. Muhammad Sayyid Gaylani, Daru al-Ma'rifa, Beirut, p. 537; Jawhari, *as-Sihah*, p. 1189; Ibn Manzur, Abu al-Fadl Jamaluddin, Daru Sadır, Beirut, *Lisanu al-Arab*, V, 250-257; Fiyruzabadi, Majduddin Muhammad, *al-Kamusu al-Mukhit*, inv. Muhammad Naim al-Arkasusi, Muassasatu ar-Risalah, Eighth Edition, Beirut 2005, p. 495; Hasan Izaddin al-Jamal, *Mu'jamun wa Tafsirun Lughawiyyun li Kalimati al-Qur'an*, al-Hay'atu al-Misriyyatu al-Amma li al-Kitab, First Edition, Cairo 2008.

[15] Ibn Faris, Abu al-Husein Ahmad, *Makayisu al-Lugha*, inv Abdussalam Muhammad Kharoon, Daru al-Fiqir, VI, 34; al-Jawhari, *as-Sihahu Taju al-Lughati wa Sihahu al-Arabiyya*, p. 1189; az-Zamahshari, Abu al-Qasim Jarullah, *Asasu al-Balagha*, inv. Muhammad Basil Uyun as-Suud, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, First Edition, Beirut 1997, II, 362.

[16] al-Isfahani, *al-Mufradat*, p. 536; Razi, Muhammad ibn Abi Baqir, *Mukhtaru as-Sihah*, Maktabatu Lubnan, 1986, p. 288; Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, Istanbul 1998, XVII, 458.

[17] al-Qurtubi, Abu Abdillah Muhammad, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki, Muassasatu ar-Risala, First Edition, Beirut 2006, III, 432.

[18] at-Tabari, Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki, Daru Hijr, First Edition, Cairo 2001, III, 667.

[19] Ibnu al-Arabi, Abu Baqr Muhammad, *Ahkamu al-Qur'an*, inv. Muhammad Abd al-Qadir Ata, Dar al-Qutubi al-Ilmiyya, Third Edition, Beirut, 2003, I, 101; Ibn Qudama, Muwaffakuddin Abi Muhammad, *al-Mughni*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki-Abd al-Fattah Muhammad al-Huluw, Daru Alam al-Qutub, Third Edition, Riyadh, 1997, XIII, p. 149; al-Jurjani, Ali ibn Muhammad as-Sayyid ash-Sharif, *Mu'jamu at-Ta'rîfat*, inv. Muhammad Siddiq al-Minshawi, Daru al-Fadila, Cairo, "Hicret", p. 214.

[20] at-Tabari, *Jamiu al-Bayân an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, III, 667; Ibn Abbad, Ismael, *al-Mukhitu fi al-Lugha*, inv. Muhammad Hasan Al Yasin, Alamu al-Qutub, First Edition, Beirut 1994, III, 372.

[21] Ibn Faris, *Makayisu al-Lugha*, VI, 34; az-Zabidi, Muhammad Murtaza al-Huseini, *Taju al-Arus*, inv. Abd al-Alim at-Tahawi, Matbaatu Hukumah, Kuwait, XIV, 397.

[22] az-Zabidi, *Taju al-Arus*, XIV, p. 224-225.

[23] Önkal, Ahmet, "Hicret" DİA, Istanbul 1998, XVII, 458.

gardens beneath which rivers flow, wherein they will abide forever. That is the great attainment."[24]

"Ansar is an Islamic term. Anas ibn Malik was asked the following: "What do you think about people calling you Ansar? Is this a name given to you by God or were you called so also in the days of ignorance?" He replied as follows: "No, this is the name God gave u in Quran."[25]

God reflects that those who emigrated for God will be granted a nice place on earth and awards in the eternal life,[26] and those who died or were killed after emigration will be granted blessings and placed somewhere they will like[27]. Emigration from the place of torment and malevolence to another place occurs either voluntarily or obligatorily. If emigration takes place by exiling somebody or being forced to abandon a place, those suffering from torment would have the right to defend themselves.[28] God mentions that sins of those who emigrate, are exiled from their countries, suffer from oppression and torment, fight and get killed will be covered for sure[29].

The term "hijrat" is not mentioned in the Quran but it has different derivates meaning "becoming lonely",[30] "reclusion",[31] "migrating",[32] "departing",[33] "abandoning",[34] "facing",[35] and "insulting".[36] It has been derived from the base (هجر) "hajr". [37]

Certain Quran sections where the derivatives of hijra are used are as follows:

"And their Lord responded to them: Never will I allow to be lost the work of [any] worker among you, whether male or female. You are of one another. So those who emigrated or were evicted from their homes or were harmed in My cause or fought or were killed - I will surely remove from them their misdeeds, and I will surely admit them to gardens beneath which rivers flow as reward from Allah, and Allah has with Him the best reward."[38] The term (هَاجَرُواْ) "hajaru" in the verse means "those who abandon the tribes and families of the deniers for God and follow the believers of God and Prophet in the emigration", which reflects

---

[24] at-Tawbah, 9/100.
[25] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 343-344.
[26] an-Nahl, 16/41.
[27] al-Haj, 22/58-59.
[28] Ali 'Imran, 3/195; al-Isra', 17/76-77; al-Hashr, 59/8.
[29] Ali 'Imran, 3/195.
[30] Maryam, 19/46; an-Nisa', 4/34.
[31] al-Muzzammil, 73/10.
[32] an-Nisa', 4/100.
[33] al-Ankabut 29/26.
[34] al-Muddaththir, 74/5.
[35] al-Ankabut, 29/26; an-Nisa', 4/34.
[36] al-Mu'minun, 23/67; al-Furqan, 25/30.
[37] ad-Damaghani, Husein ibn Muhammad, *Kamusu al-Qur'an*, inv. Abd al-Aziz Sayyid al-Ahl, Daru al-Ilim li al-Malayin, Fourth Edition, Beirut 1983, p. 471-472; Razi, *Mukhtaru as-Sihah*, p. 288; Önkal, Ahmet, "Hicret", DVİ, Istanbul 1998, XVII, 458.
[38] Ali 'Imran; 3/195.

the muhajirs banished by Quraysh polytheists from Mecca.[39]

Regarding the verse "*…But those wives from whom you fear arrogance… first* advise them; *then* [if they persist], *forsake them in bed; …*"[40] and the term (وَاهْجُرُوهُنَّ) "wa'hjuruhunna" were used to mean abandoning the women of arrogance and stop talking to them or randomly talking in a cruel and rude tone, making fun, turning back to these women and rejecting them, and "tying them" based on the statement "tying the front and rear legs of camels for controlling".[41]

"*And whoever emigrates for the cause of Allah will find on the earth many [alternative] locations and abundance. And whoever leaves his home as an emigrant to Allah and His Messenger and then death overtakes him - his reward has already become incumbent upon Allah. And Allah is ever Forgiving and Merciful.*"[42] This verse also has the terms (يُهَاجِرِ) "yuhajiru", "those performing hijra" and (مُهَاجِرًا) "muhajir". Both terms were used to mean "abandoning physically, linguistically and spiritually", "leaving the place and people of polytheism", and "going to a Muslim environment and living with the believers there through the methods and ways made legal by God".[43] The term (مُرَاغَم) "muragham" in the verse indicates "those who object to their tribes after choosing Islam". In this case, leaving these tribes for emigration is called (مُرَاغَم) indicating the place of migration. Arrival to the environment of the Prophet was also called hijra.[44]

"[His father] *said: "Have you no desire for my gods, O Abraham? If you do not desist, I will surely stone you, so avoid me a prolonged time."*[45] The statement (وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا) "wa'hjurni maliyyan" in this verse means "*so avoid me a prolonged time*"[46].

Regarding the verse "In *arrogance regarding it*(verses) *and conversing by night* speaking *evil*",[47] the term (تَهْجُرُون) "tahjurun" was used to mean "delirium, evil, nonsense"[48]. Al-Qurtubi explains this verse as "*You start to get fascinated and excessive after hearing my verses, and you fail to believe in Quran.*"[49]

"*And the Messenger has said: O my Lord! indeed my people have taken this Qur'an as [a thing] abandoned.*"[50] The term (مَهْجُورًا) "mahjur" in this verse was used to mean "abandoned,"[51] "backbit" and "nonsense and delirium".[52] In other words, they said

---

[39] at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'ân*, VI, 322.
[40] an-Nisa, 4/34.
[41] at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'ân*, VI, 700-707.
[42] an-Nisa', 4/100.
[43] at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'ân*, VII, 391.
[44] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 66.
[45] Maryam, 19/46.
[46] Muqatil ibn Suleiman, *Tafsir Muqatil ibn Suleiman*, inv. Abdallah Mahmood Shahhata, Muassasatu at-Tarihi al-Arabi, Second Edition, Beirut 2002, II, 630; at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XV, 552-555.
[47] al-Mu'minun, 23/67.
[48] al-Jurjani, Abdulkahir, *Darju ad-Durar fi Tafsiri al-Qur'ani al-Azim*, inv. Talat Salah al-Farhan-Muhammad Adib Shakoor, Daru al-Fiqir, Edition 1, Amman 2009, II, 350.
[49] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XV, 64.
[50] al-Furqan, 25/30.
[51] al-Jurjani, Abdakahir, *Darju add-Durar fi Tafsiri al-Qur'ani al-Azim*, II, 385.

Quran was a book of magic and poems, making a totally false statement. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet will say "They abandoned Quran, failed to perform practices in Quran, left me and refuted me." [53]

"And let not those of virtue among you and wealth swear not to give [aid] to their relatives and the needy and the emigrants for the cause of Allah. and let them pardon and overlook. Would you not like that Allah should forgive you? And Allah is Forgiving and Merciful." [54] The purpose in the terms (وَالْمُهَاجِرِينَ) "wa'l-Muhajirun" and "muhajirs" in this verse reflects the sluggish muhajir Mistah ibn Asasah who participated in the Battle of Badr and who is the son of Abu Baqr' aunt, and it also covers all muhajirs[55].

Regarding the verse *"O Prophet, indeed We have made lawful…the daughters of your paternal uncles and the daughters of your paternal aunts and the daughters of your maternal uncles and the daughters of your maternal aunts who emigrated with you"*[56], the term (هَاجَرْنَ) "hajarna (those who emigrate)" was used to mean the daughters of Prophet's uncles and aunts from father and mother sides.[57]

"*And be patient over what they say and avoid them with gracious avoidance.*"[58] The statement (وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلا) "wa'hjurhum hajran jamilan" in this verse means "do not attack them and do not waste time expecting them to be rewarded or punished". The case here is abandoning the invitation to God's religion. Abu ad-Darda stated the following: "We smile or laugh at certain people, but our hearts hate them or even curse them."[59] This verse indicates being patient toward the torments, insults, mockery, and statements of the polytheists from Mecca and abandoning them in the proper and benevolent way.[60] The action of abandoning here covers all sorts of abandoning in this regard (physically, linguistically and spiritually) and means "you are free to do whatever is fine in a proper way".[61]

"And avoid (fa'hjur) uncleanliness."[62] The term (فَاهْجُرْ) "fa'hjur" in this verse means "avoiding or abandoning". Tabari mentions that the term (الرُّجْزَ) "ar-Rujza" in the verse means "polytheism and idols" and reflects "malevolence".[63] Therefore,

---

52 al-Mawardi, Abu al-Hasan Ali ibn Muhammed b. Habib, *an-Nuqat wa al-Uyun* (Tafsiru al-Mawardi), inv. as-Sayyid ibn Abd al-Maksood ibn Abd al-Rahim, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, Beirut, *an-Nuqat wa al-Uyun* (Tafsiru al-Mawardi), IV, 143.
53 as-Sa'labi, Abu Ishaq Ahmad, a*l-Kashf wa al-Bayan*, VII, 132; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XV, 405.
54 an-Nur, 24/22.
55 as-Sa'labi, a*l-Kashf wa al-Bayan*, inv. Halid ibn Ali al-Ghamidi, Daru al-Fiqir, First Edition, Jeddah, 2015, VII, 132; al-Mawardi, a*n-Nukat wa al-Uyun*, IV, 84.
56 al-Ahzab, 33/50.
57 al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XVII, 179.
58 al-Muzzammil, 73/10.
59 al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XXI, 334-335.
60 at-Tabari, *Jami al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XXIII, 380.
61 al-Isfahani, al-Mufradat, p. 536-537.
62 al-Muddaththir, 74/5.
63 at-Tabari, *Jami al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'ân*, XXIII, 410-412.

this verse means "avoid all sorts of polytheism, idols, and malevolent actions physically, linguistically and spiritually".[64]

2. The Purpose, Reason, Forms, and Importance of Hijra

People, particularly the Muslims, do not emigrate for any purpose or reason. The action of emigrating should have certain purposes, reasons and forms.

Emigration may arise from natural disasters and wars with financial, sociological, demographic, geographic, and psychological reasons. The forms of emigration can be classified as the internal and external emigrations between at least two countries, emigrations based on free will and obligations in the nature of migration, and duration-based permanent and transitional emigrations. In addition, the relationships between emigration and financial developments, the relationships between emigration and educational activities and authorization, and the relationships between emigration and residence, all of which directly relate emigration, are important.

2.1 The Purpose and Reason of Hijra

Every action has a beginning and purpose. If an action is based on Islamic belief, it reflects obedience and closeness to God. What makes people perform the action should be their belief instead of traditions, enthusiasm, praise, and popularity. Physical emigration in Islam is based on the hijra to God and the Prophet.[65] This world is also based on certain purposes and intentions which one desires to fulfill. Nothing, particularly the humans, are created without a reason[66] and inanely[67], and nothing is left to their own consciousness.[68] Hijra has a purpose. God orders the following in this regard: *"O My servants who have believed! Indeed My earth is spacious, so worship only Me."* [69] This verse means, in other words, that if you cannot reside in a place you can change and if you cannot obey me there, leave there and go to another place you can comfortably obey me.[70]

Hijra has been performed in almost every section of history. It has been performed in any places where emigrants fought for the right and against the superstitions. According to Quran, all prophets and their followers abandoned their countries, houses and properties for performing their prayers in line with their beliefs.[71] The Quran reflects that "*And those who disbelieved said to their messengers,*

---

[64] al-Isfahani, *al-Mufradat*, p. 537.
[65] Ibn Qayyim al-Jawziyya, *ar-Risalat at-Tabukiyya* (Zadu al-Muhajir ila Rabbihi), p. 9.
[66] Ali 'Imran, 3/191; Sad, 38/27.
[67] al-Mu'minun, 23/115.
[68] al-Qiyamah, 75/36.
[69] al-Ankabut, 29/56.
[70] at-Tabari, *Jami al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XVIII, 433.
[71] al A'raf, 7/88; Yunus, 10/90; Hud, 11/80, 81; al-Hijr, 15/65; at-Taha, 20/77, 78; ash-Shuraa, 26/52-67; Al-'Ankabut, 29/26.

"We will surely drive you out of our land, or you must return to our religion", and that God gave a promise to the prophets stating "*We will surely destroy the wrongdoers.*"[72] The Quran also has the following verse in this regard: "*And indeed, they were about to drive you from the land to evict you therefrom. And then [when they do], they will not remain [there] after you, except for a little. [That is Our] established way for those We had sent before you of Our messengers; and you will not find in Our way any alteration.*" [73]

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet stated the following in this regard: "Practices are based on intentions. Everybody has intentions they can fulfill. Thus, whoever plans to get closer to God and the Prophet can do so. But, whoever wants to get closer to a mortal object or women they would marry can do so."[74] This hadith reflects that hijra would gain a meaning based on one's intention, and that the real hijra is the one performed toward the God and the Prophet. Again, the Prophet also stated the following: "Hijra will not stop as the fight with the disbelievers continues."[75] This hadith indicates that wars are among the reasons for hijra. The hadith "Hijra will not stop as long as tawbah continues, and tawbah continues until the sun rises on west"[76] indicates that hijra have been continuing.

The latest alternative in Muslim societies' efforts to survive and religiously develop in a place is hijra. When the possibility of existing or improving is no longer present in an environment for Islam and the efforts in this regard are futile, a person or group may decide to abandon that place.[77] Moreover, God grants the creatures the ability and right to escape from any torments that would make them suffer. If somebody is afraid that they will suffer, they are permitted by God to escape that threat so that they do not suffer in such a situation.[78]From that perspective, it is true that Syrian emigrants abandoned their countries for different reasons and purposes, and these reasons are generally based on the civil war in Syria. Accordingly, it is fair to state that they have the right to take refuge in or emigrate to neighboring and other countries where they will live safely after abandoning their countries for saving their own lives. The first hijra to Ethiopia occurred similarly. Should not the countries receiving immigrants avoid such situations and fail to take care of them? Is the opposite possible for humanity, let alone Muslim people?

[72] Ibrahim, 14/13.
[73] al-Isrâ', 17/76, 77.
[74] *al-Bukhari*, Wahy 1; Muslim, Abu al-Husein Muslim ibn al-Hajjaj, *Sahih Muslim*, inv. Baytu al-Afkar ad-Dawliyya, Riyadh, 1998, İmaret 33; Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, inv. Muhammad Abd al-Kadir Ata, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, First Edition, Beirut 2008, I, 307.
[75] *Nasai*, Bay'at, Bab 45, VII, 7747.
[76] Darimi, Abu Muhammad Abdallah ibn Abd al-Rahman ibn al-Fadl ibn Bahram, *Musnadu ad-Darimi*, inv. Asadu'Darani, Siyar, 70, III, 2555; Abu Dawud, Suleiman ibn al-Ash'as al-Azdi as-Sijistani, *Sunanu Abi Dawud*, inv. Shuaib al-Arnaut-Muhammad Kamil Karabelli, Daru ar-Risalat al-Alamiyya, First Edition, Damascus 2009, Jihad 2, IV, 2479.
[77] Mir, Mustansir, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, Istanbul 1996, p. 85.
[78] Ibnu al-Arabi, *Ahkamu al-Qur'an*, I, 610; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 70.

The Prophet and Muslims suffered from the oppression and torment of the people in Mecca.[79] There were even the members of sahabah who fell martyr in this period.[80] They stated that they abandoned the religion of Mecca people by saying the Kalimaah Tawheed *La ilaha illallah Muhammadur Rasoolallah.* They adopted Islam, rejected all sorts of idols and made efforts to pray to God only. Kalimaah Tawheed was not a random statement said by the Muslims. This was highly important for both Muslims and people from Mecca.

After realizing that their order would be distorted and they would lose their positions, the people of Mecca increased the rate of insults, mockery, torment, and embargo against Muslims.[81] Leaders from Mecca and their followers employed all sorts of oppression and torment to divert the Prophet and Muslims from their path.[82] Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet decided that Muslims could go to Ethiopia ruled by a Christian leader named Najashi, who was known to be fair and merciful, to ensure that they would be saved from the situation there and could have a sigh of relief agan. This was the first hijra of Muslims.[83] The first verses reflecting hijra were revealed then.[84] The hijra to Ethiopia was a great relief for the Muslims. This process had an interesting point: The freedom of adopting any religions, which is not present in most of the Islamic countries, can be found in non-Islamic countries. Christian Ethiopia was an evidence in this regard. Although it was not an Islamic country, Muslims abandoned Mecca and immigrated there (twice). Those who immigrated were called muhajir.[85]

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet explained Islam to six people from Madinah in a place called Aqaba in pilgrimage season, and they believed and followed the Prophet. Then they returned to invite people to Islam.[86] God opened a new path for Muslims upon this occasion. Islam was spread in Madinah in time later.

Then, Muslims secretly emigrated from Mecca to Madinah in certain times upon the encouragement of the Prophet.[87] They were on a route to a future, without knowing what to see, in a full commitment and obedience to God. Thus, they emigrated and left Mecca, following the order of the Prophet. Finally, only the Prophet, Abu Baqr and Ali were left in Mecca. The Prophet, awaiting the

[79] Ibn Ishaq, Muhammad, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, inv. Suhail Zakkar, Daru al-Fiqir, First Edition, 1978, p. 209-231.
[80] Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 192-193.
[81] Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 144.
[82] Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 189-196.
[83] Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 213-215; Ibn Sa'd, Muhammad, *at-Tabakatu al-Qubra*, inv. Ali Muhammad Umar, Maktabatu al-Hanji, First Edition, Cairo 2001, I, 172-173.
[84] az-Zumar, 39/10; an-Nahl, 16/41, 42.
[85] Muhammad Jasim Abd, *Ahkamu al-Hijrati fi ash-Shariat al-Islamiyya*, Majallatu Abhasi Qulliyyatu at-Tarbiya al-Asasiyya, Kulliyyatu al-Imam al-A'zam, 2008, v. 8, issue:1, p. 98-99.
[86] Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, inv. Umar Abd as-Salam Tadmuri, Daru al-Kitabi al-Arabi, Third Edition, Beirut 1990, II, 76-78.
[87] Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 109; Ibn Sa'd, *at-Tabakatu al-Qubra*, I, 192.

permission from God to abandon Mecca and to immigrate to Madinah, moved[88] to Madinah with Abu Baqr after receiving the permission of God.[89] The Quran reflects this as follows: *"If you do not aid the Prophet - Allah has already aided him when those who disbelieved had driven him out [of Makkah] as one of two when they were in the cave and he said to his companion, "Do not grieve; indeed Allah is with us." And Allah sent down his tranquility upon him and supported him with angels you did not see and made the word of those who disbelieved the lowest, while the word of Allah - that is the highest. And Allah is Exalted in Might and Wise."*[90] Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet's departure from Mecca was the result of an obligation arising from the polytheists in Mecca. He had to leave Mecca later.[91] It was reported that the Prophet stated the following in this regard on his camel when he stopped in Hazwara[92]: "O Mecca, you are the most beautiful and benevolent place of God. I would not leave you if I was not forced."[93] Thus, almost all Muslims left Mecca and gathered in Madinah under the leadership of the Prophet.

Hijra is not a simple concept. It is the movement from superstitions to truth, darkness to light, ignorance to knowledge, oppression to justice, malevolence to benevolence, ugliness to beauty, and polytheism to Islam's light. In other words, hijra is the escape from sacrilege and polytheism and to performing prayers and displaying obedience to God, and it is a significant travel enabling people to declare Islam in further places. Believers were able to do so in Madinah.

Syrian emigrants and similar people who were forced to leave their countries by their enemies can be evaluated similarly in this regard. They had no possibility to live Islam and protect their lives and property in the environment of war. The fact that they left their homes to escape and avoid from all sorts of sociological, psychological, financial and cultural pressures and harms may assign them the status of muhajir.

2.2. Importance and Forms of Hijra

Hijra as an obedience action has an important place in Islam. The Quran orders the following in this regard: *"They wish you would disbelieve as they disbelieved so you would be alike. So do not take from among them allies until they emigrate for the cause of Allah. But if they turn away, then seize them and kill them wherever you find them and take not from among them any ally or helper."*[94] The term (حَتَّى يُهَاجِرُوا) "hatta yuhajiru" meaning "until the hijra" can be interpreted as the physical hijra from a

[88] Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 109.
[89] Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 121; Ibn Sa'd, *at-Tabakatu al-Qubra*, I, 194.
[90] at-Tawbah, 9/40.
[91] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 211.
[92] The name of a bazaar in Mecca.
[93] *Ad-Darimi*, Bab: 67, III, 2552.
[94] an-Nisa, 4/89.

place to another and Daru all-Harb to Daru al-Islam and spiritual hijra to God and the Prophet. The desires, malevolent morals and sins are abandoned and rejected in this regard.[95] The order in the verse *"So do not take from among them allies until they emigrate for the cause of Allah"* indicates avoiding from those who want Muslims to be similar or equal to themselves in sacrilege and polytheism.[96] Quran orders the following in regard to polytheists: *"And when it is said to them* Come *to what Allah has revealed and to the Messenger," you see the hypocrites turning away from you in aversion."*[97]

The Quran orders the following in this regard: *"Indeed, those whom the angels take [in death] while wronging themselves - [the angels] will say, "In what [condition] were you?" They will say, "We were oppressed in the land." The angels will say, "Was not the earth of Allah spacious [enough] for you to emigrate therein?" For those, their refuge is Hell - and evil it is as a destination."*[98] The verse indicates that those who did not leave Mecca and stayed with the polytheists there, despite being a Muslim, after the Prophet emigrated did not follow the hijra orders, that God did not accept their excuses and that they will go to hell for that reason.[99]

When this verse was revealed, it was obligatory for Muslims to immigrate to Madinah until the conquest of Mecca. This verse was related to certain people who became a Muslim in Mecca and did not emigrate when emigration was obligatory.[100] Accordingly, residing as how the polytheists please is a great sin and oppression to self even if it is not a direct sacrilege. According to the statements of the tafsir authorities, this verse indicates that one needs to emigrate when one has no chance to practice one's religion. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet ordered the following: "Anyone who escapes from a place for the sake of religion is entitled to enter heaven, even if it is a place he goes to." Their fathers would be the companion of the Prophet Abraham and the Prophet Muhammad."[101]

According to Shafii movement, residing in Mecca was not unlawful as hijra was not obligatory in the period following the hijra to Madinah. Oppression and torments against the people that did not emigrate increased after jihad, which had been permissible, was made obligatory for the people who was physically and financially able to emigrate. The verse reflects the situation and future of the people who did not follow this order as it was important for the future of the first Islamic society.[102]

---

[95] as-Sa'labi, *al-Kashf wa'l-Bayan*, X, 506-507; Ibn Qayyim al-Jawziyya, *ar-Risalatu at-Tabukiyya* (Zadu al-Muhajir ila Rabbihi), p. 16; al-Isfahani, p. 537.
[96] al-Anfal, 8/72; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VI, s. 506-507.
[97] an-Nisa, 4/61.
[98] an-Nisa, 4/97.
[99] at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, VII, 381; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 61.
[100] Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 309.
[101] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 64.
[102] Özel, Ahmet, "Hicret" DİA, Istanbul 1998, XVII, 463.

Qurtubi stated the following in regard to the verse "*Was not the earth of Allah spacious [enough] for you to emigrate therein?*": "Such a questioning reflects that they died as the Muslims tormenting themselves by abandoning the order of hijra, which could not be stated for them if they die as polytheists. The reason these people are not regarded a Sahabah Keeram is the severity of the situation they faced, uncertainty regarding their beliefs, and the possibility of abjuration under this situation."[103]

According to Ibn Qudamah, this verse indicates the obligation to emigrate for those who could. Emigration is obligatory for the people who cannot live their religions and perform religious practices among the polytheists. Performing religious practices is obligatory for those who physically and spiritually could. Hijra is an obligation and complementary element of religion. Therefore, the object or action defined with the obligation is also obligatory.[104]

"Except for the oppressed among men, women and children who cannot devise a plan nor are they directed to a way."[105]

"For those it is expected that Allah will pardon them, and Allah is ever Pardoning and Forgiving."[106]

Regarding the term (لا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً) "la yastatiuna hila" meaning "those helpless" (حِيلَةً), the terms "trick" and "solution" are the general concepts used in regard to certain ways of salvation. The terms (سَبِيلا) "fountain" and "path" indicate the "path to Madinah".[107] There is a belief that these terms are the general concepts regarding all paths. The meaning in the order *"For those it is expected that Allah will pardon them"* reflects the innocent (poor) people who cannot emigrate. A belief that people need to suffer extreme issues for hijra may emerge to such degree that people who do not bear these issues may face penalties. God removes such a misconception in this regard because there is no need to bear extreme difficulties. On the contrary, hijra is not obligatory when necessary supplies and a mount are absent Accordingly, this verse means the following: God does not meticulously judge them in a way that is against them. God orders the following: *"and Allah is ever Pardoning and Forgiving."*[108]

These two verses mention poor people, such as women and children, who cannot emigrate due to disease, poverty, and obligation to stay, and to whom emigration is not obligatory. However, it cannot be said that the obligatory stay in the country of sacrilege is appropriate when one cannot emigrate. Emigration is not obligatory but appropriate for those who stay in Daru al-Harb and performs the

---

[103] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 63.
[104] Ibn Qudamah, *al-Mughni*, XIII, 151.
[105] an-Nisa, 4/98.
[106] an-Nisa, 4/99.
[107] at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, VII, 385.
[108] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 65.

practices of Islam because they can help Muslims in activities of jihad against the polytheists, increase the number of Muslims there, decrease the number of disbelievers without joining their groups, prevent their malevolent actions and provide the ability to escape from them. Emigration is thus not an obligation for them as they have the chance to perform their religious practices there. Accordingly, Stayed in Mecca despite being a Muslim. When Nuaim an-Nahham wanted to emigrate, his public named Benu Adiy came to him saying: "Stay with us, and we will prevent those who try to oppress you. Keep on what you are doing for us." He was taking care of the orphans and widows of Beni Adiy. But he did not give up emigrating. Instead, he emigrated later. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet said to him: "Your public's attitude toward you is more benevolent than that of my public because my people banished me from Mecca and wanted to kill me. However, yours protected you and prevented those who attempted to torment you". He responded: "O! Prophet! On the contrary, your public banished you to obey God and perform jihad against God's enemies. However, my people prevented me from emigration and obeying God".[109]

"Indeed, those who have believed and emigrated and fought with their wealth and lives in the cause of Allah and those who gave shelter and aided - they are allies of one another. But those who believed and did not emigrate - for you there is no guardianship of them until they emigrate. And if they seek help of you for the religion, then you must help, except against people between yourselves and whom is a treaty. And Allah is Seeing of what you do."[110] Thera are three interesting terms in this verse, namely, (هَاجَرُواْ) "hajaru" "those who emigrate", (لَمْ يُهَاجِرُواْ) "lam yuhajiru" "those who do not emigrate" and (حَتَّى يُهَاجِرُواْ) "hatta yuhajiru" "until the emigration". According to the statement in the verse "*And if they seek help of you for religion*", believers who stay in Daru al-Harb and do not emigrate are to be helped when they ask for military aid for saving their lives or financial aids. This is an obligation, meaning they cannot be left helpless. However, if they request assistance against a disbeliever nation with which they have an agreement, they are not helped against those disbelievers and the agreement with the disbelievers is not violated until the end of the agreement period.[111] The statement in the verse "*they are allies of one another*" is explained as that they are their protectors in heritage-related issues.[112] Ansar people and muhajirs used to be their protectors due to hijra. The term "walayat" here is used to mean "helping" and "having a connection of lineage." Similarly, "wilayat and walayat" are used to mean "emirate and governorship".[113]

According to Ibn al-Arabi, if the believers seeking help from us are captive and poor, we have to help them as our friendship with them continues to exist. If we can, we should save them from captivity until there are no lands to conquer, or

---

[109] Ibn Qudaymah, *al-Mughni*, XIII, 151-152.
[110] al-Anfal, 8/72.
[111] at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XI, 294; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 86-87.
[112] at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XI, 293-294; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 86.
[113] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 85-86.

we lose both of our eyes, have no coins left or spend all our wealth. This is the common belief among ibn Malik and all religious authorities. We can say nothing but "inna lillah wa inna ilayhi rajiun" to the disasters arising from the cases where people leave their brothers and sisters to captivity although they are wealthy, have property more than they need and can fight as their power and number are adequate.[114]

"But those who have believed and emigrated and fought in the cause of Allah and those who gave shelter and aided - it is they who are the believers, truly. For them is forgiveness and noble provision."[115] The term (حَقًّا) "haqqan" meaning "true" in the verse is an infinitive. In other words, they strengthen their beliefs by performing hijra and helping others. Their true beliefs are confirmed with the statement of God "*For them is forgiveness and noble provision*".[116]

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet has many hadiths regarding the importance of hijra including the following:

"If it was not for the honor of hijra, I would wish to be a member of Ansar."[117] "God does not accept the practices of a disbeliever as long as he/she does not join the Muslims leaving the disbelievers even if he adopts Islam."[118] "One man asked the Prophet: 'O! Prophet, what type of hijra is more benevolent?' The Prophet answered, 'Abandoning what God prohibits' and added: 'Hijra has two forms: Hijra of the urban people and hijra of the desert people. Hijra of the people living in desert means performing the duties and orders. However, the case is more severe for the people living in cities. The award for them is more and higher.'"[119] "Praying in a chaotic environment is like getting close to me."[120] Abdullah b. Abbas states that "The Prophet, Abu Baqr and Umar (and Prophet's companions) were among the muhajirs because they left the disbelievers. There were muhajirs among the Ansar people because They visited the Prophet accepting the case in Aqaba as Madinah was a place of polytheism."[121] Moreover, the Prophet mentioned a person who foreswore after killing a hundred people, stayed with the people of benevolence, died in their environment, and was forgiven.[122]

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet said the following: "There is no such thing as hijra to Madinah after the conquest of Mecca. There are only jihad and relevant intentions. Follow when you are called to fight in

---

[114] Ibnu al-Arabi, *Ahkamu al-Qur'an*, II, 440; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 86-87.
[115] al-Anfal, 8/74.
[116] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 89.
[117] *Muslim*, Zaqat 12; *ad-Darimi*, Siyar, III, 71.
[118] *Ibn Majah*, Abu Abdallah Muhammad (207-275 h.), *Sunanu Ibn al-Majah*, inv. Muhammad Abd al-Baqi, Daru Ihyai al-Qutubi al-Arabiyya, Hudud 20, Bab: 2, II, 2536.
[119] *Nasai*, Bay'at, Bab: 15, VII, 7740; *Abu Dawud*, Vitr 345.
[120] *Muslim*, Fitan 52; *Tirmidhi*, IV, Fitan 30; *Ibn Majah*, Fitan 36, Bab: 14, II, 3985.
[121] *Nasai*, Bay'at, Bab: 45, VII, 7741.
[122] *al-Bukhari*, Anbiya 60; *Muslim*, Tawbah 46; *Ibnu Majah*, Diyat 21, Bab: 2, II 2621.

the path to God".[123] The hijra movement which was indicated to have ended in the hadith is actually the one performed from Mecca to Madinah. Hijra is an action performed as a prayer under the appropriate conditions regardless of the place and time.[124] Although the hadith nullified hijra from Mecca to Madinah, migrating from every place of sacrilege where Muslims are oppressed to another Islamic country is still an obligation.[125]

Hijra has a couple of forms: 1- The hijra performed to Madinah to help the Prophet. 2- Muslim's avoidance from the objects or actions indicated as unlawful by God. Accordingly, the Prophet also stated the following: "Muhajir is the person who avoids from what God prohibits."[126] These two hijra forms still exist with their provisions. 3- Threatening, avoiding, and disregarding the disobeying people until they start to obey God and foreswear for what they have done is another type of hijra. Accordingly, Prophet acted so against Kaab ibn Malik and his two friends.[127]

Ibnu al-Arabi's assessment regarding the verses and hadiths related to hijra is also interesting. He classified hijra into two based on purposes as fleeing and demanding, and divided the hijra-related provisions into five, namely, necessary, optional, permissible, abominable, and unlawful. al-Qurtubi accepted this classification almost as is and included in his tafsir.[128] Both tafsir authorities examined hijra in terms of Islamic law and provided important information. They performed the following classification in this regard:

1- Going from Daru al-Harb to Daru al-Islam. 2- Abandoning the land of innovation. 3- Abandoning the place where unlawful actions are dominant. 4- Escaping the physical torment: The first person to do so is the Prophet Abraham. When he feared his public, he said: *"Indeed, I will emigrate to [the service of] my Lord."*[129] Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet Abraham also stated the following according to Quran: *"Indeed, I will go to [where I am ordered by] my Lord; He will guide me."*[130] Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet Moses was reported as follows: *"So he left it, fearful and anticipating [apprehension] ..."*[131][132]

[123] *al-Bukhari*, Jihad wa's-Siyar 1; *Abu Dawud*, IV, Jihad 2; at-*Tirmidhi*, III, Siyar 32; *Nasai*, Bay'at, Bab: 45, VII, 7745; *ad-Darimi*, Siyar 70, Bab: 69.
[124] İbn Qudamah, *al-Mughni*, XIII, 150-151.
[125] al-Jawzi, Abu al-Faraj Jamaluddin, *Zadu al-Masir fi Ilmi at-Tafsir*, al-Maktabatu al-Islami, Third Edition, Beirut 1984, II, 156; *Abu Dawud*, (Footnote), IV, 2480; Ibn Qudamah, *al-Mughni*, XIII, 150.
[126] *al-Bukhari*, Iman 4; Riqaq 26; *Abi Dawud*, IV, Jihad 2; *Ibn Majah*, II, Fitan 36, 2934.
[127] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VI, 506-507; *al-Bukhari*, Maghazi 79; *Muslim*, at-Tawbah 53.
[128] Ibnu al-Arabi, *Ahkamu al-Qur'an*, I, p. 609; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 65-72.
[129] al-Ankabut 29/26.
[130] al-Saffat, 37/99.
[131] al-Qasas, 28/21.
[132] Ibnu al-Arabi, *Ahkamu al-Qur'an*, I, 610-612; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 69-70.

3. The Social, Cultural, and Religious Aspect of Hijra

God ordered the following, stressing the relationship between the Muslims emigrating from Mecca to Madinah and Muslims living in Madinah: *"And [also for] those who were settled in al-Madinah and [adopted] the faith before them. They love those who emigrated to them and find not any want in their breasts of what the emigrants were given but give [them] preference over themselves, even though they are in privation. And whoever is protected from the stinginess of his soul - it is those who will be the successful."*[133]

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians After the Prophet had come to Madinah, he signed an agreement of cooperation and solidarity with the people of the region.[134] This agreement indicates the importance Islam gives to peacefully coexisting with the Non-Muslim societies and establishing good relationships with them. Again, Prophet established a brotherhood relationship between the Muhajirs and Ansar people. According to this relationship, Muslims from Madinah gave half of their properties to their muhajir brothers[135], which is second to none in the history of humanity. Thus, the first Islamic society in Madinah was based on brotherhood, cooperation and solidarity.

Al-Qurtubi provided the following information in regard to the tenth verse of Surah al-Mumtahina: "God did not let Muslims be friends and allies with the polytheists, which made it obligatory for Muslims to leave the country of polytheists and emigrate to a Muslims' country. As marriage is the most concrete reason for establishing a friendship with someone, God reflected the orders regarding the hijra of women with the following verse: *"O you who have believed, when the believing women come to you as emigrants…"* Polytheists from Quraysh and the Prophet made an agreement regarding the People from Mecca who were to be directed to Quraysh when they came to the Prophet. A statement in this regard indicates that Ummu Gulsum escaped from her husband Amr ibn al-As with her two siblings Imarah and al-Walid. The Prophet returned to the siblings but accepted Ummu Gulsum. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet was asked: "Give her to us, too, our agreement." Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet replied as follows: "The conditions in the agreement are valid for men, not for women." Upon that, God revealed this verse."[136]

Emigration socially, financially, politically, morally, and culturally affects societies, which is clear in the countries facing such an issue. Turkey is among the countries receiving the highest number of immigrants. The number of immigrants coming to Turkey is increasing nowadays due to the incidents in Syria and Iraq.

---

[133] al-Hashr, 59/9.
[134] Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 143-144.
[135] Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 146; Ibn Sad, *at-Tabakatu al-Qubra*, I, 204-205.
[136] al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XX, 410-411.

The most suitable places where poor people whose lands are occupied, under- and over-ground resources are controlled, religious practices are prevented, and lives are threatened by invaders will take refuge will be the neighboring countries with which they have religious, moral, cultural, historical, geographical and traditional similarities. This is the most appropriate action considering the conditions. This case is similar to that where Muslims were forced to immigrate to Ethiopia first and Madinah later in the era of the Prophet. The case of Syrian immigrants who have come to Turkey is quite similar to the state of the first Muslims considering the historical facts. Syrian emigrants who can be regarded as muhajirs and who were forced to leave their countries on one hand, and Turkish people who should treat Syrians like Ansar people did on the other hand.

Conclusion

The term "hijra" has many meanings. According to Islam, hijra is performed to God and the Prophet. Hijra arises from the torment, oppression, and violence against the Muslims and inability to declare and spread Islam among the people. Hijra becomes either obligatory or optional, or neither obligatory nor optional based on the conditions for Muslims. It is obligatory if one has no chance to live their religions and protect their lives and properties, or optional in cases where one can perform their religious duties. If one becomes ill, weak or poor or is kept by force in this case, then hijra is neither obligatory nor optional. However, people who need help for practicing their religions while staying in the country of sacrilege should be helped, or else the Muslims who can help them become liable in this case.

Hijra is one of the most important historical events which helped Muslims leave the problematic days behind and live with the Ansar people in Madinah in friendship, brotherhood, solidarity, and cooperation. Muslims reached a safe environment and became more powerful, and they could make others recognize them under the leadership of the Prophet. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet made agreements with the people living in Madinah and around and ensured that the authority belonged to Muslims.

The state of Syrians coming from various countries is a significant example regarding the continuation of hijra. They had no life and property safety in their own countries due to the oppression of invaders and political authorities, and they suffered the most severe torments. They abandoned their countries and homes due to the common instances of disunion, corruption and disorder, and inability to perform obligatory Islamic practices and duties. Therefore, they can be regarded as muhajirs. Some of them and Turkish people were found to be unaware of the Islamic aspects of this emigration movement, which were observed to have caused certain social problems. States and governments may prevent the related harms by producing correct strategies and solutions in this regard, which is possible by

forming a serious, realist, reliable, social, financial, political, moral, cultural, and legal unit, avoiding from any sort of racist, xenophobic and exclusionary acts, and adopting an embracing, correct and humane language.

It is highly important for the Turkish people to know the role of muhajirs and Ansar people during the era of the Prophet and remember the importance of hijra in case of the Syrian emigrants. Turkish people have religious, moral, cultural, historical, and geographical unity with the Syrians, but certain differences based on communication, customs and traditions have occasionally caused certain problems. This and similar issues can be overcome by the nations with the same belief and geography and similar cultures only through the concept of the Islamic ummah[137]. In other words, such issues can be overcome by considering and practicing the orders of God, namely, *"The believers are but brothers."*,[138]*"The believing men and believing women are allies of one another. They enjoin what is right and forbid what is wrong "*,[139] and the Prophet's statements, namely, "Muslims are the brothers and sisters. They do not oppress one another or leave one among themselves to the tormenters. Whoever stands with her brothers and sisters will be helped by God. Whoever solves the problems of a Muslim will see one of his/her issues getting solved by God during the Judgment Day. God will cover the offences of a person whoever covers an offence of a Muslim",[140] "Muslims resemble to a body in terms of loving, pitying and protecting one another. When a part of the body becomes ill, the other parts become ill, too, and cause temper"[141]. Taking necessary measures to teach Turkish to immigrants, making efforts to learn Arabic and mutual tolerance will provide a more comfortable social environment and enable living the life better as brothers and sisters.

As the Muslims from different nations, everybody has their own values, but the importance of all these Muslims becomes clear under the unity of Islam.

---

[137] Ali 'Imran, 3/110.
[138] al-Hujurat, 49/10.
[139] at-Tawbah, 9/71.
[140] *al-Bukhari*, Mazalim 3; *Muslim*, Birr 58; *Abu Dawud*, Adab 45, VII, 255, 4893; *at-Tirmidhi*, Hudud 3, III, 254, 1487; Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, IV, 7943.
[141] *Muslim*, Birr 66, 2586; Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, VII, 18890; Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, VII, 18930.

TABLE
The questionnaire table including 51 people and reflecting the reasons for the emigration of Syrian people in Gaziantep

Number	Reason and Purpose of Emigration مواد سبب الهجرة وغايتها	1Degree درجة واحدة	2degree درجتان	3degree ثلاث درجات	4degree أرابع درجات	5degree خمس درجات	Total and Percentage
1	Rejecting the Religious Beliefs رفض العقائد الدينية	13.72%	1.96%	9.80%	5.88%	23.52%	54.90%
2	Absence of Life and Property Safety عدم أمنية النفس والمال	0%	1.96%	1.96%	5.88%	88.23%	98.03%
3	Oppression of Political Authority ضغط الصيطرة السياسية	0%	1.96%	9.80%	5.88%	80.39%	98.03%
4	Sectarian Fanaticism and Violence التعصب المذهبي وشدّته	3.92%	5.88%	7.84%	11.76%	45.09%	74.50%
5	Propagation of Disunion, Corruption and Disorder إنتشار النفاق والفساد والفتنة	3.92%	5.88%	5.88%	3.92%	62.74%	82.35%
6	Presence of Inappropriate Morals الأخلاق السيئة وجود	13.72%	5.88%	5.88%	7.84%	37.25%	70.58%
7	Committing Crimes (الجريمة)إرتكاب العقوبة	5.88%	1.96%	9.80%	9.80%	19.60%	47.05%
8	Education and Training التربية والتعليم	7.84%	3.92%	9.80%	7.84%	35.29%	64.70%
9	Trade التجارة	11.76%	3.92%	1.96%	1.96	11.76%	31.37%
10	Relatives and Marriage الأقرباء والزواج	15.68%	3.92%	5.88%	3.92%	7.84%	37.25%
TOTAL OF GRAND AVERAGE		7.64%	3.72%	6.86%	6.47%	41.17%	65.88%

The percentage values in the table were found through the interviews including 10 questions, which were related to the reasons of emigration and scored with the points ranging from 1 (least important) to 5 (most important), performed with 51 Syrian emigrants. The results indicate that according to the majority (98.03%), the most important reason is the absence of life and property safety and oppression of the political authority.

REFERENCES

- Abd al-Baqi, Muhammad Fuad, *al-Mu'jam al-Mufahras li Alfazi al-Qur'an al-Karim*, Daru al-Hadith, Cairo.
- Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, inv. Muhammad Abd al-Kadir Ata, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, First Edition, Beirut 2008.
- Bukhari, Abu Abdullah Muhammad ibn Ismael al-Bukhari (194-256 h.), *Sahih al-Bukhari*, Daru ibn Kathir, First Edition, Beirut 2002.
- Damaghani, Husain ibn Muhammad, *Kamusu al-Qur'an*, inv. Abd al-Aziz Sayyid al-Ahl, Daru al-Ilim li al-Malayin, Fourth Edition, Beirut 1983, 471-472.
- Darimi, Abu Muhammad Abdullah (181-255 h.), *Musnadu ad-Darimi*, inv. Husein Salim Asadu'darani, Daru al-Mughni, First Edition, Riyadh 2000.
- Abu Dawud, Suleiman ibn al-Ash'as al-Azdi as-Sijistani (203-275 h.), *Sunanu Abi Dawud*, inv. Shuaib al-Arnaut-Muhammad Kamil Karabelli, Daru ar-Risalatu al-Alamiyye, Special Edition, Damascus 2009.
- Isfahani, ar-Raghib (d. 425 h.), *al-Mufradat*, inv. Safwan Adnan Dawudi, Daru al-Kalam, Fourth Edition, Damascus 2009.
- Fairuzabadi, Majduddin Muhammad ibn Yaqub, *al-Qamusu al-Muhit*, inv. Muhamma Naim al-Arkasusi, Muassasatu ar-Risalah, Eighth Edition, Beirut 2005.
- Hasan Izaddin al-Jamal, *Mu'jamun wa Tafsirun Lughawiyyun li Kalimati al-Qur'an*, al-Hay'atu al-Misriyyatu al-Amma li al-Kitab, First Edition, Cairo 2008.
- Ibn Abbad, Ismaal (326-385 h.), *al-Muhitu fi al-Lugha*, inv. Muhammad Hasan Al Yasin, Alamu al-Qutub, First Edition, Beirut 1994.
- Ibnu al-Arabi, Abu Baqr Muhammad (468-543 h.) *Ahkamu al-Qur'an*, inv. Muhammad Abd al-Qadir Ata, Dar al-Qutubi al-Ilmiyya, Third Edition, Beirut 2003.
- Ibn Faris, Abu al-Husein Ahmad (d. 395 h.), *Makayisu al-Lugha*, inv. Abd as-Salam Muhammad Kharoon, Daru al-Fiqir.
- Ibn Hisham (d. 213 or 218 h.), *as-Siratu an-Nabawiyya*, inv. Umar Abd as-Salam Tadmuri, Daru al-Kitabi al-Arabi, Third Edition, Beirut 1990.
- Ibn Ishaq, Muhammad (d. 151 h.), *as-Siyar wa al-Maghazi*, inv. Suhail Zakkar, Daru al-Fiqir, First Edition, 1978.

- Ibn Qudama, Muwaffakuddin Abi Muhammad al-Makdisî (541-620 h.), *al-Mughni*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki-Abd al-Fattah Muhammad al-Huluw, Daru Alam al-Qutub, Third Edition, Riyadh 1997.
- Ibn Majah, Abu Abdallah Muhammad (207-275 h.), *Sunanu Ibn al-Majah*, inv. Muhammad Abd al-Baqi, Daru Ihyai al-Qutubi al-Arabiyya.
- Ibn Manzur, Abu al-Fadl Jamaluddin, *Lisanu al-Arab*, Daru Sadir, Beirut.
- Ibn Saad, Muhammad ibn Saad ibn Mani az-Zuhri (d. 230 h.), *at-Tabatu al-Qubra*, inv. Ali Muhammad Umar, Maktabatu al-Hanji, First Edition, Cairo 2001.
- Jawhari, Abu Nasr Ismael ibn Hammad (d. 398 h.), *as-Sihahu Taju al-Lughti wa Sihahu al-Arabiyyati*, inv. Muhammad Muhammad Tamir et al., Daru al-Hadith, Cairo 2009.
- Jawzi, Abu al-Faraj Jamaluddin (508-597 h.), *Zadu al-Masir fi Ilmi at-Tafsir*, al-Maktabatu al-Islami, Third Edition, Beirut 1984.
- Jawziyya, Ibn Qayyim (691-751 h.), *ar-Risalat at-Tabukiyya* (Zadu al-Muhajir ila Rabbihi), inv. Muhammad Uzair Shams, Daru Alami al-Fawaid.
- Jurjani, Abd al-Qahir (d.471 h.), *Darju ad-Durar fi Tafsiri al-Qur'ani al-Azim*, inv. Talat Salah al-Farhan-Muhammad Adib Shakoor, Daru al-Fiqir, Edition Edition, Amman 2009.
- Jurjani, Ali ibn Muhammad as-Sayyid ash-Sharif (d. 816 h.), *at-Ta'rifat*, inv. Muhammad Siddiq al-Minshawi, Daru al-Fadila, Cairo, "Hijrat" article, p. 214.
- Mawardi, Abu al-Hasan Ali (364-450 h.), *an-Nukat wa al-Uyun* (Tafsir al-Mawardi), inv. as-Sayyid ibn Abd al-Maksood ibn Abd al-Rahim, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, Beirut.
- Mir, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, Istanbul 1996.
- Muqatil ibn Suleiman, *Tafsir Muqatil ibn Suleiman*, inv. Abdallah Mahmood Shahhata, Muassasatu at-Tarihi al-Arabi, Second Edition, Beirut 2002.
- Mustafa Muslim et al., *at-Tafsiru al-Mawduiyyu li Suwari al-Qur'an al-Karim*, Jamiatu ash-Sharika, al-Imaratu al-Arabiyyatu al-Muttahida, First Edition, 2010.
- Muslim, Abu al-Husein ibn al-Hajjaj (206-261 h.), *Sahih Muslim*, inv. Baytu al-Afkar ad-Dawliyya, Riyadh 1998.
- Nasai, Abu Abd al-Rahman Ahmad (d. 303 h.), *as-Sunan al-Qubra*, inv. Hasan Abdalmun'im Shalbi, Contr. Shuaib al-Arnaut, Muassasatu ar-Risalah, First Edition, Beirut 2001.
- Qurtubi, Abu Abdillah Muhammad (d. 671 h.), *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki, muassasatu ar-Risalah, First Edition, Beirut 2006.
- Razi, Muhammad ibn Abi Baqir, *Mukhtaru as-Sikah*, Maktabatu Lubnan, Beirut 1986.
- Sa'labi, Abu Ishak Ahmad (d. 427 h.), *al-Kashf wa al-Bayan*, inv. Halid ibn Ali al-Ghamidi, Daru al-Fiqir, First Edition, Jeddah 2015.

• Tabari, Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki, Daru Hijr, First Edition, Cairo 2001.

• Tirmidhi, Abu Isa Muhammad ibn İsa (d. 279 h.), *Sunanu at-Tirmidhi*, inv. Shuaib al-Arnaut-Muhammad Kamil Karabelli, Daru ar-Risalatu al-Alamiyya, First Edition, Damascus 2009.

• Zamahshari, Abu al-Qasim Jarullah (d. 538 h.), *Asasu al-Balagha*, inv. Muhammad Basil Uyun as-Suud, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, First Edition, Beirut 1997.

• Zabidi, Muhammad Murtaza, *Taju al-Arus*, inv. Abd al-Halim at-Tahawi, Kuwait 1974.

Encyclopedias

• Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, Istanbul 1998, XVII, p. 458-462.

• Özel, Ahmet, "Hicret (Fıkıh)", DİA, Istanbul 1998, XVII, p. 463.

• Özel, Ahmet, "Hicret", DİA, Istanbul 1998, XVII, p. 463-464.

Journals

• Muhammad Jasim Abd, *Ahkamu al-Hijrati fi ash-Shariati al-Islamiyya*, Majallatu Abhasi Qulliyyatu at-Tarbiya al-Asasiyya, Qulliyyatu al-Imam al-Azam, 2008, v. 8, issue:1, p. 92-118.

الهجرة والمهاجرون بوصفها التعبدي في الإسلام*

أ. محمد دمير

عضو هيئة معادلة الشهادات بمديرية التربية، ومعلم في ثانوية عمر أوزمار للأئمة والخطباء - غازي عنتاب:

mdemir6358@gmail.com

الخلاصة:

هذه المقالة تناولت مفهوم الهجرة وأحكام الهجرة والمهاجرين في الإسلام. وقد أدّت إلى المعلومات المتعلّقة بمعنى الهجرة لغة واصطلاحاً، وأهمّيةِ الهجرة ووجوبها. وإنّ الهجرة، التي ذكرت في التاريخ عندما واجه المسلمون المكّيّون الصعوبات المتنوّعة بأن تركوا وطنهم وهاجروا إلى أوطان جديدة، إن هذه الهجرة قد مُدحت في القرآن وبسببها نال المهاجرون التّبشير من الله تعالى. وبهذا السّبب في التقاليد الإسلامية كان ترك المسلمين الأوائل لمكّةَ ليس هجرة عادية، بل هي هجرة مباركة، والتّاركون وطَنهم مهاجرون حقيقيّون. وعند هذا حدث نقاش تناول كلّ من خرج من مكانه أومن أرضه من ناحية دخوله ضمن هذا النوع من الهجرة أم لا. فمثلاً قد يدخل في هذا الموضوع السوريون اللاجئون والخارجون من بلدهم عنوة وجبراً لعدة سنوات، فهل هم لاجئون أم مهاجرون؟ في بحثنا هذا عالجنا المسْألة المذكورة في ضوْء القرْآن الكريم والسّنّة النّبويّة وحسب الفقه الإسلاميّ وأقسام الهجرة وأنواعها وأسبابها والهجرات في تاريخ الإسلام، خاصّة في عصر الصحابة، في سياق تعليقات المفسّرين. وفي هذا الإطار من الزاوية الدّينيّة لا توصف كلُّ هجرة بأنّها هجرة محْضة. فقد سعينا إلى تصحيح مفهوم الهجرة من أجل مصلحة الدّين والنّفس والمال، ومن حيث يجب إدخالها في شموليّة الهجرة الحقيقيّة في دين الإسلام.

الكلمات المفتاحية: الالتجاء، الهجرة، المهاجر، المهاجرون السّوريّون

Bir İtaat Eylemi Olarak İslâm'da Hicret ve Muhacirler

Özet

Bu makalede, İslâm'da hicret kavramı, hicret hükümleri ve Muhacirler ele alınmıştır. Hicretin sözlük ve terim anlamı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Tarihte Mekkeli Müslümanların türlü zorluklarla karşılaştıklarında vatanlarını terk edip yeni yurtlara göç edişini ifade eden hicret, Kur'ân'da övgüyle zikredilmiş, Muhacirler de Allah'ın müjdelerine mazhar olmuşlardır. Bu nedenle İslâm geleneğinde ilk Müslümanların Mekke'yi terk edişleri sıradan bir göç değil, mübarek bir "hicret", göç edenler de göçmenler değil, gerçek "Muhacirler"dir. Binaenaleyh yerinden, yurdundan her göç eden kimsenin bu kapsama girip girmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Zorunlu sebeplerle son birkaç yıldır ülkemize gelen Suriyelilerin durumu buna dair bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmamızda Kur'ân, Sünnet ve İslâm fıkhına göre hicretin gayesi, sebepleri ve çeşitleri üzerinde durulmuş ve İslâm tarihinde -özellikle Asr-ı saadetteki- hicretler müfessirlerin değerlendirmeleri bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede İslâmî açıdan hicretin salt bir göç olarak tavsif edilemeyeceği; din, can ve mal maslahatı gereği yapılan göçlerin gerçek "hicret" kapsamına dâhil edilmesi gerektiği temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İltica, hicret, muhacir, Suriyeli göçmenler

*وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Bir İtaat Eylemi Olarak İslâm'da Hicret ve Muhacirler" التي نشرت في العدد الرّابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (محمد دمير، الهجرة والمهاجرون بوصفها التعبدي في الإسلام، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ١٥٩-١٨٤). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

As an Act of Obedience Hijra (Immigration) in Islam and Immigrants

Abstract

This article deals with Hijra (immigration) in Islam and immigrants. I demonstrated the linguistic and conventional meaning of hijra and the importance and necessity of hijra. I also stated hijra historical benefits as the Muslims of Mecca encountered various difficulties upon leaving their home to new ones; hence, hijra was praised in Quran and the muhajereen (immigrants) got glad tidings from Allah Almighty. In Islamic traditions, the event when the earlier Muslims left Mecca is not an ordinary immigration, rather it is a blessed one. Those who leave their homes are true immigrants. As such, a discussion starts as whether anyone who leaves their home or land is considered a true immigrant or not. In this article, I studied a sample of Syrian refugees who have been forced and obliged to leave to other countries for years; are they refugees or muhajereen (true immigrants.) I approached the aforementioned issue in the light of the Holy Quran, Sunnah and Islamic fiqh as related to hijra divisions, types, causes and history in the age of Islamic legislation and commentaries of the commentators. From a religious point of view, not all immigration is a pure hijra. That is, immigration happening for the sake of the religion, the self and money must be included in the comprehensiveness of the true immigration or hijra in Islam.

Keywords: Asylum, immigration, emigrant, Syrian refugees

المدخل:

إنّ الهجرة، واقع مهمّ شهدته الإنسانية بوسائل مختلفة. وكلّ الأنبياء والّذين آمنوا بهم عند ما أرادوا أن يعبدوا الله كما يليق به فقد أُجْبِروا على الهجرة من قبل أعدائهم. وقد هُجّروا وتركوا أوطانهم وديارهم وأموالهم الموجودة هناك لأجل اعتقاداتهم [1].

والهجرة في القرآن تأتي بمعاني مختلفة، مثل، «ترك القرآن» [2]، و«الاعتزال عن أحد أوعن جماعة» [3]، و«ترك الأشياء السّيّئة» [4]. وهي ملائمة للمعنى الاصطلاحيّ «الذّهاب في سبيل الله إلى أرض أخرى» [5]. ويقال

(١) الأعراف، ٧/ ٨٨. هود، ١١/ ٨٠، ٨١. إبراهيم، ١٤/ ١٣. الحجر، ١٥/ ٦٥. الإسراء، ١٧/ ٧٦،٧٧،٨٧. طه، ٢٠/ ٧٧. الشوري، ٢٦/ ٥٢-٦٧. العنكبوت، ٢٩/ ٢٦.

(٢) الفرقان، ٢٥/ ٣٠.

(٣) النّساء، ٤/ ٣٤. مريم، ١٩/ ٤٦. المزّمّل، ٧٣/ ١٠.

(٤) المدثّر، ٧٤/ ٥.

(٥) البقرة، ٢/ ٢١٨، ٩٧. آل عمران، ٣/ ١٩٥. النّساء، ٤/ ٨٩، ٩٧. التوبة، ٩/ ٢٠.

لمن هاجر: «المهاجر»، جمعه يستعمل بكلمات «المهاجرين والمهاجرات» (٦)، والآيات الّتي تتحدّث عن الهجرة أكثرها يقصد المسلمين الّذين قد هاجروا من مكّة إلى المدينة (٧).

وإنّ الجماعات الظّالمة استغلّت الآخرين بكلّ الطرق غير المشروعة دائماً كي تسيطر عليهم (٨) (وتلعب كيفما تشاء بهم)، وتنال ثرواتهم الموجودة فوق أراضيهم وتحتها للحصول على أراضٍ جديدة (٩). وقد تسببوا بهجرات متنوّعة لا نهاية لها على مرّ التاريخ. فنرى على جانبٍ الإرهابَ والخوف والحروب الدّمويّة وأنشطة الاستغلال، وعلى الطرف الآخر نرى أولئك الذين أُخْرجوا من أراضيهم وأوطانهم جبراً ولا يستطيعون مقاومة ما فُعل بهم. إنّ هذه الجماعات الظّالمة تكاد تغتصب كلّ أشياء هؤلاء الناس، وساقتهم إلى محن ومشكلات متنوّعة. وعلى كلّ حال فإن من كان سببا لهذه الأحداث والأحوال السّيّئة يجب منعه من هذه الأفعال، وأن يجازى باسم الإنسانيّة على ما كسبت يداه. فاليوم تمر البشريّة بامتحان مهمّ جدّاً تجاه الحقائق المُرّة الحاصلة، ويترتّب على المسلمين هنا وظائف مهمّة ودور كبير (١٠).

إنّ الهجرة تؤثرعلى البنية الاجتماعيّة والاقتصاديّة والسّياسيّة والثقافية (١١). وهذا الحال يظهر علانيةً في البلدان المُهاجَر إليها. ومن هذه البلدان تركيا؛ فهي أوّل بلد يتأثّر بها. واليوم تبيّن لنا الأحداث الواقعة أنّ تركيا ستبقى ملجأ ومأوى للملتجئين والمهاجرين. ومقابل هذا إنّ بعض المواطنين من بلدنا، وخاصّة عند مجيء السّوريّين، يتكلّمون ويسعون ضدّ المهاجرين. ويجب علينا إظهار موقفنا تجاه واقع الهجرة في أيّ مكان نوجد فيه، ولوكان عبر نبذة من الحديث لأهميتها. ونتكلم كذلك على أصل الهجرة بوصفها طاعة في نظر الإسلام. لذا يجب ألا نغفل عنها وتكون الموضوع اليوميّ لنا.

وفي الساحة الدولية فقد أحدثت بعض المبادئ الحقوقيّة تجاه من ترك وطناً أو أرضاً أمضى فيها حياته. وإنّ للملتجئين والمهاجرين أحوالاً مختلفة فيما يتعلق بالهجرة؛ ففي الحرب العالمية الأولى وبعد الحرب العالمية الثّانية خاصّة صدرت لهم قوانين تنظيمية متعلّقة بهم في إعلان القانون العالميّ ومن قبَل الأمم المتّحدة؛ ففي عام ١٩٥١ وُقّعت المعاهدة المهتمّة بشؤون اللاجئين والمهاجرين، وفي تاريخ ١٩٥٤ دخلت تلك المعاهدة حيز التنفيذ. ومن بعد ذلك وُقّع البروتوكول المتعلّق بوضع الملتجئين والمهاجرين في عام ١٩٦٧. ولكن الإسلام قد

(٦) النّساء، ٤/ ١٠٠. التوبة، ٩/ ١٠٠. النّور، ٢٤/ ٢٢. الممتحنة، ٦٠/ ١٠.

(٧) أونقال، أحمد، "الهجرة"، إسطنبول، ١٩٩٨، ج، ١٧، ص، ٤٥٨.

(٨) القصص، ٢٨/ ٤.

(٩) مصطفي مسلم وآخرون، التفسير الموضوعي لسور القرآن الكريم، جامعة الشارقة، الإمارات العربية المتحدة، ط، ١، ج، ٢، ص، ١٨١-١٨٢.

(١٠) آل عمران، ٣/ ١٠.

(١١) وهذا هو المعلوم من قبل كلّ النّاس كما مرّ في الإذاعات والصحف أنّ الغرب على قدر استطاعته لا يقبل المهاجرين السّوريّين ويكاد يغلق كلّ الطّرق المختلفة عليهم.

اهتمَّ قبل ١٤ قرناً بأمر الملتجئين والمهاجرين، وأصدر لهم أنظمة وطبّقها. فقد أعطى النّبيّ ﷺ إذناً للمسلمين كي يذهبوا إلى الحبشة، وبعدها هاجر المسلمون من مكّة إلى المدينة بإرادة الله، وهذه الهجرات لها مكانة عالية في تاريخ الإسلام. فقد تناولتها تفاسير الأحكام وكتب فقه الهجرة ووضعت لها مجموعة من القواعد [١٢].

وفي هذه المقالة ومع تناول «الهجرة بوصفها فعل طاعة في الإسلام والمهاجرون» بحثنا أوضاع المهاجرين والملتجئين.

تكون الهجرة ضروريّة في الوضع الّذي لا يمكن لأحد أن يعيش في وطنه بأمن على النّفس ولا على المال، ولا يستطيع أن يعيش اعتقاده الديني بحرية. وممكن للشّخص ترك أرضه الّتي كان يسكن فيها إذا أراد أن يعيش عيشة طيّبة أحسن منها.

وسنوضح من خلال آراء الفقهاء مفهوم الهجرة ومعنى «المهاجر» في إطار توصيف الهجرة بأنها فعل طاعة كما ورد القرآن والسنّة. وعليه فإن اللاجئين السوريين يمثلون نماذج مهمة لهذا الأمرعبر وصفهم بالمهاجرين.

١ . مفهوم الهجرة:

«الهجرة» لفظٌ مشتقٌ من الكلمة الثُلاثيّة (هَجَرَ)، والمصدر «هجران»: اسم بمعنى التّرْك وقطع العلاقة أو التَخليّ عن شيءٍ ما [١٣]، ولكن تُعرفُ الهجرة بأنّها انتقالُ من مكانٍ إلى آخر بغرضٍ ما [١٤].

وتأتي بمعنى انتقال الفرد بطريق ما مِن مكان إلى مكان آخر [١٥]. وقد تكون الهجرة بالبدن (بالجسم) واللّسان والقلب [١٦].

والهجرة معناها الانتقال من موضع إلى موضع، وقصد ترك الأول إيثارًا للثاني. والهجر ضد الوصل.

---

(١٢) أوزل، أحمد، "الهجرة"، دي أ، إسطنبول، ١٩٩٨، ج، ١٧، ص، ٤٦٣-٤٦٤.

(١٣) الجوهري، أبو نصر إسماعيل بن حمّاد: تاج اللّغة وصحاح العربيّة، تحقيق: محمد محمد تامر والآخرين، دار الحديث، ٢٠٠٩، القاهرة، ص، ١١٨٩.

(١٤) راغب الأصفهاني: المفردات، تحقيق: محمد سيّد جيلاني، دار المعرفة، بيروت، ص، ٣٥٧. الجوهري: الصّحاح، ص، ١١٨٩. ابن منظور، أبو الفضل جمال الدّين محمد بن مكرم: لسان العرب، دار صادر، بيروت، ج، ٥، ص، ٢٥٠-٢٥٧. فيروز أبادي، مجد الدّين محمد بن يعقوب: القاموس المحيط، تحقيق: محمد نعيم العرقسوسي، مؤسّسة الرّسالة، بيروت، ٢٠٠٥، ص، ٤٩٥. حسن عزّالدّين جمل: معجم وتفسير لغويّ لكلمات القرآن، الهيئة المصريّة العامّة للكتاب، القاهرة، ٢٠٠٨.

(١٥) ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس: مقاييس اللّغة، تحقيق: عبد السّلام محمد هارون، دار الفكر، ج، ٦، ص، ٣٤. الجوهري: الصّحاح، ص، ١١٨٩. الزّمخشري، أبو القاسم جارالله محمد بن عمر بن أحمد: أساس البلاغة، تحقيق: محمد باسل عيون السّود، دار الكتب العلميّة، بيروت، ١٩٩٧، ج، ٢، ص، ٣٦٢.

(١٦) الأصفهاني: المفردات، ص، ٥٣٦. الرّازي، محمد بن أبي بكر بن عبد القادر: مختار الصّحيح، مكتبة لبنان، ١٩٨٦، ص، ٢٨٨. أونقال، أحمد: "الهجرة"، دإأ (DİA)، إسطنبول، ١٩٩٨، ج، ١٧ ص، ٤٥٨.

وقد هجره هجرًا وهجرانًا، والاسم الهجرة. والمهاجرة من أرض إلى أرض ترك الأولى للثانية. والتهاجر التقاطع. ومن قال: «المهاجرة الانتقال من البادية إلى الحاضرة فقد أوهم، بسبب أن ذلك كان الأغلب في العرب، وليس أهل مكة مهاجرين على قوله» (١٧). وأصل المهاجرة المفاعلة، من هجرة الرجل الرجل للشحناء تكون بينهما، ثم تستعمل في كل من هجر شيئاً لأمر كرهه منه (١٨).

والهجرة اصطلاحياً هي: الخروج من دار الحرب إلى دار الإسلام (١٩). أي من بلد غير المسلمين إلى بلد المسلمين. وإنما سمي المهاجرون من أصحاب رسول الله ﷺ مهاجرين لما وصفنا من هجرتهم دورَهم ومنازلهم، كراهة منهم النزول بين أظهر المشركين وفي سلطانهم، بحيث لا يأمنون فتنتهم على أنفسهم في ديارهم إلى الموضع الذي يأمنون ذلك (٢٠). وسمّي من هجر من مكّة إلى المدينة مهاجراً (٢١)، وسمّي المسلمون الّذين نصروا المهاجرين في المدينة أنصاراً (٢٢). وهذان الاسمان استُعملت لهما (٢٣). وفي هذا الموضوع قال الله تعالى في القرآن الكريم: ﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلۡأَوَّلُونَ مِنَ ٱلۡمُهَٰجِرِينَ وَٱلۡأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحۡسَٰنٖ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُ وَأَعَدَّ لَهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي تَحۡتَهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗاۚ ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ١٠٠ ﴾ [التوبة: ١٠٠].

والأنصار اسم إسلامي. قيل لأنس بن مالك: أرأيت قول الناس لكم: الأنصار، اسم سماكم الله به أم كنتم تدعون به في الجاهلية؟ قال: بل اسم سمانا الله به في القرآن (٢٤).

قال الله تعالى في القرآن الكريم: ﴿ وَٱلَّذِينَ هَٰجَرُواْ فِي ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا ظُلِمُواْ لَنُبَوِّئَنَّهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٗۖ وَلَأَجۡرُ ٱلۡأٓخِرَةِ أَكۡبَرُۚ لَوۡ كَانُواْ يَعۡلَمُونَ ٤١ ﴾ [النحل: ٤١].

(١٧) القرطبي، أبوعبدالله محمد بن أحمد بن أبي بكر: الجامع لأحكام القرآن، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسّسة الرّسالة، بيروت، ٢٠٠٦، ج، ٣، ص، ٤٣٢.

(١٨) الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، تحقيق، عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر، ج، ٣، ص، ٦٦٧.

(١٩) ابن العربي، أبوبكر محمد بن عبد الله: أحكام القرآن، تحقيق: محمد عبد القادر عطاء، دار الكتب العلميّة، بيروت، ٢٠٠٣، ج، ١، ص، ٦٠٩. ابن قدامة، موفّق الدّين أبي محمد عبد الله بن أحمد بن محمد: المغني، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التّركي- عبد الفتّاح محمد الحلو، دار عالم الكتب، الرّياض، ١٩٩٧، ج، ١٣، ص، ١٤٩. الجرجاني، علي بن محمد السّيّد الشّريف: معجم التّعريفات، تحقيق: محمد صدّيق المنشاوي، دار الفضيلة، القاهرة، ص، ٢١٤.

(٢٠) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٣، ص، ٦٦٧. ابن عبّاد، إسماعيل: المحيط في اللّغة، تحقيق: محمد حسن آل ياسين، عالم الكتب، بيروت، ١٩٩٤، ج، ٣، ص، ٣٧٢.

(٢١) ابن فارس: مقاييس اللّغة، ج، ٦، ص، ٦٦٧. الزّبيدي، محمد مرتضى الحسيني: تاج العروس، تحقيق: عبد الحليم الطّحاوي، مطبعة حكومة، الكويت، ج، ١٤، ص، ٣٩٧.

(٢٢) الزّبيدي: تاج العروس، ج، ١٤، ص، ٢٢٤-٢٢٥.

(٢٣) أونقال، أحمد: "الهجرة"، إسطنبول، ١٩٩٨، ج، ١٧، ص، ٤٥٨.

(٢٤) القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، ج، ١٠، ص، ٣٤٣-٣٤٤.

قال اللهّ تعالى في القرآن الكريم: ﴿ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوٓاْ أَوۡ مَاتُواْ لَيَرۡزُقَنَّهُمُ ٱللَّهُ رِزۡقًا حَسَنٗاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ٥٨ لَيُدۡخِلَنَّهُم مُّدۡخَلٗا يَرۡضَوۡنَهُۥۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٞ ٥٩ ﴾ [الحج: ٥٨- ٥٩].

والهجرة من بلد الظّلم والسوء إلى بلد آخر تكون إما بالرضا أو بالإجبار. وإذا تحقّقت الهجرة بترك الوطن الأصليّ إجباريّا، كما في حالة النّفي أو الإخراج من الوطن، ينشأ حقّ الدّفاع المظلومين عن أنفسهم (٢٥).

قال اللهّ تعالى في القرآن الكريم: ﴿ فَٱسۡتَجَابَ لَهُمۡ رَبُّهُمۡ أَنِّى لَآ أُضِيعُ عَمَلَ عَٰمِلٖ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوۡ أُنثَىٰۖ بَعۡضُكُم مِّنۢ بَعۡضٖۖ فَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ وَأُخۡرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِمۡ وَأُوذُواْ فِى سَبِيلِى وَقَٰتَلُواْ وَقُتِلُواْ لَأُكَفِّرَنَّ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡ وَلَأُدۡخِلَنَّهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِى مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ ثَوَابٗا مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسۡنُ ٱلثَّوَابِ ١٩٥ ﴾ [آل عمران: ١٩٥].

ولفظة الهجرة لا توجد في القرآن الكريم، ولكن توجد منها اشتقاقات متنوّعة بمعاني مختلفة، مثل: وَاهْجُرُوهُنَّ وَاهْجُرْنِي (٢٦)، وَاهْجُرْهُمْ (٢٧)، ومُهَاجِراً (٢٨)، ومُهَاجِرٌ (٢٩)، وفَاهْجُرْ (٣٠)، وَاهْجُرُوهُنَّ ومُهَاجِرٌ (٣١)، وتَهْجُرُونَ (٣٢) مشتقّات من جذر (هجر) وردت في ٣١ موضعاً (٣٣).

وبعض معاني الكلمات المشتقّة من الهجرة في القرآن الكريم هكذا: ﴿ فَٱسۡتَجَابَ لَهُمۡ رَبُّهُمۡ أَنِّى لَآ أُضِيعُ عَمَلَ عَٰمِلٖ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوۡ أُنثَىٰۖ بَعۡضُكُم مِّنۢ بَعۡضٖۖ فَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ وَأُخۡرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِمۡ وَأُوذُواْ فِى سَبِيلِى وَقَٰتَلُواْ وَقُتِلُواْ لَأُكَفِّرَنَّ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡ وَلَأُدۡخِلَنَّهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِى مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ ثَوَابٗا مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسۡنُ ٱلثَّوَابِ ١٩٥ ﴾ [آل عمران: ١٩٥]. في هذه الآية كلمة (هَاجَرُوا) بمعنى تركوا قومهم وعشيرتهم المنكِرة للهّ تعالى، وهاجروا إلى من آمن باللهّ وصدّق رسوله من أهل الإيمان. هؤلاء هم المهاجرون الّذين أُخرجوا من قبَل مشركي قريشٍ من مكّة (٣٤).

(٢٥) آل عمران، ٣/ ١٩٥. الإسراء، ١٧/ ٧٦-٧٧. الحشر، ٥٩/ ٨.

(٢٦) النّساء، ٤/ ٣٤ ومريم، ١٩/ ٤٦.

(٢٧) المزّمّل، ٧٣/ ١٠.

(٢٨) النّساء، ٤/ ١٠٠.

(٢٩) العنكبوت، ٢٩/ ٢٦.

(٣٠) المدّثّر، ٧٤/ ٥.

(٣١) النّساء، ٤/ ٣٤ والعنكبوت، ٢٩/ ٢٦.

(٣٢) المؤمنون، ٢٣/ ٦٧ والفرقان، ٢٥/ ٣٠.

(٣٣) الدّامغاني، الحسين بن محمد: قاموس القرآن، تحقيق: عبد العزيز سيّد الأهل، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٨٣، ص، ٤٧١-٤٧٢. الرّازي، مختار الصّحاح، ص، ٢٨٨. أونقال، أحمد، "الهجرة"، دإأ، إسطنبول، ج، ١٧، ص، ٤٥٨.

(٣٤) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٦، ص، ٣٢٢.

﴿... وَٱلَّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَٱهۡجُرُوهُنَّ فِي ٱلۡمَضَاجِعِ... ﴾ [النساء: ٣٤]. وفي هذه الآية كلمة ﴿ وَٱهۡجُرُوهُنَّ ﴾ مستعملة بمعنى: يرقد عندها ويوليها ظهره، ولا يكلمها أي: يهجرها بلسانه، ويغلظ لها بالقول إذا خاف نشوزها، وبمعنى شدوا وثاقهنّ في بيوتهن، كناية عن قولهم: هجر البعير أي: ربطه بالهجار، وهو حبل يشد به البعير (٣٥).

﴿ ۞ وَمَن يُهَاجِرۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ يَجِدۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُرَٰغَمٗا كَثِيرٗا وَسَعَةٗۚ وَمَن يَخۡرُجۡ مِنۢ بَيۡتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدۡرِكۡهُ ٱلۡمَوۡتُ فَقَدۡ وَقَعَ أَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿١٠٠﴾ ﴾ [النساء: ١٠٠]. وفي هذه الآية توجد كلمة ﴿ يُهَاجِرۡ ﴾ وكلمة ﴿ مُهَاجِرًا ﴾. وكلتا الكلمتين مستعملتان بمعنى التّرك قلباً ولساناً وجسماً، أي: بدناً. ومع هذا تفيدان البعد عن ديار الشّرك وأهله والذّهاب بالمناهج والطّرق المشروعة إلى بلاد الإسلام حيث يعيش المؤمنون هناك (٣٦). وإنما سمّي المهاجر مهاجرًا ومراغمًا؛ لأنّ الرجل كان إذا أسلم عادى قومه وهجرهم، فسمّي خروجه مراغمًا، وسمّي مصيره إلى النبي ﷺ هجرة (٣٧).

﴿ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنۡ ءَالِهَتِي يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُۖ لَئِن لَّمۡ تَنتَهِ لَأَرۡجُمَنَّكَۖ وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا ﴿٤٦﴾ ﴾[مريم: ٤٦]. وفي هذه الآية ﴿ وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا ﴾، أي: واعتزلني وأطل هجراني (٣٨).

﴿ مُسۡتَكۡبِرِينَ بِهِۦ سَٰمِرٗا تَهۡجُرُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾ [المؤمنون: ٦٧]. وفي هذه الآية معنى الهجر في كلمة ﴿ تَهۡجُرُونَ ﴾: الهذيان، والإهجار: الإفحاش (٣٩). والمعنى: يحدث لكم سماع آياتي كبرًا وطغيانًا فلا تؤمنوا به(٤٠).

﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَٰرَبِّ إِنَّ قَوۡمِي ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ مَهۡجُورٗا ﴿٣٠﴾ ﴾ [الفرقان: ٣٠]. وفي هذه الآية كلمة ﴿ مَهۡجُورٗا ﴾ مستعملة بمعنى الهذيان (٤١) والإفحاش وما لا نفع به من العبث (٤٢). أي: وقال الرسول: يا

---

(٣٥) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٦، ص، ٧٠٠-٧٠٧.

(٣٦) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٧، ص، ٦٦.

(٣٧) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج، ٧، ص، ٦٦.

(٣٨) مقاتل بن سليمان: تفسير مقاتل بن سليمان، تحقيق: طلعت شحّاطة، مؤسّسة تاريخ العربي، بيروت، ٢٠٠٢، ج، ٢، ص، ٦٣٠. الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ١٥، ص، ٥٥٢-٥٥٥.

(٣٩) الجرجاني، عبد القاهر: درج الدّرر في تفسير القرآن العظيم، تحقيق: طلعت صلاح الفرحان-محمد أديب شكور، دار الفكر، عمّان، ٢٠٠٩، ج، ٢، ص، ٣٥٠.

(٤٠) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج، ١٥، ص، ٦٤.

(٤١) الجرجاني، درج الدّرر في تفسير القرآن العظيم، ج، ٢، ص، ٣٨٥.

(٤٢) الماوردي، أبو الحسن علي بن محمد بن حبيب: النّكت والعيون (تفسير الماوردي)، تحقيق: السّيّد بن عبد المقصود بن عبد الرّحيم، دار الكتب العلميّة، بيروت، ج، ٤، ص، ١٤٣.

رب إن قومي اتخذوا هذا القرآن مهجورًا. أي: قالوا فيه غير الحق من أنه سحر وشعر، معنى ﴿ مَهْجُورًا ﴾ أي: متروكاً [٤٣].

﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾ [النور: ٢٢]. وفي هذه الآية المقصود من كلمة ﴿ وَالْمُهَاجِرِينَ ﴾ هو مسطح بن أثاثة إذ لما خاض في الإفك ونشره، وكان أبوبكر الصديق رضي الله عنه ينفق عليه، فحلف أبوبكر ألاّ يبره، وكان ابن خالته، فنهاه الله عن يمينه وندبه إلى بره مع إساءته [٤٤]. ومع هذا كلمة المهاجرين تشمل كلّ من هجر.

﴿... وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ... ﴾ [الأحزاب: ٥٠]. وفي هذه الآية -كما بيّنت- بكلمة ﴿ هَاجَرْنَ ﴾ قُصد: اللّاتي هاجرْن مع النّبيّ [٤٥].

﴿ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾ ﴾ [المزمل: ١٠]. وفي هذه الآية ﴿ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴾ أي: لا تتعرض لهم، ولا تشتغل بمكافأتهم، فإن في ذلك ترك الدعاء إلى الله. وقال أبو الدرداء: إنا لنكشر في وجوه (أقوام) ونضحك إليهم وإن قلوبنا لتقليهم أو لتلعنهم. ﴿ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ ﴾، أي: من الأذى والسّبّ والاستهزاء، ولا تجزع من قولهم، ولا تمتنع من دعائهم [٤٦]. وطُلب في هذه الآية الصّبر والهجْر الجميل على ما يقول المشركون، وعلى أذاهم [٤٧]. يحتمل الهجر هنا أن يكون بالبدن وباللّسان وبالقلب [٤٨].

﴿ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ﴿٥﴾ ﴾ [المدثر: ٥]. وكلمة ﴿ فَاهْجُرْ ﴾ هنا بمعنى الترْك. والطّبريّ بعدما بيّن الرّجز بالأوثان صرّح أنّه المعصية والإثم [٤٩]. وعليه فإن الآية تفيد أن: ابْعد عن الشّرك والأوثان وعن كلّ سيّئة بالبدن واللّسان والقلب [٥٠].

٢. غاية الهجرة وسببها وأنواعها وأهمّيّتها:

إنّ النّاس وخاصّة المسلمون لا يهاجرون إلا بغاية وسبب. ويجب للهجرة أن تكون لها مقاصد وأسباب وأشكال.

---

(٤٣) الثّعلبي، أبو إسحاق أحمد: الكشف والبيان، ج، ٧، ص، ١٣٢. القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج، ١٥، ص، ٤٠٥.
(٤٤) الماوردي: النّكت والعيون، ج.: ٤، ص.: ٨٤.
(٤٥) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ١٧، ص.: ١٧٩.
(٤٦) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٢١، ص.: ٣٣٤-٣٣٥.
(٤٧) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج.: ٢٣، ص.: ٣٨٠.
(٤٨) الأصفهاني: المفردات، ص.: ٥٣٦-٥٣٧.
(٤٩) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج.: ٢٣، ص.: ٤١٠-٤١٢.
(٥٠) الأصفهاني: المفردات، ص.: ٨٣٣.

إنّ الهجرة قد تكون لأسباب اجتماعية وديموغرافية وجغرافية وسيكولوجية. ولها أشكال متنوّعة؛ مثل: الهجرات الدّاخليّة والخارجيّة، أو الهجرات الإراديّة وغير الإراديّة، أو الهجرات الدّائمة والمؤقّتة. وهناك موضوعات تتعلّق بالهجرة مباشرة أو بشكل غير مباشر، مثل: التربية والتعليم وجعل المهاجر ذا صّلاحيّة وإسكان. كلّ هذا له دور مهمّ في الهجرة.

١ , ٢. غاية الهجرة وسببها (بواعث وغايات الهجرة):

بواعث الهجرة كثيرة، وأهمّها هي سلامة العبادة والدين فحيثما يُضيّق على المرء في دينه وعبادته، ويُمنع من إظهار دينه والقيام بالواجبات الدينية المفروضة عليه يتعيَن عليه الهجرة إلى حيث يجد المكان الأمثل للمحافظة عليه.

وكما هو معلوم، لكلّ عمل مبدأ وغاية. وإذا نشأ العمل وفق مقتضى الإسلام فإنه سيحتوي الطّاعة لله والتقرب إليه. وهذا العمل يجب ألا يكون بسبب العادة والهوى وطلب المدح والشّهرة. وفي أساس الهجرة التي تكون بالبدن يوجد هجرة الاعتقاد باللهّ ورسوله (٥١). وهذه الدّنيا مستندة على الغايات المحدّدة والأسباب المختلفة. وكلّ شيء خُلق من قبل اللهّ تعالى لا يكون عبثًا ولا باطلًا وخاصّة الإنسان؛ فما خلقه اللهّ باطلاً (٥٢) ولا عبثاً (٥٣). ولا تركه سُدى (٥٤). فللهجرة غاية. قال اللهّ تعالى في القرآن الكريم: ﴿ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ أَرۡضِي وَٰسِعَةٞ فَإِيَّٰيَ فَٱعۡبُدُونِ ﴿٥٦﴾ ﴾ [العنكبوت: ٥٦]. ومعنى ذلك إن أرضي واسعة، فاهربوا ممن منعكم من العمل بطاعتي (٥٥).

إنّ الهجرة ظهرت في كلّ آن. وقد كانت في كلّ أرض تَجادل فيها الحقّ والباطل. وبحسب القرآن فإن كلّ الأنبياء والّذين آمنوا بهم هاجروا من أراضيهم وبلادهم ووطنهم في سبيل اعتقادهم لأداء العبادة للهّ خالصة (٥٦). وقد أخبر اللهّ تعالى في القرآن فقال: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِرُسُلِهِمۡ لَنُخۡرِجَنَّكُم مِّنۡ أَرۡضِنَآ أَوۡ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَاۖ ﴾، وفي نفس الآية وعد اللهّ تعالى لأنبيائه إذ قال: ﴿ فَأَوۡحَىٰٓ إِلَيۡهِمۡ رَبُّهُمۡ لَنُهۡلِكَنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٣﴾ ﴾ [إبراهيم: ١٣]. وورد في القرآن الكريم أيضًا: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسۡتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ لِيُخۡرِجُوكَ

(٥١) ابن القيّم الجوزيّ: الّرسالة التّبوكيّة (زاد المهاجر إلى ربّه)، ص.: ٩.

(٥٢) آل عمران، ٣/ ١٩١؛ ص، ٣٨/ ٢٧.

(٥٣) المؤمنون، ٢٣/ ١١٥.

(٥٤) القيامة، ٧٥/ ٣٦.

(٥٥) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج.: ٢٣، ص.: ٤٣٣.

(٥٦) الأعراف، ٧/ ٧٨؛ يونس، ١٠/ ٩٠؛ هود، ١١/ ٨٠-٨١؛ الحجر، ١٥/ ٦٥؛ طه، ٢٠/ ٧٧-٧٨؛ الشورى، ٢٦/ ٥٢-٦٧؛ العنكبوت، ٢٩/ ٢٦.

مِنۡهَاۖ وَإِذٗا لَّا يَلۡبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلٗا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَن قَدۡ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِن رُّسُلِنَاۖ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحۡوِيلًا ﴿٧٧﴾ ﴾[الإسراء: ٧٦- ٧٧].

وقال النّبيّ ﷺ: «**إنما الأعمال بالنيّات، وإنما لكل امرئ ما نوى فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله، فهجرته إلى الله ورسوله، ومن كانت هجرته لدنيا يصيبها، أو امرأة ينكحها، فهجرته إلى ما هاجر إليه**» (٥٧). وهذا الحديث يبيّن أنّ الهجرة تُقدَّر على حسب النّيّة وغايتها. والهجرة الحقيقيّة هي الهجرة إلى اللهّ ورسوله. وقال النّبيّ ﷺ أيضًا: «**لا تَنْقَطِعُ الْهِجْرَةُ مَا دَامَ الْعَدُو يُقَاتِلُ**» (٥٨). وهذا الحديث يفيد أنّ الحرب هي سبب للهجرة. وقول النّبيّ ﷺ: «**لا تنقطع الهجرة حتى تنقطع التوبة ولا تنقطع التوبة حتى تطلع الشمس من مغربها**» (٥٩). وبهذا يُعْلِمُ أنّ الهجرة لا تنقطع أبداً.

والإنسان المسلم عندما لا يجد أسباب البقاء لحياته وإمكانيّة الكفاح التنمويّ الإسلاميّ في بلد ما فيجب عليه أن يهاجر من ذاك البلد إلى آخر (٦٠). وكما هو معروف فإنّ الفرار من الأذية في البدن فضل من الله أرخص فيه؛ فإذا خشي أحد على نفسه فقد أذن الله في الخروج له والفرار بنفسه ليخلصها من ذلك المحذور (٦١). وإذا نظرنا من هذه الزّاوية إلى الملتجئين أو المهاجرين السوريين مثلًا؛ فمع اختلاف البواعث والغايات، فالغالبية هاجرت وتركت أراضيها بسبب الحرب، وهذا صريح جدّاً. ولأجل تخليص النّفس من العدو تركت وطنها وذهبت إلى البلدان المجاورة وإلى بلدان أُخرى كي تعيش بأمن، وهذا قد يكون حقّاً لهم. وهكذا كانت الهجرة الأولى إلى الحبشة. وهنا نتساءل: ألا يجب على من هُوجِر إليه من البلدان ألا يمتنع من هذا الأمر، وأن يهتمّ بالمهاجرين حقًّا. هل يمكن التّفكير عكس هذا باسم الإنسانيّة؟

والنّبيّ ﷺ والمؤمنون (المسلمون) رَأوا أذًى وظلماً كبيرين من قِبل كفّار مكّة (٦٢). فاستُشهد بعض الصّحابة (٦٣). إنّهم بقولهم: (لا إله إلا اللهّ محمد رسول اللهّ) كانوا يتركون دين أهل مكّة فيتوجّهون إلى دين

(٥٧) البخاري: الوحي، ١؛ مسلم، أبو الحسين مسلم بن حجّاج: صحيح مسلم، تحقيق: بيت الأفكار الدّوليّة، الرّياض، ١٩٩٨، الإمارة ٣٣.

(٥٨) النّسائي: البيعة، باب ٤٥، ج.: ٧، ص.: ٧٧٤٧.

(٥٩) الدّارمي، أبو محمد عبد اللهّ بن عبد الرّحمن بن الفضل بن بهرام: مسند الدّارمي، تحقيق: أسد الدّاراني، سير ٧٠، ج.: ٣، ص.: ٢٥٥٥. أبو داود، سليمان بن الأشعث الأزدي السّجستاني: سنن أبي داود، تحقيق: شعيب الأرناؤوط–محمد كامل قرابلّي، دار الرّسالة العالمية، الجهاد ٢، ج.: ٤، ص.: ٢٤٧٩.

(٦٠) *Mîr, Mustansır, Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1996, s. 85.*

(٦١) ابن العربي: أحكام القرآن، ج.: ١، ص.: ٦١٠؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٧، ص.: ٧٠.

(٦٢) ابن إسحاق، محمد: السّير والمغازي: تحقيق، سهيل زكّار، دار الفكر، ١٩٧٨، ص، ٢٠٩-٢٣١.

(٦٣) ابن إسحاق: السّير والمغازي، ص.: ١٩٢-١٩٣.

الإسلام، ويتركون كلّ معبود ويسْعون لعبادة اللهّ. وكلمة التّوحيد ليست قولاً على العادة فحسب، بل هي قول مهمّ جدّاً يحتوي معاني كثيرة من زاوية نظر المسلمين وكفّار مكّة.

وكفّار مكّة عندما فهموا أن سيطرتهم ستنتهي في مكّة أكثروا على المسلمين من الأذى والتّحقير والاستهزاء والمعاملة السّيّئة (٦٤). وزعماء مكّة ومن عاونهم فعلوا كلّ ضغط وظلم بالمسلمين لكي يصدّوهم عن سبيلهم هذا (٦٥). والنّبيّ ﷺ كي يخلّص المسلمين من هذا وينفّس عنهم من هذا الكرب فقد أخذ القرار بذهابهم إلى الحبشة التي كانت في إدارة الملك النّجاشي النّصراني المعروف بعدله ورحمته. وكانت هذه أوّل هجرة للمسلمين (٦٦). وفي أثناء هذا كانت الآيات المتحدّثة عن الهجرة منزّلة (٦٧). إنّ هذه الهجرة أراحت المسلمين. وهنا موضوع ملفت للنظر. وهو أنه عندما لا يجد المسلمون إمكانيّة إظهار دينهم فلهم عندئذٍ أن يهاجروا إلى البلدان غير الإسلاميّة. ودليل هذا بلاد الحبشة النّصرانيّة. وهذه ليست بلادًا إسلامية، ولا يوجد فيها أحد من المسلمين. ومع ذلك هُوجر إليها مرّتين مع ترك المسلمين مكّةَ. وسمّي هؤلاء بالمهاجرين (٦٨).

وتحدّث النّبيّ ﷺ في مكان يسمّى: العقبة مع ستة رجال من أهل يثرب (المدينة المنوّرة) فبلّغهم الإسلام فصدّقوه وآمنوا به وبايعوه ثمّ رجعوا إلى يثرب كي يدعوا النّاس إلى الإسلام (٦٩). وفي هذا فتح اللهّ تعالى طريقًا جديدًا للمسلمين. وفي أعقاب هذه التّطوّرات استقرّ الإسلام في المدينة.

وبعد هذا شجّع النّبيّ ﷺ المسلمين على الخروج من مكّة إلى يثرب خِفْية في مجموعات وفي وقت محدّد، فخرجوا (٧٠). وكانوا متوكّلين ومستسلمين لله، ولا يعلمون بأيّ شيء سيواجهونه في المستقبل. فقد أطاعوا الرّسول الكريم بإخلاص فهاجروا وتركوا مكّة. وبقي النّبي ﷺ وأبو بكر وعلي. وكان النّبي ﷺ ينتظر أَمْرَ اللهّ بالهجرة (٧١)، وفي النّهاية أذن اللهّ فهاجر مع أبي بكر إلى يثرب (٧٢). والقرآن يتحدّث عن هذه الهجرة: ﴿ **إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ثَانِىَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِى ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ**

(٦٤) ابن إسحاق: السّير والمغازي، ص.: ١٤٤.
(٦٥) ابن إسحاق: السّير والمغازي، ص.: ١٨٩-١٩٦.
(٦٦) ابن إسحاق: السّير والمغازي، ص.: ٢١٣-٢١٥؛ ابن سعد، محمد: الطّبقات الكبرى، تحقيق: علي محمد عمر، مكتبة الخانجي، ٢٠٠١، ج.: ١، ص.: ١٧٢-١٧٣.
(٦٧) الزّمر، ٣٩/ ١٠؛ النّحل، ١٦/ ٤١-٤٢.
(٦٨) محمد جاسم عبد: أحكام الهجرة في الشّريعة الإسلاميّة، مجلّة أبحاث كلّيّة التربية الأساسيّة، كلّيّة الإمام الأعظم، ٢٠٠٨، ج: ٨، العدد: ١، ص.: ٩٨-٩٩.
(٦٩) ابن هشام: السّيرة النّبويّة، تحقيق: عمر عبد السلام تدمري، دار الكتاب العربي، بيروت، ١٩٩٠، ج.: ٢، ص.: ٧٦-٧٨.
(٧٠) ابن هشام: السيّرة النّبويّة، ج.: ٢، ص.: ١٠٩؛ ابن سعد: الطّبقات الكبرى، ج.: ١، ص.: ١٩٢.
(٧١) ابن هشام: السّيرة النّبويّة، ج.: ٢، ص.: ١٠٩.
(٧٢) ابن هشام: السّيرة النّبويّة، ج.: ٢، ص.: ١٢١؛ ابن سعد: الطّبقات الكبرى، ج.: ١، ص.: ١٩٤.

لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلسُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِىَ ٱلْعُلْيَا ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ ﴾[التوبة: ٤٠]. وكان خروج النّبيّ ﷺ من مكّة بسبب إخراج الكفّار جبراً وضغطهم عليه (٧٣). وفي أثناء خروجه من مكّة وهو على راحلته واقفاً بِالْحَزْوَرَةِ (٧٤) يقول: «وَاللهِ إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللهِ، وَأَحَبُّ أَرْضِ اللهِ إِلى اللهِ، وَلَوْلاَ أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ» (٧٥). وكذلك تقريبًا كانَ كلّ المسلمين؛ فقد تركوا مكّة وعلى رأسهم النّبيّ ﷺ واجتمعوا في المدينة.

الهجرة ليست حدثًا بسيطًا. هي الخروج من الباطل إلى الحقّ، والتّوجّه من الظّلم إلى العدل ومن السّيّئات إلى الحسنات ومن القبيح إلى الجمال، والإقبال على نور الإسلام. خلاصةً الهجرة هي: تّخلّص المرء من الكفر والشّرك والتّوجّه إلى اللهّ مخلصًا له الدّين، وهي طريق مهمّ لتبليغ الإسلام إلى الأراضي البعيدة، والمؤمنون كانوا على هذا في هجرتهم إلى المدينة.

وفي الوقت الرّاهن يمكن أن نجعل المهاجرين السّوريّن المُخْرَجين من قبل العدو من وطنهم جبراً وأمثالهم في هذا الإطار. لأنّهم لا يجدون إمكانيّةً لإظهار دينهم ولا يوجد أمان لأنفسهم ولا لأموالهم. وممكن أن يقال لهم «المهاجرين» بسبب ما يرون من الضغط الاجتماعيّ والرّوحاني والاقتصاديّ والثّقافيّ الشديد وأمثاله، ولذلك تركوا بلادهم كي ينجوا من هذا الضغط والضّرر ويحافظوا على أنفسهم.

٢,٢. أهمّيّة الهجرة وأنواعها:

الهجرة لها أهمّيّة كبيرة في الإسلام. قال اللهّ تعالى في هذا الموضوع: ﴿ وَدُّوا۟ لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا۟ فَتَكُونُونَ سَوَآءً ۖ فَلَا تَتَّخِذُوا۟ مِنْهُمْ أَوْلِيَآءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَخُذُوهُمْ وَٱقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ ۖ وَلَا تَتَّخِذُوا۟ مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ ﴾ [النساء: ٨٩]. في هذه الآية ﴿ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا۟ ﴾ ممكن أن تُؤوّل بشكلين: بأنّها الهجرة بالْبَدَنِ من بلاد إلى بلاد آخر؛ من دار الحرب إلى دار الإسلام، والهجرة إلى اللهّ ورسوله بالقلب. وهنا الهجرة أيضًا قد تفيد ترك الشّهوات والأخلاق السّيئة وترك الذّنوب وردّها؛ أي أنْ يُهجَر ما نهى اللهّ عنه (٧٦). وفي هذه الآية ﴿ فَلَا تَتَّخِذُوا۟ مِنْهُمْ أَوْلِيَآءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا۟ ﴾ هنا أُمِر المسلمون أن يكونوا بعيدين عن الّذين ودّوا أن يكفروا ويكونوا سواء (٧٧). وكذا أُنزل في القرآن في شأن المنافقين: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا۟ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ رَأَيْتَ ٱلْمُنَٰفِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾ ﴾ [النساء: ٦١].

---

(٧٣) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ١٠، ص.: ٢١١.

(٧٤) الْحَزْوَرَةُ – في الأصل: الرّابية– وكانت سوقاً للمدينة وقد دخلت في المسجد لما زيد فيه. وانظر " معجم البلدان" ٢/ ٢٥٥.

(٧٥) سنن الدّارمي، باب: ٦٧، ٢٥٥٢.

(٧٦) الثعلبي: الكشف والبيان، ج.: ١٠، ص.: ٥٠٦–٥٠٧؛ ابن قيّم الجوزيّة: الرّسالة التّبوكيّة، ص.: ١٦؛ الأصفهاني: المفردات، ص.: ٥٣٧.

(٧٧) الأنفال، ٨/ ٧٢؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٦، ص.: ٥٠٦–٥٠٧.

وقال اللهّ تعالى في القرآن أيضاً: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ ۖ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ قَالُوٓاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا ۚ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَسَآءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ ﴾ [النساء: ٩٧]. في الآية بعد ما هاجر النبيّ ﷺ كان هناك أشخاص لم يتركوا مكّة مع أنّهم مسلمون وبقوا هناك بين المشركين فما أطاعوا اللهّ ورسوله وخالفوا أمرَ الهجرة. ولهذا السبب ما قبل اللهّ توبتهم وسوف يُدْخلهم النّار(٧٨). ففي أثناء نزول هذه الآية حتى فتح مكّة كانت الهجرة واجبة على كل من أسلم. والمراد بهم جماعة من أهل مكة كانوا قد أسلموا وأظهروا للنبي ﷺ الإيمان به، فلما هاجر النبي ﷺ أقاموا مع قومهم وفتن منهم جماعة فافتتنوا، فلما كان أمر بدر خرج منهم قوم مع الكفار (٧٩). ومن أجل ذلك من أراد أن يجلس بين الكفّار فإن لم يكن كافرًا على الأقلّ فهو في مذنب وظالم لنفسه. وهذه الآية في رأي المفسّرين تبيّن وجوب هجرة من لا يستطيع أن يظهر دينه ولا يستطيع أن يستمر بحياته في أرضه. وروي عن النبي ﷺ أنه قال: «**من فرّ بدينه من أرض إلى أرض وإن كان شبرًا استوجب الجنة وكان رفيق إبراهيم ومحمد عليهما السلام**» (٨٠). ويرى الشّافعيّ أنها ليست واجبة والإقامة في مكّة ليست حرامًا. والجهاد بعد الهجرة أوّلاً كان مباحًا، وعندما فُرِض كثر الضغط والظّلم على من لا يهاجر. وبناءً على ذلك فمن رأى الضغط ويستطيع أن يهاجر فالهجرة عليه واجبة. وقد بيّنت هذه الآية عقوبة وشأْن الّذين لا يطيعون هذا الأمر بسبب أهمّيّة المجتمع الإسلامي (٨١).

وقال القرطبي في قول: ﴿ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا ﴾ أنه: يفيد هذا السؤال والجواب أنهم ماتوا مسلمين ظالمين لأنفسهم في تركهم الهجرة. وإلا فلو ماتوا كافرين لم يقل لهم شيئًا من هذا، وإنما أضرب عن ذكرهم في الصحابة لشدة ما واقعوه، ولعدم تعين أحدهم بالإيمان، واحتمال ردته (٨٢).

وفي رأي ابن قدامة: هذه الآية تفيد وجوب الهجرة على من يقدر عليها ولا يمكن إظهار دينه بين الكفّار. ولأنّ القيام بواجب دينه واجب على من قدر عليه، والهجرة من ضرورة الواجب وتتمّته، وما لا يتمّ الواجب إلا به فهو واجب (٨٣).

وقوله تعالى: ﴿ إِلَّا ٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ وَٱلْوِلْدَٰنِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ ﴾ [النساء: ٩٨]. ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ عَسَى ٱللَّهُ أَن يَعْفُوَ عَنْهُمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ ﴾ [النساء: ٩٩].

(٧٨) الطبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج.: ٧، ص.: ٣٨١؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٧، ص.: ٦١.
(٧٩) ابن إسحاق: السّير والمغازي، ص.: ٣٠٩.
(٨٠) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٧، ص.: ٦٤.
(٨١) أونقال، أحمد: "الهجرة"، إسطنبول، ١٩٩٨، ج.: ١٧، ص.: ٤٦٣.
(٨٢) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٧، ص.: ٦٣.
(٨٣) ابن قدامة: المغني، ج.: ١٣، ص.: ١٥١.

وفي هذه الآية قوله: ﴿ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً ﴾. الحيلة هنا لفظ عام لأنواع أسباب التخلّص. والسّبيل سبيل المدينة [٨٤]، ولكن مع هذا له معنى عام وممكن أن يحتوي جميع السّبل. وقوله تعالى: ﴿ فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَن يَعْفُوَ عَنْهُمْ ﴾. هذا الذي لا حيلة له في الهجرة لا ذنب له حتى يعفي عنه، ولكن المعنى أنه قد يتوهم أنه يجب تحمل غاية المشقة في الهجرة، حتى إن من لم يتحمل تلك المشقة فسيعاقب.. فأزال الله ذلك الوهم؛ إذ لا يجب تحمل غاية المشقة، بل كان يجوز ترك الهجرة عند فقد الزاد والراحلة. فمعنى الآية: فأولئك لا يستقصى عليهم في المحاسبة؛ ولهذا قال: ﴿ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ ﴾ [٨٥].

هذه الآية تبحث عن المرضى والضّعفاء والمضطرّين الباقين هناك من النّساء والعجزة والوِلدان وبسببهم لا تكون الهجرة عليهم واجبة، ولا توصف باستحباب لأنّها غير مقدور عليها. ومن يقدر عليها تُستحبّ له ولا تجب عليه، لكنّه يتمكّن من إظهار دِينه وإقامته في دار الكفر، فتُستحبّ له ليتمكّن من جهادهم وتكثير المسلمين ومعونتهم ويتخلّص من تكثير الكفّار ومخالطتهم ورُؤْية المنكر بينهم. ولا تجب عليه؛ لتمكنه من إقامة واجب دينه من دون الهجرة. وقد كان العَبَّاسُ عمُّ النّبيّ ﷺ مقيماً في مكّة مع إسلامه. ونعيم النّحّام، حين أراد أن يهاجر جاءه قومه بنو عديّ فقالوا له: أَقِمْ عندنا وأَنْتَ على دِينِكَ ونحن نَمْنَعُكَ مِمَّنْ يُرِيدُ أذاك، واكْفِنا ما كُنْتَ تَكْفِينا. وكان يقُومُ بِيتَا مَن بني عَدِيٍّ وأراملهم فتخلّف مُدَّةً، ثمّ هاجر بعد، فقال له النّبيّ ﷺ: «**قَوْمُكَ كَانُوا خَيْرًا لَكَ مِنْ قَوْمِ لِي، قَوْمِي أَخْرَجُونِي، وأَرَادُوا قَتْلِي وقَوْمُكَ حَفِظُوكَ ومَنَعُوكَ**». فقال: بَلْ قَوْمُكَ أَخْرَجُوكَ إلى طَاعَةِ اللّه وجِهاد عَدُوِّه، وقَوْمِي ثَبَّطُونِي عن الهِجْرَةِ وطَاعَةِ اللّه [٨٦].

﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوا وَّنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۚ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُم مِّن وَلَايَتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا ۚ وَإِنِ اسْتَنصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾ ﴾[الأنفال: ٧٢].

في هذه الآية لفظ﴿ وَهَاجَرُوا ﴾ و﴿ وَلَمْ يُهَاجِرُوا ﴾ و﴿ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا ﴾ موجود. وقول: ﴿ أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ﴾ فُسِّرَ في الميراث [٨٧]. الأنصار والمهاجرون كانوا يتوارثون بسبب الهجرة. وهنا كلمة الوِلاية بمعنى: وليت الشيء، يقال: ولي بين الولاية. ووال بين الولاية. لأنه بمعنى النصرة والنسب. وقد تطلق الولاية والولاية بمعنى الإمارة [٨٨]. ومعنى قوله تعالى: ﴿ وَإِنِ اسْتَنصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ ﴾، إن دعاكم هؤلاء المؤمنون الذين

(٨٤) الطّبريّ: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج.: ٧، ص.: ٣٨٥.

(٨٥) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٧، ص.: ٦٥.

(٨٦) ابن قدامة: المغني، ج.: ١٣، ص.: ١٥١-١٥٢.

(٨٧) الطّبريّ: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج.: ١١، ص.: ٢٩٤؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ١١، ص.:٨٦-٨٧.

(٨٨) الطّبريّ: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج.: ١١، ص.: ٢٩٣-٢٩٤؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ١٠، ص.: ٨٦.

لم يهاجروا من أرض الحرب إلى عونهم بنفير أو مال لاستنقاذهم فأعينوهم، فذلك فرض عليكم فلا تخذلوهم. إلا أن يستنصروكم على قوم كفار بينكم وبينهم ميثاق فلا تنصروهم عليهم، ولا تنقضوا العهد حتى تتم مدته(٨٩).

وفي رأي ابن العربي: إلا أن يكونوا أسراء مستضعفين فإن الولاية معهم قائمة والنصرة لهم واجبة، ولا تبقى منا عين تطرف حتى نخرج إلى استنقاذهم إن كان عددنا يحتمل ذلك، أو نبذل جميع أموالنا في استخراجهم حتى لا يبقى لأحد درهم. كذلك قال مالك وجميع العلماء. فإنا لله وإنا إليه راجعون، على ما حل بالخلق في تركهم إخوانهم في أسر العدو وفي أيديهم خزائن الأموال، وفضول الأحوال والقدرة والعدد والقوة والجلد(٩٠).

﴿ **وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ ءَاوَواْ وَّنَصَرُوٓاْ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُؤْمِنُونَ حَقّٗاۚ لَّهُم مَّغْفِرَةٞ وَرِزْقٞ كَرِيمٞ ٧٤** ﴾ [الأنفال: ٧٤].

وفي هذه الآية كلمة ﴿**حَقّٗا**﴾ مصدر، أي: حققوا إيمانهم بالهجرة والنصرة. وحقق الله إيمانهم بالبشارة في قوله: ﴿ **لَّهُم مَّغْفِرَةٞ وَرِزْقٞ كَرِيمٞ ٧٤** ﴾، أي: ثواب عظيم في الجنة(٩١).

وللنّبيّ ﷺ أحاديث كثيرة حول أهمّيّة الهجرة، منها:

«**لولا الهجرة، لَكُنْتُ امْرَءًا مِنَ الْأَنْصار**»(٩٢). «**لا يَقْبَلُ اللهّ مِنْ مُشْرِكٍ بَعْدَ مَا أَسْلَمَ عَمَلًا حَتّى يُفَارِقَ الْمُشْرِكِينَ إلى الْمُسْلِمِينَ**»(٩٣). قال رجلٌ: يا رسولَ اللهّ، أيُّ الهجرة أفضلُ؟ قال: «**أَنْ تَهْجُرَ ما كَرِهَ اللهُّ، والْهِجْرَةُ هِجْرَتَانِ: هِجْرَةُ الْحَاضِرِ والْبَادي، فَأَمَا البَادي؛ فَإِنَّهُ يُطِيعُ إِذَا أُمِرَ، ويُجِيبُ إِذَا دُعِيَ، وأَمَّا الْحَاضِرُ؛ فأَعْظَمُهُمَا بَلِيَّةٌ، وأَفْضَلُهُمَا أَجْرًا**»(٩٤). «**الْعِبَادَةُ فِي الْهَرْجِ، كَهِجْرَةٍ إِلَيَّ**»(٩٥). قال ابن عبّاس: «كَانَ رسول اللهّ ﷺ (بمكّة)، وإِنَّ أَبَا بَكْرٍ وعُمَرَ (وأصحاب النبيّ ﷺ) كَانُوا مِنَ الْمُهَجِرِينَ؛ لِأَنَّهُمْ هَجَرُوا الْمُشْرِكِينَ، وكَانَ مِنَ الْأَنْصَارِ مُهَاجِرُونَ؛ لِأَنَّ الْمَدِينَةَ دَارَ شِرْكٍ، فَجَاؤُوا إلى رَسُولِ اللهّ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ»(٩٦). وأيضاً إنّ النّبيّ ﷺ تحدّث عن شخص تاب بعد ما قتل مئة رجل فتوجّه إلى بلاد المصلحين، وقَبْل أن يصلَ تلك البلاد توفّي في الطّريق وبعد الخصام قُبِلَتْ توبته(٩٧).

(٨٩) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ١٠، ص.: ٨٥-٨٦.

(٩٠) ابن العربي: أحكام القرآن، ج.: ٢، ص.: ٤٤٠؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ١٠، ص.: ٨٦-٨٧.

(٩١) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ١٠، ص.: ٨٩.

(٩٢) مسند الدّارمي، أبو محمد عبد اللهّ بن عبد الرّحمن بن الفضل بن بهرام الدّارمي: كتاب السّير: ٧١.

(٩٣) ابن ماجة، أبوعبد اللهّ محمد بن يزيد القزويني (٢٧٣-٢٠٩ ه.): السّنن، تحقيق: محمد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربيّة، الحدود ٢/ ٢٥٣٦.

(٩٤) سنن النّسائي: البيعة ١٥، ج.: ٧، ٧٧٤٠؛ سنن أبي داود: الوتر ٣٤٥.

(٩٥) مسلم: الفتن ٥٢؛ التّرمذي: الفتن ٣٠؛ ابن ماجة: الفتن ٣٦/ ٣٩٨٥.

(٩٦) سنن النّسائي: البيعة ١٥، ج.: ٧، ٧٧٤١.

(٩٧) البخاري: الأنبياء ٦٠؛ مسلم: التّوبة ٤٦؛ ابن ماجة: الدّيّات ٢١/ ٢٦٢١.

وقال النّبيّ ﷺ: «**لَا هِجْرَةَ بعد الفتح، ولَكِن جِهَادٌ ونِيَّةٌ، وإِنِ اسْتُنفِرْتُمْ فَانْفِرُوا**» (٩٨). والهجرةُ المنتهيةُ في الحديث الشّريف، هي الهجرة من مكّة إلى المدينة.. (٩٩) ومع أنّ الهجرة من مكّة إلى المدينة قد انتهت، لكن ما دام الضغط قائمًا على المسلمين ففرض الهجرة باق من ديار الكفر إلى بلاد الإسلام (١٠٠).

والهجرة لها أنواع. منها:

١- تكون الهجرة من مكّة إلى المدينة لنصرة النّبيّ ﷺ.

٢- وهجر المسلم الحرام. وهكذا قال النّبيّ ﷺ: «**والمهاجر من هجر الخطايا والذّنوب**» (١٠١). وهاتان الهجرتان حتى الآن ثابتتان وأحكامهما لمْ تزلْ تدوم.

٣- وهجر الّذين يعملون المعاصي وترك الكلام والجلوس معهم حتى يتوبوا. فتلك هجرة. وهكذا فعل النّبيّ ﷺ بِكَعْب بن مالك مع أصدقائه (١٠٢).

وتعليق ابن العربي في الآيات والأحاديث الشّريفة يجلب النّظرَ إليه. هو أوّلًا من جهة القصد يقسم الهجرة إلى قسمين: بمقصد الهروب وبمقصد الطّلب. وبعدُ من جهة الأحكام يقسمها إلى خمسة أقسام: الواجب والمندوب والمباح والمكروه والحرام. ونرى القرطبيَّ يوافق ابن العربي في هذا التّصنيف (١٠٣). وكلا المفسّرين تناولا الهجرة من ناحية الفقه الإسلامي، وهكذا صنّفاها:

الهجرة: ١- هي الخروج من دار الحرب إلى دار الإسلام. ٢- والخروج من أرض البدعة. ٣- والخروج من أرض غلب عليها الحرام. ٤- والفرار من الأذية في البدن، وذلك فضل من الله أرخص فيه. فإذا خشي الإنسان على نفسه فقد أذن الله له بالخروج والفرار بنفسه ليخلصها من ذلك المحذور. وأول من فعلها إبراهيم عليه السلام، فإنه لما خاف من قومه، قال: ﴿ **إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّيٓ** ﴾ [العنكبوت: ٢٦]، وقال: ﴿ **إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهۡدِينِ** ﴿٩٩﴾ ﴾ [الصافات: ٩٩]، وقال مخبراً عن موسى: ﴿ **فَخَرَجَ مِنۡهَا خَآئِفٗا يَتَرَقَّبُۖ** ﴾ [القصص: ٢١]. هذه المعلومات وردت في تفسيريهما (١٠٤).

(٩٨) البخاري: الجهاد والسّير ١؛ أبو داود: الجهاد ٢؛ التّرمذي: السّير ٣٢؛ النّسائي: البيعة ٤٥/ ٧٧٤٥؛ الدّارميّ: السّير ٧٠/ ٦٩.

(٩٩) ابن قدامة: المغني، ج.: ١٣، ص.: ١٥٠-١٥١.

(١٠٠) الجوزي: أبوالفرج جمال الدّين عبد الرّحمن بن علي بن محمّد: زاد المسير في علم التّفسير، المكتبة الإسلامي، الطّبعة: ٣، بيروت، ١٩٨٤، ج.: ٢، ص.: ١٥٦؛ أبوداود، ج.: ٤، ص.: ٢٤٨٠؛ ابن قدامة: المغني، ج.: ١٣، ص.: ١٥٠.

(١٠١) البخاري: الإيمان ٤؛ الرّقاق ٢٦؛ أبوداود: الجهاد ٢؛ ابن ماجة: الفتن ٣٦/ ٢٩٣٤.

(١٠٢) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٦، ص.: ٥٠٦-٥٠٧؛ البخاري: المغازي ٧٩؛ مسلم: التّوبة ٥٣.

(١٠٣) ابن العربي: أحكام القرآن، ج.: ١، ص.: ٦٠٩؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٧، ص.: ٦٥-٧٢.

(١٠٤) ابن العربي، أحكام القرآن، ج.: ١، ص.: ٦١٠-٦١٢؛ القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٧، ص.: ٦٩-٧٠.

٣- أهمّيّة الهجرة اجتماعيًّا وثقافيًّا ودينيًّا:

قال اللهّ تعالى في موضوع المهاجرين والأنصار: ﴿ وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلْإِيمَٰنَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ أُوتُواْ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾ ﴾ [الحشر: ٩].

إنّ النّبيّ ﷺ حينما جاء إلى المدينة وقّع معاهدة مع المقيمين بها على المعاونة والتّضامن معاً [١٠٥]. وهذه المعاهدة تفيد أنّ الإسلام يهتمّ كثيرًا بالعلاقات مع الآخرين في الصلح والوحدة والمعاملات الحسنة. والنبيّ ﷺ قد أسّس الأخوّة بين المهاجرين من مكّة إلى المدينة وأهل المدينة الأنصارِ المُعْطين نِصْفَ أموالهم للمهاجرين[١٠٦]. وهذه أخوّة ما شاهدها التّاريخ أبدًا إلى الآن. وكذلك بُنِيت الجماعة الإسلاميّة على أساس الأخوّة والتّضامن والمعاونة.

والقرطبيّ قد صرّح بهذا في تفسير سورة الممتحنة- الآية العاشرة: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٍ فَٱمْتَحِنُوهُنَّ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَٰنِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَٰتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى ٱلْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَءَاتُوهُم مَّآ أَنفَقُواْ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُواْ بِعِصَمِ ٱلْكَوَافِرِ وَسْـَٔلُواْ مَآ أَنفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُواْ مَآ أَنفَقُواْ ذَٰلِكُمْ حُكْمُ ٱللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ ﴾.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ ﴾. لما أمر المسلمين بترك موالاة المشركين اقتضى ذلك مهاجرة المسلمين بلاد الشّرك إلى بلاد الإسلام. وكان التّناكح من أوكد أسباب الموالاة، فبيّن أحكام مهاجرة النّساء. قال ابن عباس: جرى الصلح مع مشركي قريش عام الحديبية، على أن: من أتاه من أهل مكة رده إليهم، فجاءت سعيدة بنت الحارث الأسلمية بعد الفراغ من الكتاب، والنّبي ﷺ بالحديبية بعد، فأقبل زوجها وكان كافرًا فقال: يا محمد، اردْدْ عليّ امرأتي فإنّك شرطت ذلك! وهذه طينة الكتاب لم تجف بعد، فأنزل الله تعالى هذه الآية. وقيل: جاءت أم كلثوم بنت عقبة بن أبي معيط، فجاء أهلها يسألون رسول الله ﷺ أن يردها. وقيل: هربت من زوجها عمروبن العاص ومعها أخواها عمارة والوليد، فردّ رسول الله ﷺ أخويها وحبسها، فقالوا للنبي ﷺ، ردّها علينا للشّرط، فقال ﷺ: «**كان الشّرط في الرجال لا في النساء**». فأنزل الله تعالى هذه الآية [١٠٧].

والهجرة تؤثّر على المجتمع تأثيرًا مهمًّا من ناحية اجتماعية واقتصادية وسياسية وأخلاقية وثقافية. وإنّ البلدان المُهاجَر إليها قد شاهدت هذا الوضع صراحةً. ومن أوّل ما شاهدت هذا الشّأن الكبير من هذه البلدان تركيا. وفي يومنا الحاضر تتزايد الهجرات خاصّةً من سوريا والعراق إلى تركيا بسبب الأوضاع السّيّئة للحرب

(١٠٥) ابن هشام، السّيرة النّبويّة، ج.: ٢، ص.: ١٤٣-١٤٤.

(١٠٦) ابن هشام: السّيرة النّبويّة، ج.: ٢، ص.: ١٤٦؛ ابن سعد: الطّبقات الكبرى، ج.: ١، ص.: ٢٠٤-٢٠٥.

(١٠٧) القرطبيّ: الجامع لأحكام القرآن، ج.: ٢٠، ص.: ٤١٠-٤١١.

وأمثالها. والبلدان المحتلّة من قِبَلِ المُستعمرين (أيْ مفسدي الحرث والنّسل) المسيطرين على كلّ ما هو موجود في البلدان والمستولين على الثروات تحت الأرض وما فوقها، قد قُتل أهلها ونهبوا ودمّرت بيوتهم وأخرجوا من ديارهم وهجّروا إلى البلدن الأُخْرى. وبرأينا حقّ لهؤلاء المهاجرين أن يهاجروا إلى البلدان المجاورة، لأنّ لهم علاقات ومشتركات كثيرة وعميقة جدًّا من جهة الدِّين والأخلاق والثّقافة والتّاريخ والجغرافيا مع أهل تلك البلدان، رغم وجود الاختلاف القليل في العادات وأمثالها. وهذا هوالأصحّ ممّا يجب أن يفعل حسب الأوضاع التي واجهوها. ونجد هنا أن الوضع يشبه وضع المسلمين في عهد رسول الله ﷺ، فقد هاجروا (مرّتَيْن) أوّلًا إلى الحبشة وثانيًا إلى المدينة. وإذا لاحظنا وتدبّرنا أحوال وأمور إخوتنا السّوريّن مع هذه المعلومات التّاريخيّة فنجد أنّها تشبهها كثيرًا وتماثلها. وإنّ السّوريّين الّذين تركوا بلادهم اضطراريًّا من الممكن أن نطلق عليهم صفة: المهاجرين ومن جانب آخر يجب علينا أن نعامل إخوتنا السّوريّين معاملة الأنصار للمهاجرين.

النّتيجة:

كلمة الهجرة تحتوي مَعَاني كثيرةً. والهجرة في الإسلام تكون للهّ ولرسوله. ووقوعها يكون بسبب الأذى والضّغط والشّدّة والتّعذيب ولعدم إمكان تبليغ دِّين الإسلام. وقد تكون واجبة أو مستحبّة أو مباحة؛ أي على حسب أحوال المسلمين. وإذا لا يوجد إمكانٌ لإظهار الدِّين وتحقيق أمان النّفس والمال في بلد الكفر فالهجرة من هناك إلى بلد الإسلام واجبة؛ وإذا أمكن إظهار واجبات الدِّين فإقامته هناك مستحبّة؛ وإن كان مريضًا أوعاجزًا ومن أمثال ذلك، وإن منعه الكفّار من الهجرة جبرًا فبقاؤه هناك لا واجب ولا مستحبّ. ومع هذا مَنْ لا يهاجر ويطلب المعاونة للدِّين فتجب المعاونة له على الآخرين وإلّا فالمسْؤوليّة الدِّينيّة تكون على الّذين يستطيعون المعاونة له.

الهجرة من أَهَمّ الأحداث في تاريخ الإسلام، لأنّها وسيلة نجاة المسلمين من أيّام الضّيقة وواسطة الصداقة والأخوّة مع الأنصار فعاشوا معًا بروح الوحدة والمحبّة. وبرئاسة النّبي ﷺ قد قُبِلوا عند الآخَرين. والنّبي ﷺ قد عقد المعاهدات مع الشّعوب الموجودين في المدينة وحولها وكذلك جعل الإدارة في يد المسلمين.

وفي يومنا هذا تبيّن لنا أوضاع الملتجئين من مختلف البلدان وخاصّةً من سوريا: أنّ الهجرة تشكّل نموذجًا مهمًّا، فهي لمْ تنتهِ وباقية مستمرة. وهؤلاء المهاجرون السّوريّون واجهوا عدم الأمان في النّفس والمال وطغيان السلطة السّياسيّة والتّعذيب الشّديد فقد احتلّ وطنهم وتركوه بسبب النّفاق والفساد والفتنة فانسكبت دمُاؤهم وانتشرت الخبائث وعمّت الأخلاق السّيّئة البلاد. وقد تركوا بلادهم وأقرباءهم وأموالهم بسبب عدم القدرة على إظهار واجبات الدين خاصّة. وبناءً على ذلك أمكن لهم أن يكونوا المهاجرين. ورأينا بعض النّاس من السّوريّين وبعض المواطنين في تركيا لا يشعرون بأهمّيّة هذا الأمر ولا بأهمية الهجرة. وهذا قد أدّى إلى مشكلات بين الشّعبين. فيجب على دولة (تركيا) وحكومتها أن تمنع هذا وتدفع الضّرر على كلّ حال، وهذا لا يمكن إلّا

ببنية جِدّيّة حقيقيّة أمينة مكوّنة من الشّكل الاجتماعي والاقتصادي والأخلاقي والثّقافي والقانوني، بشكل بعيد عن أسلوب التّعصّب وعداوة الأجانب، فتحضن النّاس جميعًا بلسان صدوق وإنسانيّ.

إنّ دور المهاجرين والأنصار في الهجرة في زمن النّبي ﷺ أمر مهمّ يجب أن نعلمه ونذكره. والملتجئون السّوريّون لهم معنا مشتركات كثيرة من جهة الدِّين والأخلاق والثّقافة والتّاريخ والجغرافيا مع الاختلافات القليلة من ناحية العرف والعادات، وهذا قد يتسبّب بأمور واضطرابات قد لا نراها صحيحة. وهذه المشكلات وأمثالها لا تُحلّ إلّا بوعي الأمّة الإسلاميّة الّتي لها اعتقاد واحد وجغرافيّتها الواحدة وثقافتها تتشابه كثيراً(١٠٨). أي كما قال اللهّ تعالى: ﴿ **إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ** ﴾ [الحجرات: ١٠]. ﴿ **وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَيُطِيعُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ أُو۟لَٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ ٱللَّهُ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾** ﴾ [التوبة: ٧١]. وقال النّبي ﷺ: «**المُسْلمُ أخوالمسلمِ، لا يَظْلِمُه ولا يسلمه، ومن كان في حاجة أخيه: كان الله في حاجته، ومن فرج عن مسلم كربة فرج الله عنه بها كربة من كرب يوم القيامة، ومن ستر مسلماً ستره الله يوم القيامة**» متفق عليه(١٠٩). «**مَثَلُ المؤمنين في تَوادّهم وتَراحمهم وتَعاطُفهم مَثَلُ الجُسَدِ، إذا اشْتكَى مِنْه عُضْو تَداعى له سائر الجسد بالسّهَر والحُمَّى**»(١١٠). والمجتمع الإسلاميّ بهذه النّصوص وأمثالها ينجح في مواجهة المشكلات الموجودة في عصرنا الحاضر كما مرّ في تاريخ الأمّة من قبل، ولا يفوز ولا يصلح إلّا بها.

نحن المسلمين كلٌّ منّا له قيمة في إطاره ولكن لا يكون لوجودنا معنى إلّا بوحدة الأمّة الإسلامية.

جدول استطلاعات: سبب وغاية هجرة السّوريّين الموجودين في غازي عنتاب من بلادهم إلى البلدان الأخرى. الدّرجة الأولى أقلّ درجة والخامسة أكبر درجة والدّرجات الموجودة بينهما أهمّيّتها حسب موضعها .

العدد	أسباب الهجرة وغايتها	درجة واحدة	درجتان	ثلاث درجات	أربع درجات	خمس درجات	النسبة المئوية
1	رفض العقائد الدينية	٪13.72	٪1.96	٪9.80	٪5.88	٪23.52	٪54.90
2	فقدان أمان النفس والمال	٪0	٪1.96	٪1.96	٪5.88	٪88.23	٪98.03
3	ضغط السيطرة السياسية	٪0	٪1.96	٪9.80	٪5.88	٪80.39	٪98.03
4	التعصب المذهبي وشدّته	٪3.92	٪5.88	٪7.84	٪11.76	٪45.09	٪74.50

(١٠٨) آل عمران: ٣/ ١١٠.

(١٠٩) البخاري: المظالم ٣؛ مسلم: البرّ ٥٨؛ أبوداود: الأدب ٤٥/ ٤٨٩٣؛ التّرمذي: الحدود ٣/ ١٤٨٧.

(١١٠) مسلم: البرّ ٦٦/ ٢٥٨٦؛ أحمد بن حنبل: المسند، ج.: ٧، ١٨٨٩٠، ١٨٩٣٠.

5	انتشار النفاق والفساد والفتنة	٪3.92	٪5.88	٪5.88	٪3.92	٪62.74	٪82.35
6	وجود الأخلاق السيئة	٪13.72	٪5.88	٪5.88	٪7.84	٪37.25	٪70.58
7	ارتكاب العقوبة (الجريمة)	٪5.88	٪1.96	٪9.80	٪9.80	٪19.60	٪47.05
8	التربية والتعليم	٪7.84	٪3.92	٪9.80	٪7.84	٪35.29	٪64.70
9	التجارة	٪11.76	٪3.92	٪1.96	1.96	٪11.76	٪31.37
10	الأقرباء والزواج	٪15.68	٪3.92	٪5.88	٪3.92	٪7.84	٪37.25
المجموع المتوسط العامّ		٪7.64	٪3.72	٪6.86	٪6.47	٪41.17	٪65.88

النسب الموجودة فى القائمة نتيجة استطلاع آراء ٥١ شخصًا سوريًّا بعشرة أسئلة، والدّرجة الأولى تفيد قلّة الأهمّية والدّرجة الخامسة تفيد كثرة الأهمّية، والدّرجات الثّانية والثّالثة والرّابعة على حسب أهميتها. كما رأينا فى القائمة مادّة فقدان أمان النفس والمال ومادّة ضغط السيطرة السياسية تكونان فى المقام الأوّل بـ ٩٨,٠٣٪ درجة.

المصادر العربيّة:

- عبد الباقي، محمد فؤاد: المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الكريم، دار الحديث، القاهرة.
- أحمد بن حنبل: المسند، تحقيق: محمد عبد القادر عطاء، دار الكتب العلميّة، الطّبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠٨.
- البخاري، أبو عبد اللهّ بن إسماعيل (٢٥٦-١٩٤ هـ.): صحيح البخاري، دار ابن كثير، الطّبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠٢.
- الجوهري، أبو نصر إسماعيل بن حمّاد (٣٩٨ هـ.): الصّحاح تاج اللّغة وصحاح العربيّة، تحقيق: محمد محمد تامر وآخرون، دار الحديث، القاهرة، ٢٠٠٩.
- الجوزي، أبو الفرج جمال الدّين علي بن محمد (٥٩٧-٥٠٨ هـ.): زاد المسير فى علم التّفسير، المكتبة الإسلامية، الطّبعة الثّالثة، بيروت، ١٩٨٤.
- الجوزيّة، ابن القيّم (٧٥١-٦٩١هـ): المّسألة التّبوكيّة (زاد المهاجر إلى ربّه)، تحقيق: محمد عزير شمس، دار عالم الفوائد.
- الجرجاني، عبد القاهر (٤٧١هـ.): درج الدّرر في تفسير القرآن العظيم، تحقيق: طلعت صلاح الفرحان-محمد أديب شكور، دار الفكر، الطّبعة الأولى، عمّان، ٢٠٠٩.
- الجرجاني، علي بن محمد السّيّد الشّريف (. ٨١٦ هـ.): التّعريفات، تحقيق: محمد صدّيق المنشاوي، دار الفضيلة، القاهرة، مادّة "الهجرة"، ص.: ٢١٤.
- الدّامَغاني، الحسين بن محمد: قاموس القرآن، تحقيق: عبد العزيز سيّد الأهل، دار العلم للملايين، الطّبعة الرّابعة، بيروت، ١٩٨٣.
- الدّارمي، أبو محمد عبد اللهّ بن عبد الرّحمن بن الفضل بن بهرام (٢٥٥-١٨١ ه.): سنن الدارمي، تحقيق: حسين سليم أسد الدّاراني، دار المغني، الطّبعة الأولى، الرّياض، ٢٠٠٠.

- أبو داود، سليمان بن الأشعث الأزدي السّجستاني (٢٧٥-٢٠٣ ه.): سنن أبي داود، تحقيق: شعيب الأرناؤوط-محمد كامل قارابلّي، دار الرّسالة العالميّة، الطّبعة الخاصّة، دمشق، ٢٠٠٩.
- الأصفهاني، الرّاغب (و. ٤٢٥ ه.): المفردات، تحقيق: صفوان عدنان داودي، دار القلم، الطّبعة الرّابعة، دمشق، ٢٠٠٩.
- فيروزآبادي، مجد الدّين محمد بن يعقوب: القاموس المحيط، تحقيق: محمد نعيم العرقسوسي، مؤسّسة الرّسالة، الطّبعة الثّامنة، بيروت، ٢٠٠٥.
- الجمل، حسن عزّ الدّين: معجم وتفسير لغويّ لكلمات القرآن، الهيئة المصريّة العامّة للكتاب، الطّبعة الأولى، القاهرة، ٢٠٠٨.
- ابن عبّاد، إسماعيل (٣٨٥-٣٢٦ ه.): المحيط في اللّغة، تحقيق: محمد حسن آل ياسين، عالم الكتب، الطّبعة الأولى، بيروت، ١٩٩٤.
- ابن العربي، أبو بكر محمد بن عبد اللهّ (٥٤٣-٤٦٨ هـ): أحكام القرآن، تحقيق: محمد عبد القادر عطاء، دار الكتب العلميّة، الطّبعة الثّالثة، بيروت،٢٠٠٣.
- ابن فارس (و. ٣٩٥ ه.): مقاييس اللّغة، تحقيق: عبد السّلام محمد هارون، دار الفكر.
- ابن هشام (و. ٢١٣ ه.): السّيرة النّبويّة، تحقيق: عمر عبد السّلام التّدمري، دار الكتاب العربي، الطّبعة الثّالثة، بيروت، ١٩٩٠.
- ابن إسحاق، محمد بن إسحاق (و. ١٥١ ه.): السّير والمغازي، تحقيق: سهيل زكّار، دار الفكر، الطّبعة الأولى، ١٩٧٨.
- ابن قدامة، موفّق الدّين أبي محمد عبد اللهّ بن أحمد بن محمد بن قدامة (٦٢٠-٥٤١ ه.): المغني، تحقيق: عبد اللهّ بن عبد المحسن التّركي-عبد الفتّاح محمد الحلو، دار عالم الكتب، الطّبعة الثّالثة، الرّياض، ١٩٩٧.
- ابن ماجة، أبو عبد اللهّ محمد بن يزيد القزويني (٢٧٥-٢٠٧ هـ): سنن ابن ماجة، تحقيق: محمد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربيّة.
- ابن منظور، أبو الفضل جمال الدّين محمد بن مكرم بن منظور: لسان العرب، دار صادر، بيروت.
- ابن سعد، محمد بن سعد بن منيع الزّاري (و٢٣٠ هـ): الطّبقات الكبرى، تحقيق: علي محمد عمر، مكتبة الخانجي، الطّبعة الأولى، القاهرة، ٢٠٠١.
- القرطبي، أبو عبد اللهّ محمد بن أحمد بن أبي بكر (٦٧١ ه.): الجامع لأحكام القرآن، تحقيق: عبد اللهّ بن عبد المحسن التّركي، مؤسّسة الرّسالة، الطّبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠٦.
- الماوردي، أبو الحسن علي بن حبيب (٤٥٠-٣٦٤ ه.): النّكت والعيون (تفسير الماوردي)، تحقيق: السّيّد بن عبد المقصود بن عبد الرّحيم، دار الكتب العلميّة، بيروت.
- مقاتل بن سليمان: تفسير مقاتل بن سليمان، تحقيق: عبد اللهّ محمود شحّاطة، مؤسّسة التّاريخ العربي، الطّبعة الثّانية، بيروت، ٢٠٠٢.
- مصطفى مسلم وآخرون: التّفسير الموضوعي لسور القرآن الكريم، جامعة الشّارقة، الإمارات العربيّة المتّحدة، الطّبعة الولى، ٢٠١٠.
- مسلم، أبو الحسين مسلم بن الحجّاج (٢٦١-٢٠٦ هـ.): صحيح مسلم، تحقيق: بيت الأفكار الدّوليّة، الرّياض، ١٩٩٨.
- النّسائي، أبو عبد الرّحمن أحمد بن شعيب (و٣٠٣ هـ.): السّنن الكبرى، تحقيق: حسن عبد المنعم شلبي، مؤسّسة الرّسالة، الطّبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠١.

- الرّازي، محمد بن أبي بكر بن عبد القادر: مختار الصّحاح، مكتبة لبنان، بيروت، ١٩٨٦.
- الثّعلبي، أبو إسحاق أحمد (٤٢٧ هـ.): الكشف والبيان، تحقيق: خالد بن علي الغامدي، دار الفكر، الطّبعة الولى، جدّة، ٢٠١٥.
- الطّبري، أبو جعفر محمد بن جرير: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، تحقيق: عبد اللهّ بن عبد المحسن التّركي، دار هجر، الطّبعة الأولى، القاهرة، ٢٠٠١.
- التّرمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى (٢٧٩ هـ.): سنن التّرمذي، تحقيق: شعيب الأرناؤوط-محمد كامل قارابلّي، دار الرّسالة العالميّة، الطّبعة الأولى، دمشق، ٢٠٠٩.
- الزّمخشري، أبو القاسم جار اللهّ محمد بن عمر بن أحمد (٥٣٨ هـ.): أساس البلاغة، تحقيق: محمد باسل عيون السّود، دار الكتب العلميّة، الطّبعة الأولى، بيروت، ١٩٩٧.
- الزّبيدي، محمد مرتضى الحسين: تاج العروس، تحقيق: عبد الحليم الطّحاوي، الكويت، ١٩٧٤.